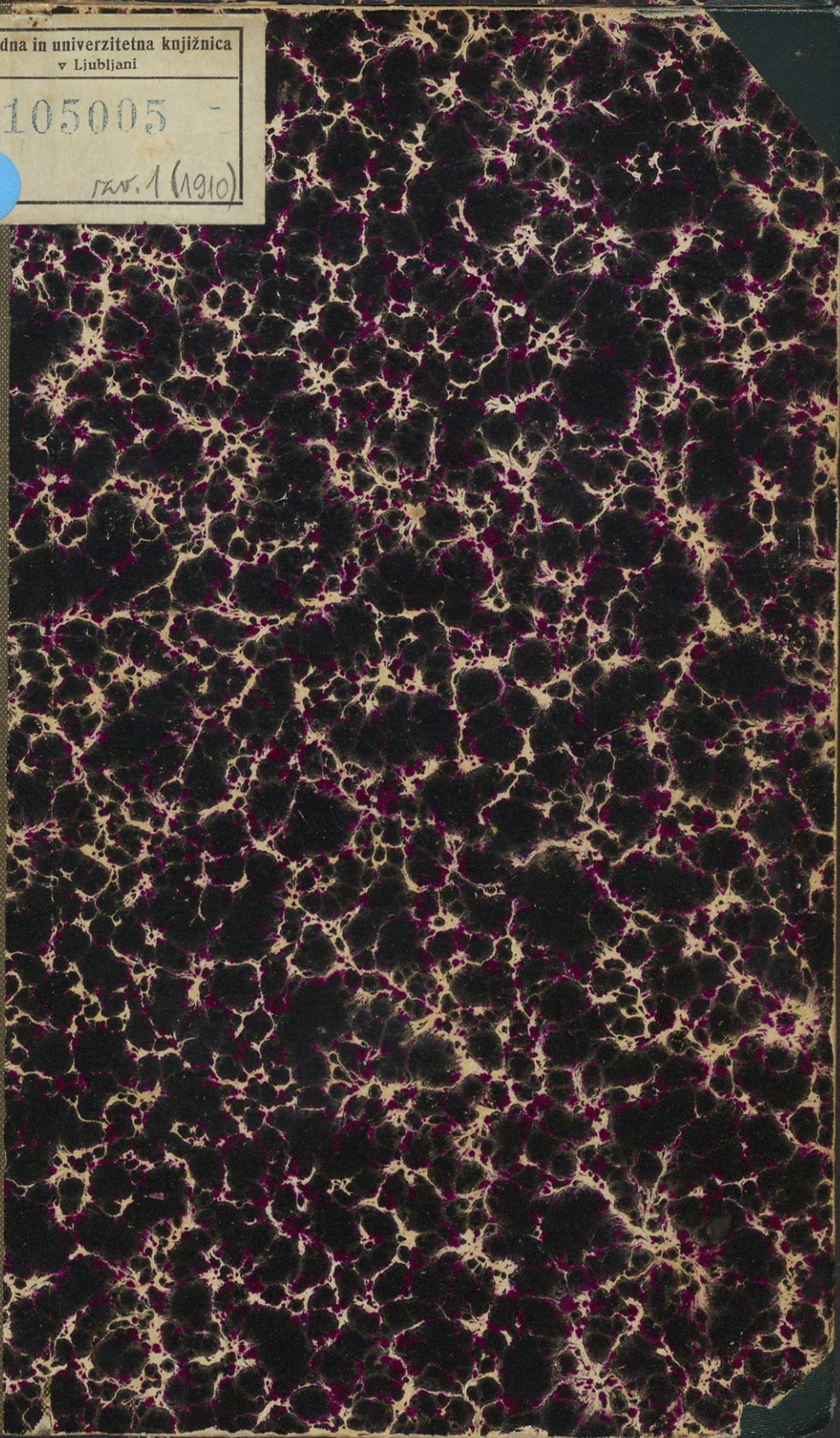
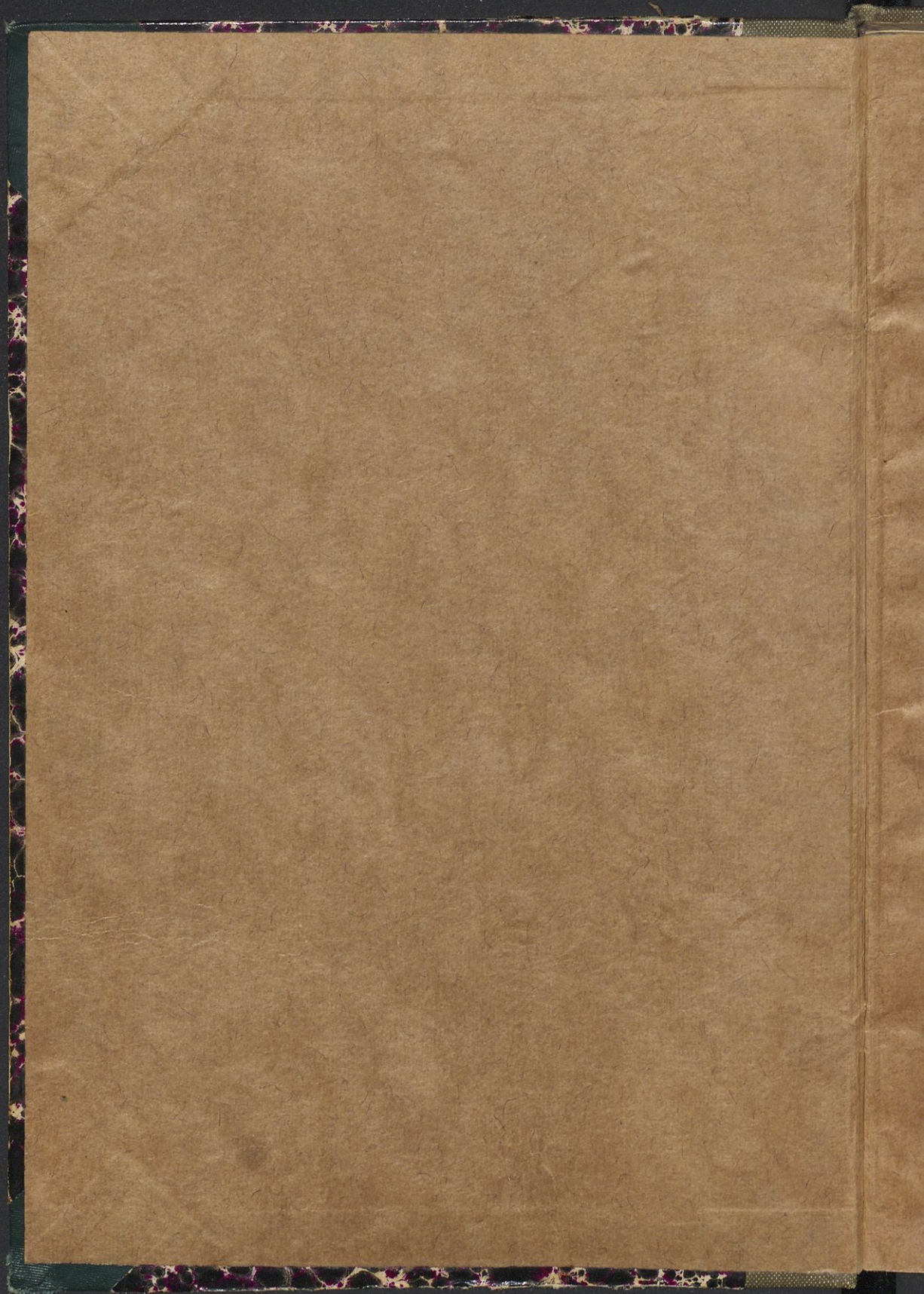

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

105005 -

raz. 1 (1910)

Zgodovina slovenskega naroda.

Spisal

Dr. Josip Gruden.

1. zvezek.

[1. izdaja]

Izdala in založila

Družba sv. Mohorja v Celovcu.

1910.

Natisnila tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

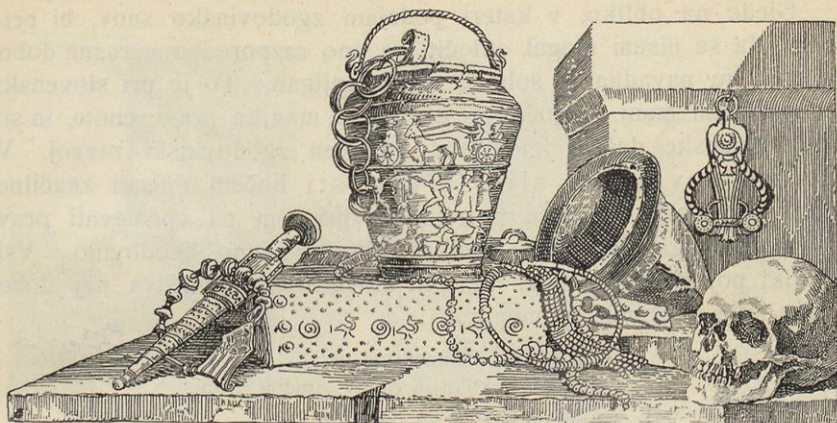
Z dovoljenjem prečastitega krškega knezoškofijstva.

105005

WFZ 515/1951

ID=2486280

Posoda (situla), čelada in orožje iz Vač.

PREDGOVOR.

Spoznavaj samega sebe.“ Ta zlati rek, ki se je blestel nad durmi poganskega svetišča, ne velja le vsakemu poedincu, temveč prav tako celemu narodu. Vsak narod mora poznati razmere, v katerih sedaj živi, pa poznati tudi svojo preteklost. Iz nje zajema moč v hudem boju za obstanek, vztrajnost v nesreči, modra navodila, kako si priboriti boljšo bodočnost. Zato pravijo po pravici, da je zgodovina učiteljica življenja.

Ti razlogi so vplivali name, da sem prijel za pero in se lotil težavnega dela, da napišem slovenskemu narodu njegovo zgodovino. — Prav mi Slovenci premalo poznamo svojo preteklost. Nimamo se sicer ponašati s slavnimi kralji in svetovnoznanimi čini. Tam, kjer so si mogotci delili oblast in kjer se je določevala usoda Evrope, Slovenci niso imeli odločilnega vpliva. Vendar vzlic svoji navidezni skromnosti slovenska zgodovina ni brez zanimivosti in pomena. Kaže nam pred vsem, kako si je slovensko ljudstvo osvojilo svojo sedanjo domačijo, kako se je vzdržalo v hudem boju za obstanek, kako je delalo in trpelo. Tudi taki spomini bude ljubezen domovinsko, užigajo zavednost in zaupanje v svojo moč.

Glede na obliko, v kateri podajam zgodovinsko snov, bi pripomnil, da se nisem mogel odločiti za ono razporedbo v razne dobe, kakoršna je navadna v šolskih učnih knjigah. To je pri slovenski zgodovini tem manj mogoče storiti, ker ji manjka prave enote, in so razne slovenske dežele imele tudi različen zgodovinski razvoj. V obliki zgodovinskih slik in povesti hočem opisati značilne dogodke in osebe iz naše preteklosti, pri tem pa vpoštevati prav tako politično, kakor tudi kulturno in cerkveno zgodovino. Vsi raznoliki pojavi slovenskega uma in slovenskega junaštva naj dobe na teh listih skromen spomenik:

Očetov naših imenitna dela,
kar jih nekdanjih časov zgodba hrani,
kako Metulum se Avgustu brani,
kaj je do zdaj Ljubljana doživela,
kak' veri bramba bila je dežela,
kako pri Sisku Kolpe so pijani,
omagali pred Kranjci Otomani,

in še druge znamenite zgodbe tja do najnovejšega časa.

Vso zgodovinsko snov nameravam prilično obdelati v petih zvezkih. Prvi opisuje približno prvo polovico srednjega veka (6.—12. stoletje), drugi bode slikal osebe in razmere, kakršne so bile proti koncu srednjega veka; tretji bode obdeloval dobo luteranstva in katoliške reformacije, četrti 17. in 18. stoletje, peti najnovejši čas.

Prvi zvezek pa završujem z enako željo, kakor je zaključil kartuzijanski brat Filip v zajčkem samostanu svoj spev o „Marijinem življenju“, da bi šel med verne brate po vsej domačiji, učil spoštovati vzore in navade naših pradedov, vzbujal zavednost, vнемal ljubezen do Boga in domovine.

V Ljubljani, meseca januarja 1910.

Pisatelj.

Izkopine: Posode, orožje iz Vira pri Stični.

1. Naša domovina v prazgodovinski in rimski dobi.

»**O**d nekdanj stanuje tukaj moj rod, — če ve kdo za druž'ga, pove naj od kod.“ Tako je pel pred sto leti naš slavni pesnik Vodnik in s temi besedami izrazil svoje prepričanje, da Slovenec ni priseljenec v svoji domovini, kakor sta se priselila Nemec in Italijan, temveč da biva v njej že iz tistih pradavnih časov, ko so si prvi ljudje poiskali selišč v Evropi. Vodnik je bil mnenja, da so bili slovenskega rodu stari Ilirci, ki so bili naseljeni ob Adriji in so že davno pred Rimljani gospodovali na morju, kakor tudi prebivalstvo, ki je za časa Rimljanov bilo razširjeno po naših krajih. Mnogo učenih mož je pozneje pritegnilo njegovemu mnenju.

Vendar nam zgodovinski viri nedvomno izpričujejo, da se je naseljevanje Slovencev v sedanjih pokrajinah pričelo šele proti koncu šestega stoletja po Kristusu, da so takrat prejšnji prebivalci bili premagani in se deloma izselili, deloma pa poslovenili in strnili z novimi priseljenci. Kaže se nam v tisti dobi popolen prevrat verskih in družabnih razmer, ki bi bil nemogoč, ako bi bilo isto prebivalstvo že preje v teh krajih. Zato moramo v zgodovini naših dežel ločiti dve dobi: dobo pred prihodom in po prihodu Slovencev. Preden pričnem pripovedovati o naši slovenski preteklosti, je potrebno, da se ozremo tudi v tiste čase nazaj, ko je še prvotno prebivalstvo bivalo v naši domovini in je še Rimljan gospodaril v njej. Te čase imenujemo prazgodovinsko in rimsko dobo naše domovine.

O najstarejših časih in dogodkih slovenskih dežel nimamo pisanih poročil. Toda o čemur molčita knjiga in povest, o tem glasno govore izkopane posode, orožje in kinč, ki se v vedno večji množini dobivajo iz krila zemlje. — Mnogokrat zadene kmetovalec pri oranju ali prekopavanju svoje njive na starinsko orodje razne oblike, na bronaste obroče, sulice, nože, čelade. Ljudje pa pripovedujejo, da so tamkaj nekdanj prebivali „ajdje“ in imenujejo take kraje „ajdovščina“, „ajdovski grad“ ali pa „gradišče“; tudi pravljice o zakletih kraljičinah in skritih zakladih rade nastanejo na takih skrivnostnih mestih.¹

Vse te starinske reči so ostanki nekdanjih prastarih prebivalcev naših pokrajin in nam nudijo precej jasno podobo o njih življenju in delovanju. Starinoslovci, ki se bavijo s preiskovanjem in tolmačenjem takih izkopavin, pravijo, da je ni kmalu dežele na svetu, ki bi bila na njih tako bogata, kakor je naša slovenska dežela. O prazgodovinskih prebivalcih, ki so nekdanj bivali pri nas, pa pripovedujejo to-le:

Že dva tisoč let pred Kristusom so bile slovenske dežele naseljene z ljudstvom, kateremu ne vemo imena, ki je pa zapustilo mnogo sledov svojega bivanja. Bil je malo izobražen, napol divji narod, ki je prebival v skalnatih duplinah ali na malih holmih poleg močvirja, ki so bili že po naravi utrjeni. Zita še ni poznal, niti domače živine, niti tkane obleke. Bil je lovski rod, čigar življenje je bil nepretrgan boj z divjimi zvermi. Glavno orožje mu je bil kamen, iz katerega si je napravil mlat ali kladivo, pa tudi kosti ubitih živali je znal porabiti za razno orodje in z njihovimi kožami si je odeval telo. Te čase, ko je še surov ali pa preprosto obdelan kamen človeku služil za edino orodje, imenujemo kameneno dobo človeškega rodu.

Posebno zanimive prastare naselbine so mostišča ali stavbe na koleh, ki nam že kažejo višjo stopnjo izobrazbe tedanjega prebivalstva. — Pri izbiranju selišč so ljudje posebno pazili na to, da je bil kraj že po naravi utrjen in se je dal lahko braniti pred sovražnikom. Zato so v jezerih in plitvih rekah ne daleč od brega zabili v dno kole in položili črez nje mostove, na katerih so si postavili svoje koč. Te koč so bile lesene, večinoma okrogle, pokrite z deskami, slamo ali praproto. V tleh je bila na sredi napravljena odprtina, da so mogli zajemati vodo ali loviti ribe. Take naselbine na koleh so se našle na ljubljanskem barju blizu Iga, ob Ljubljanci in v Cirkniškem jezeru, a bile so gotovo tudi drugod.

Ribištvo, lov, živinoreja so bila glavna opravila mostiščarjev. Za obleko so jim služile živalske kože, iz kosti pa so napravljali raznovrstno orodje: kladiva, mlate, igle, iz zobov divjega merjasca zakrivljene nože. Zita menda še niso pridelovali; pač pa jim je služil v živež povodnji orešek, čigar jedro je bilo močnato kakor

¹ Take starine ne gre zametavati. Najprimernejše je, opozoriti g. župnika ali učitelja na izkopane reči, ki jih bode že znal spraviti na pravi kraj. Muzeji tako starinsko orodje radi kupujejo za primerno ceno. Vsekako pa je treba skrbeti, da ostanejo v deželi in se ne raznašajo na tuje.

kostanj. Tega so zmleli s kamni in si iz njega napravili kruh. Poznati so morali tudi že lan, ker se nahajajo v bližini mostišč pogosto vretenca in vički, ki se rabijo pri preji in celo ostanki cvirna ali preje. Precej razvito je bilo tudi lončarstvo. Vse posode so bile sicer napravljene z roko, pa vendar okusno ozaljšane z raznimi okraski. Posebno ljubko se kaže v teh ilovnatih izdelkih materinska ljubezen tedanjih ženâ. Na ljubljanskem barju so namreč našli poleg mostišča veliko množico ilovnatih otroških igrač: malih posodic, vrčkov, ropotulj, ki imajo podobo ježa, sove, vretenca, in katere so matere svojim ljubljencekom obešale okoli vratu.

Mostišče na ljubljanskem barju.

Koliko časa so se ohranile stavbe na koleh, ni mogoče natančno določiti. Nekateri starinoslovci sodijo, da se je pri nas okoli leta 1300. pred Kristusom končal ta način naseljevanja. Le to se jasno vidi, da je te naselbine uničil požar, bodisi, da je slučajno nastal ali pa so ga zanetili sovražniki.

Pet stoletij pozneje se nam razgrne popolnoma drugačna podoba. Naselbine prebivalstva niso bile več nastavljene na vodah, temveč na strmih, dobro utrjenih hribih, katere sedaj imenujemo gradišča. In ljudstvo, ki je bilo naseljeno v teh gorskih trdnjavah, ni poznalo le kamenja in živalskih kosti, temveč je znalo že iz raznih kovin, iz bakra, brona in železa izdelovati svoje orodje.

Prazgodovinskih gradišč imamo na Slovenskem vse polno. Najznamenitejša so na Kranjskem: Vače, Šmarjeta, Šmihel pri Hrenovicah; na Goriškem: Sv. Lucija pri Tolminu; na Koroškem: Rožek, Napoleonov vrh blizu Beljaka; na Štajerskem: Ruše, Negova. Neka-

tere teh naselbin so silno stare. Tisočletja je tu prebival rod za rod: od prvotnih kamenarjev pa do izobraženih, bojevityh Rimljanov.

Predmeti, ki se izkopujejo na teh krajih, so najraznovrstnejši. Med lončnimi posodami zavzemajo prvo mesto žare, ki imajo navadno obliko velikega lonca. V nje so spravljali ostanke sežganih mrličev. Najzanimivejše in najlepše pa so situle, to je bronaste posode, ki so zgoraj širše, spodaj pa nekoliko ožje in kojih gornji rob ima v sebi obroč, da se more zanj pritrditi povprečni držaj. Marsikatero teh posod so okrašene z vrezanimi ali izbočenimi podobami, tako znamenita „vaška situla“, katero so izkopali l. 1879. na Vačah in ki ima v treh pasovih prizore iz lovskega in vojaškega življenja. Zelo mnogoštevilni so predmeti, ki so služili za kinč: pločevinasti pasovi, bogato obloženi z izbokanimi okraski, ovratnice, zapestnice, igle za lase, uhani in prstani, zlasti pa mnogoštevilne zapone (fibule), ki so služile za pripenjanje obleke na ramenih in prsih. Vse druge predmete pa po svoji množini in mnogovrednosti prekaša najdeno orožje: sekire, meči, osti za sulice, puščice, noži, srpi in čelade.

Iz vseh teh najdenih predmetov sklepamo, da je bilo ljudstvo, ki je prebivalo po naših gradiščih, mogočno in bojevito. Imelo je svoje poglavarje, ki so je vodili v bojih. Poznalo je živinorejo in poljedelstvo in je tudi že udomačilo konja za ježo in vprego. — Gradišča so podobna dobro zavarovanim trdnjavam. Na vrhu, sredi naselbine, na lepem ravnem prostoru, so imeli ljudje shranjeno svoje imetje, živila, tudi živino, ali pa je bilo tamkaj pokopališče. Okoli te središčne ravnine so se vrstili nasipi, včasih v več krogih. Debeli koli, zabiti v zemljo, med katere je bilo vpleteno protje, so služili nasipom v oporo. K tem močnim plotovom in nasipom so prislonili svoja stanovanja, lesene, na pol v zemljo vkopane in s prstjo pokrite koče. — O veri in bogočastju prebivalstva po teh gradiščih sicer nimamo mnogo prič, vendar se da z gotovostjo povzeti vsaj to, da so verovali v nesmrtnost duše in v življenje na onem svetu. To spričuje njih spoštovanje in čiščenje mrličev. Mrtva trupla so deloma sežigali na grmadah, deloma jih polagali v nizke, plitve grobe. Revni ljudje so potem navadno ostanke sežganih mrličev spravili v okroglo, kotličasto jamo, bogatini pa so jih vložili v posebno mrtvaško žaro, katero so pokrili s skriljnato ploščo. Hkrati s kostmi in pepelom so devali v te posode tudi lonce, čaše, skledice, v katerih so bile najljubše jedi pokojnikov. Pridejali so navadno mrliču tudi bogato doto nakrasnin iz brona, stekla, jantarja, ilovice. Po njihovem mnenju se namreč mrtvec ni ločil od človeške družbe, temveč je ostal v zvezi s svojimi sorodniki in prijatelji in je na onem svetu nadaljeval življenje, kateremu je bil tukaj privajen.

Dočim nam izkopavine razgrinjajo dovolj jasno sliko o življenju in delovanju prazgodovinskega prebivalstva na Slovenskem, nam pa vendar ne odgovore odločno na vprašanje: kateri narod pa je imel tisočletja v posesti naše dežele in kakšno je bilo njegovo ime? Zdi se, da je izza dobe mostišč in kamenarjev pa do Rimljanov

tukaj prebivalo eno in isto prvotno prebivalstvo, ki je sicer napredovalo v gospodarstvu in izobrazbi, pa je vendar glede na narodnost ostalo bistveno neizpremenjeno. Skoraj vsi novejši starinoslovci

Orodje mostiščarjev. Spodaj kamenje, s katerim se je mlelo žito.

prištevajo to ljudstvo Ilirom, to je onemu mogočnemu narodu, ki si je že pred Rimljani ob adrijskem morju ustvaril veliko kraljestvo, raztezajoče se daleč tja preko Istre in Dalmacije do albanskih gorâ,

in o katerem poje pesnik: „Mogočen na morju Ilir'jan je bil, ko se je Rimec še ladje tesat učil.“ — Severni Iliri so se delili v mnoga plemena. Najznamenitejši izmed njih so Veneti, naseljeni po gornji Italiji, Istrijani, Japodi, stanujoči ob gornji Kolpi in po Krasu, Liburni v vzhodni Istri. Nad ilirske rodove so prišli okoli leta 380. pred Kristusom iz Galije (sedanje Francoske) bojevití Kelti, jih deloma premagali in se med njimi naselili. Keltom pripisujejo zgodovinarji Noričane na Koroškem, Karne ob koroško-beneški meji, Tavriščane na Kranjskem, Latobike ob Savi in Krki. Pa njih gospostvo ni dolgo trajalo. Podjarmili so jih Rimljani.

* * *

„Kjerkoli Rimljan zmaga, tamkaj se tudi naseli.“ Tako je velelo staro rimsko načelo. Zato so tudi naše dežele dobile deloma rimsko prebivalstvo, kakor hitro je rimski orel nad njimi zagospodoval. Jugovzhodne pokrajine, Goriško z Vipavskim, so prišle pod rimsko oblast že l. 128. pred Kristusom. Osvojitev drugih dežel pa je združeno z imeni slovečih rimskih vojskovodij Julija Cezarja in Oktaviana, poznejšega cesarja Avgusta. Julij Cezar je obiskal le mimogrede, kakor pravi, iz tega namena naše dežele, „da bi spoznal pokrajine in ljudstva“. Po njem se imenuje triglavsko pogorje „julijske alpe“, in prelaz čez Hrušico „postaja na julijski planini“ (statio in alpe Julia). Vendar je Cezar s tem pohodom začrtal pot svojim naslednikom. Njegov stričnik Oktavijan je (l. 44. pr. Kr.) že vodil rimske legije zoper Japode in Latobike in se polastil utrjenih gradišč ob gorenji Pivki. Na hud odpor je zadel pri mestu Metullum (zdaj menda Metlje pri Starem Trgu), katero je branilo tri tisoč vojakov. Oktavijan je bil pri obleganju dvakrat ranjen, a hrabri branitelji so končno vendar le podlegli rimski premoči in našli smrt pod razvalinami gorečega mesta. Od Metula je Oktavijan prodiral dalje ob Krki, si podjarmil Latobike in se slednjič polastil ob izlivu Kolpe ležečega mesta Segeste, kjer je pozneje nastalo rimsko mesto Siscia, sedanji Sisek. Za Japodi so prišli na vrsto Karni, Noričani in Tavriščani. Leta 14. po Kristusu je bila že vsa Ilirija v oblasti Rimljanov in meje njih cesarstva so se raztezale tja do Donave.

Slovenske dežele za dobo rimskega gospostva niso tvorile upravne celote, temveč so bile razdeljene v več provincij. Koroško in severozahodni del Gorenjskega je pripadal Noriku, vzhodni Štajer in Dolenjsko z Emono (Ljubljano) vred Panoniji, Notranjsko z Goriškim pa Veneciji in Istri. Vendar so se meje pozneje večkrat izpremenile. — Po vseh teh pokrajinah so Rimljani najprej ustanovili vojaška taborišča, katera so se kmalu razvila v naselbine in mesta. Najznamenitejša so bila na Koroškem: Virunum (na gosposvetškem polju), Tiburnia (blizu Špitala); na Štajerskem: Celeia (Celje) in Poetovium (Ptuj); na Kranjskem: Emona (Ljubljana), Nauportus (Vrhnika), Neviodunum (Krško); v Primorju: Tergeste (Trst).

Rimljan je prinesel marsikaj dobrega v deželo.

V prvi vrsti je treba omenjati ceste. V tem oziru so bili Rimljani pravi mojstri. Njih ceste so bile tako trpežne, da jih tudi poznejša stoletja niso uničila. Služile so trgovini in prometu skozi ves srednji vek. In še dandanes gredo naše glavne ceste v tisti smeri, v kateri so jih izpeljali Rimljani. Na mnogih krajih je bilo treba tir rimske ceste le popraviti, da se more na njej prevažati ljudi in blago. Za naše kraje važno križišče cest je bilo v Akvileji (Ogleju).

Orodje iz bronaste dobe. Sekire, dleta, srp, noži.

Od tod je bila izpeljana cesta na Koroško čez Pontebo, po Kanalski dolini v Beljak in preko Krive Vrbe v Virunum. Druga glavna proga je vodila preko Soče po Vipavski dolini čez Hrušico in Logatec (Longaticum) v Emono (Ljubljano). Odtod čez Savo pri Crnučah na Mengeš, Trojane (Adrante), Celje in Ptuj. V Emoni se je od te proge odcepila druga cesta, ki je vodila čez Šmarje, Trebnje (Praetorium Latobicorum), Novo mesto v Neviodunum, čigar ostanki se nahajajo na Krškem polju, in od tod ob Savi proti Sisku. Tudi Ptuj in Sisek, Celje in Virunum, Akvileja in Trst so bila zvezana s cestami, da ne omenjamo mnogih kolovozov in stranskih potov, ki so preprežali naše pokrajine. Ceste so služile v prvi vrsti vojaškemu namenom, pa tudi dobro urejeni državni pošti, trgovini in naobrazbi. Po njih so dohajali v deželo rimski naselniki.

Tuji gospodovalci so posebno dobro znali izrabljati tudi zaklade zemlje. Rudnike za baker, železo, svinec, ki so jih deloma že pričeli kopati prebivalci ilirske dobe, so Rimljani iznova dvignili, gradili so fužine in pospeševali kovaško obrt. Taki rimski rudniki so bili zlasti pogosti na Koroškem, na Kranjskem so se ohranili njih sledovi v Bohinju, pa tudi drugod. Domači izdelki so se v veliki množini izvažali v Italijo. Zadruga brodarjev, kovačev, tesarjev, suknarjev, ki se omenjajo v napisih, izpričujejo, kako zelo je tedaj cvetela obrt.

Slednjič ne smemo pozabiti, da je za časa Rimljanov prvič prisijal žarek krščanske vere v naše kraje. Mesto Sirmium (sedaj Srem), kjer je bil sv. Andronik, učenec sv. Pavla, prvi škof, in Akvileja (Ogledj) sta pošiljala blagovestnike k nam. Pobožno sporočilo imenuje sv. Mohorja prvega akvilejskega škofa in njegovega diakona Fortunata kot prva oznanjevalca sv. vere. Sicer je krščanstvo v prvih stoletjih le počasi napredovalo in je moralo izvojevati hud boj s poganstvom, ki je bilo pri vojaškem prebivalstvu močno ukoreninjeno. Še v četrtem stoletju so se pri nas zidali templji v čast solnčnemu bogu Mitru, boginji Isidi in drugim malikom. Toda vesel napredek krščanstva se kaže v mogih škofijah, ki so se ustanovile, in v veliki množici mučencev, ki so radovoljno žrtvovali svoje življenje za sveto vero. Izmed škofij, ki so bile za časa Rimljanov ustanovljene, je omeniti: Trst, Koper, Emono (Ljubljano), Petovij, Celje, Sisek, Tibernija (na Koroškem). Skoraj gotovo je imelo tudi mesto Virunum škofijski sedež. Žal, da so divji viharji poznejših časov le prehitro zamorili nadebudno setev.

Z vlado Rimljanov konča stari vek, konča tudi doba vstajenih in urejenih političkih in gospodarskih razmer v naših deželah. Kar je prišlo za njo, to je bilo razdejanje in zmeda, ki je trajala več stoletij. Novi narodi so tedaj prišli od vzhoda, si iskali selišč in izpodirivali drug drugega. Naše dežele pa so bile tista struga, po kateri se je veletok ljudstev valil proti jugu v Italijo in na Balkan. — Prvi so prišli divji Huni. Njih poglavar Atila, imenovan „šiba božja“, je leta 452. pripeljal svoje trume iz ogrskih nižav, razdejal Ptuj, Celje, Emono, oplenil in razrušil bogato Akvilejo in kot hudournik drl naprej v Italijo. Le vsled posredovanja papeža Leona I. je prizanesel Rimu. Za Huni so prišli germanski rodovi Rugijcev, Herulov, Gepidov, Gotov in Langobardov. Vsi ti so drli preko naših pokrajin, izpodrinili rimsko prebivalstvo, se za nekaj časa vstavili, pa hiteli zopet naprej. Zadnji v tej vrsti so bili Slovenci.

2. Prihod in naselitev Slovencev.

Ko so Rimljani gospodovali v naši domovini, je narod Slovencev vzajemno z drugimi slovanskimi rodovi prebival po širnih planjavah južne in zahodne Rusije, tja do Visle na severu in dolnje Donave na jugu. Tedaj še ni bilo med Slovani tiste razlike v jeziku in šegi, kakor jo opazamo danes. Sami sebe so se nazivali „Slovenci“, tuji pa so jim rekli tudi „Veneti“ (od tod nemški izrazi „Wenden“,

„windisch“) ali Srbi. Živel so kot miren poljedelski narod v nizkih raztresenih kočah, obdelovali zemljo in pasli svoje črede. Grški pisatelj Prokopij pravi o njih, da se niso upali niti oblegati mest, niti se bojevati na ravnem polju.

A sila časa je napravila iz miroljubnih ljudi silen in bojevit rod, ki je drzno naskakoval mogočne države in si z mečem v roki osvojil obsežne pokrajine. Kaj je napotilo Slovence, da so začeli siliti proti jugu in zahodu, ni znano. Menda jim je bila domovina pretesna, ali pa jih je mikal zgled germanskih plemen, ki so si po lepih pokrajinah Italije, Galije in Španije osvojili nova bivališča in

Grobišče pri Vačah z izkopinami.

ustanovili mogočna kraljestva, ali pa so jih tiščali drugi narodi naprej. — Najprej je moč slovenskega orožja občutilo grško cesarstvo. Že v začetku šestega stoletja so se pričeli drzni pohodi Slovenov čez Donavo na grško ozemlje. Prodirali so v Trakijo, Ilirijo, Dalmacijo, pustošili po deželi, oblegali mesta Toper, Solun in se pokazali celo pred zidovjem Carigrada. A ti pohodi niso služili le ropu in plenu, temveč so bili neka vrsta oboroženega naseljevanja. Sirski zgodovinar Ivan iz Efeza piše namreč o njih: „V tretjem letu po smrti grškega cesarja Justina (l. 581.) se napravi na pot prokletu ljudstvo Slovenov, prehodi vso Grško ter tesalske in traške pokrajine. Osvoji

si mnogo mest in trdnjav, pustoši, požiga, ropa in gospodari po deželi ter biva v nji popolnoma svobodno in brez strahu, kakor v svoji domačiji. Na ta način so dobili Slovani prosto roko v deželi, bivali ondi ter se razširjali po nji, dokler jih ni Bog pregnal. Pustošili, požigali, plenili so prav tja do dolgega zidovja (blizu Carigrada) ter si z ropanjem pridobili vse cesarjeve črede — mnogo tisoč — in tudi črede drugih. In glej, do današnjega dne (l. 584.) bivajo, posedajo in počivajo v rimskih pokrajinah brez skrbi in strahu; pleneč, moreč, požigajoč so obogateli ter imajo mnogo zlata, srebra, konjskih čred in orožja, vojskovanju so se priučili celo bolje kakor Rimljani.“

Takrat so torej zasedli pokrajine balkanskega polotoka južno od Save in Donave oni Slovenci, ki jih zdaj imenujemo Hrvate, Srbe in Bolgare.

A sila Slovenov si je kmalu potem izbrala za prodiranje drugo smer in se vrgla na gorate alpske dežele. Tu nastopijo Slovenci v družbi z Obri. Ni bilo morda sorodstvo po duhu ali krvi, ki je združilo ta dva naroda k skupnemu podjetju, temveč medsebojna korist. Obri so bili divje, roparsko, mongolsko ljudstvo, majhne gibčne postave in žoltih, strogih obrazov. Bili so izvrstni jahači, ki so preživeli noč in dan na svojih konjih, kakor da so prirastli k njim. Vajeni so bili streljati na konjih, pa le težko so stali na svojih nogah. Utrjeni so bili tako, kakor noben drug narod. V boju so bili strašni sovražniki, ker niso bili zadovoljni, da so premagali nasprotnike, ampak so jih hoteli popolnoma uničiti. Ker so Obri živeli le za boj in rop, zato so potrebovali po opustošenih zemljah, katerih so se polastili, takih ljudi, ki so bili vajeni obdelovati polje in se pečati s kupčijo. Taki ljudje pa so bili Slovenci, ki so služili Obrom za hranitelje in oskrbovatelje njih zemlje, nasproti pa so imeli v njih mogočne zaveznike v vojski.

Zavezništvo Slovenov z Obri se je pričelo že takrat, ko sta živela oba naroda še v jugovzhodni Rusiji med Volgo in Karpati in je temeljilo na popolni enakosti in ravnopravnosti. Ko je obrski vojvoda Bajan l. 579. hotel s silo podjarmiti Slovence ob dolenji Donavi in zahteval od njih davka, tedaj so mu odgovorili samozavestno slovenski poveljniki: „Kdo izmed ljudi, katere obsevajo solnčni žarki, je tako močan, da bi nas premagal? Navajeni smo, da si lastimo tuje zemlje, ne pa, da bi si drugi svojili našo. Taka bode naša navada, dokler bode kaj boja in kaj mečev.“ Šele pozneje se je zavezništvo spremenilo v hlapčevsko odvisnost, ki je pa tudi dala povod, da so se Slovenci otrsli krutega obrskega jarma.

V družbi z Obri so začeli Slovenci proti koncu šestega stoletja prodirati proti zapadu. Tu se je bil prav takrat zgodil znamenit prevrat. Longobardi, ki so imeli v posesti vzhodne alpske dežele in del sedanje Ogrske, so bili l. 568. odšli v Italijo in prostrane pokrajine so bile brez vladarja. Njih dedščino so zdaj prevzeli Slovenci in Obri.

Napačno je misliti, da se je naselitev Slovencev v sedanji domovini izvršila lahko, mirno in brez boja. Kakor so si njih rojaki

na Balkanu z mečem v roki osvojili zemljo za svoja selišča, tako so si morali tudi Slovenci s silo priboriti tla, na katerih zdaj prebivajo.

Pokrajine ob Savi, Dravi, Muri, Soči, Adriji in v panonskih nižavah niso bile prazne in popolnoma opustošene. Tu je živelo še mnogo rimskega ljudstva, vzajemno s prvotnim ilirskim in keltskim prebivalstvom. Stala so še bogata mesta (Celeia, Tiburnia), kjer so bili škofijski sedeži in mnogo drugih manjših naselbin. Z Bavarskega pa so silili v deželo Nemci in hoteli gospodovati v njej.

Po hudih bojih, ki so trajali več desetletij, so Slovenci rimske in nemške prebivalce deloma premagali in si jih podvrgli, deloma pa izrinili iz dežele. Požgali in razrušili so rimska mesta in zatrli tudi vse sledove krščanstva, da ni bilo potem skoraj dve sto let med Slovenci niti cerkve, niti duhovnikov.

Zemlja, katero so Slovenci zasedli, je bila zelo obsežna, mnogo obsežnejša, kakor je tista, katero imajo zdaj v posesti.

Naravna pota, po katerih je napredovalo naseljevanje, so nudile reke in široke doline ob njih. Ker je naš svet nagnjen proti vzhodu, kamor teče tudi večina rek, zato so Slovenci od te strani pričeli prodirati in silili vedno dalje do izvirov. Zasedli so dolino Save z vsemi njenimi pritoki, prodrli so ob Dravi tja gori do toplaškega polja na Tirolskem in ob Muri daleč v Gornji Štajer v sedanjo Gornjo in Dolenjo Avstrijo. Polagoma so se razprostrli po vsej sedanji Kranjski, Koroški, Štajerski in po Primorju ob Adriji. Pustriška dolina na Tirolskem, solnograški Lungau, dolina Aniže med Gorenjo in Dolenjo Avstrijo so imele slovenske naselbine. Na severu jih je Donava ločila od sedanjih Čehov, na jugu pa jim je šele odpor furlanskih vojvod, s katerimi so imeli Slovenci več desetletij hude boje, ustavil daljno prodiranje. Vendar so zasedli severni gorati svet Furlanije tja do reke Taljamento in ustanovili tudi mnogo naselbin v nižavi. Marsikateri furlanski kraji, Beogrado, Passiano Schiavonesco s svojimi slovenskimi imeni spominjajo na nekdanje slovensko prebivalstvo.

Vendar je treba pripomniti, da je bila slovenska dežela splošno zelo redko naseljena in da je mnogo sveta ostalo neobdelanega, zaraščenega z neprodirnimi gozdi. Tudi oddaljene hribovske doline so bile šele par stoletij pozneje naseljene.

Vrh tega slovenska zemlja ni bila neka celota, obkrožena od naravnih mej, kakoršna je Češka ali Ogrska, temveč je bila sestavljena iz cele vrste dolin in nižav, ločenih med seboj po visokih gorovjih, ki so obteževala promet, provzročala razdeljenost in tako slabila zavest vzajemnosti. Mesto skupne politične enote se je razvila cela vrsta malih držav, tako v Gorotanu, na Posavju in v panonski nižavi.

Prvotnih prebivalcev Slovenci niso popolnoma iztrebili, temveč jih premagali in zaslužnili. Od njih so sprejeli mnogo imen za glavne reke, mesta in gorske vrhove v novi domovini. Reke: Sava, Drava, Mura, Raba, Krka; mesta: Celje, Ptuj; gorovja: Alpe, Ture, Kras, so imela slična imena že v rimski in predrimski dobi. — Na jugu v Primorju se je ohranil rimski živelj še v nekaterih mestih.

Trst, Koper, Piran v Istri, Kormin, Cedad na Beneškem imajo že iz tistih dob romansko (italijansko) prebivalstvo.

Proti severu pa so Slovenci neomejeno gospodovali do Donave, kjer so podajali roke Čehom onstran reke. Nemško prebivalstvo se je vzdržalo le na severnem robu v Solnogradu in v vzhodnih Tirolah. A še tu je bilo izpostavljeno silovitemu navalu Slovencev in izgubljalo vedno več tal. Leta 611. so Slovenci premagali bavorskega vojvoda Garibalda pri Liencu na Tirolskem in silno opustošili bavorske meje. Le s hudim naporom se je pozneje posrečilo Bavarcem jih pregnati iz dežele. Še sto let pozneje so morali Nemci se umikati iz solnograškega Pongava in se niso upali ondi obnoviti razrušenega samostana sv. Maksimilijana. Celo globoko notri v bavarso zemljo so se raztezali pohodi Slovencev.

Iz zgodovinskih poročil o naseljevanju Slovencev, ki sem jih tu podal, se da najbolje posneti njih razmerje do drugih Jugoslovancev. Ko so jugoslovanski rodovi zapustili svojo prvotno domovino, so bili eno ljudstvo, ki se je nazivalo z imenom „Sloveni“, in rimski zgodovinopisci imenujejo „Slovenijo“, „domovino Slovenov“ prav tako pokrajine med Donavo in Adrijo, kakor dežele na Balkanskem polotoku. V svoji sedanji domovini so se naselili Jugoslovani priлично v istem redu, kakor so preje prebivali v prvotni domovini. Govorili so en jezik. Sicer so se po raznih krajih pozneje razvila razna narečja, a vsa ta narečja od Alp pa do Egejskega morja se še dandanes tako vrste med seboj, da sega drugo v drugo. Ni mogoče reči, kje jenja slovenski jezik in kje se pričinja hrvaški, in za macedonske Slované se še v današnjih dneh prepirajo, jih je li prištevati Srbom ali Bolgarom.

Sloveni so si v novi domovini ustanovili posamezne države. Oni del, ki je bival med Dravo in Adrijo, je imel najpreje razne vojvode ali „bane“, a si je pod Tomislavom l. 914. osnoval enotno kraljestvo, katero je imenoval hrvaško. To ime je v začetku zaznamovalo najbrže neko pokrajino, pozneje pa se je po njej začelo nazivati tudi ljudstvo, ki je ondi prebivalo. Hrvatje so došli v svojo sedanjo domovino že par desetletij pred Slovenci (okoli l. 550.). Menda jim je gotški kralj Totila prepustil Panonijo in Dalmacijo, da mu pomagajo v Boju z Bizantinci. Izpodrinili so romansko prebivalstvo ob Adriji, ki se je vzdržalo le v nekaterih mestih. Na jugovzhodu od hrvaškega kraljestva so isti Slovenci ustanovili drugo državo in jo imenovali s prastarim imenom srbsko. Tretji del je prišel pod oblast mongolskih Bolgarov, ki so sicer sprejeli jezik svojih podložnikov, a njih ime je izpodrinilo prvotno nazivanje; tako je nastalo slovensko-bolgarsko carstvo. Četrty del Slovenov je prodril najdalje proti severozahodu in zasedel sedanjo našo domovino. Ta je ohranil svoje staro ime „Sloveni“ (Slovenci), ki nam še dandanes živo kliče v spomin, da so en narod vsi tisti, ki bivajo od Slovenskih goric do Adrije, od laške meje pa do Črnega in Egejskega morja.

Staro gradišče v Šmihelu pri Hrenovicah.

3. Kralj Samo.

Družabni red je bil pri Slovencih osnovan na enakopravnosti. Slovenci niso imeli plemstva kakor Germani, ki so smatrali svoje kneze in vojvode za ljudi višje vrste, za potomce bogov, katerih se morajo oklepati podložniki z brezmejnim češčenjem in vdano pokorščino. Pri njih je imel izprva vsak član naroda enake pravice in enake dolžnosti. Vsled tega svojstva, kakor tudi pretežno kmetskega značaja našega ljudstva, se pri Slovencih niso razvile mogočne vojaške države, kakoršne so ustanovili germanski rodovi Gotov v Italiji in Španiji, ali Franki v Galiji. — Prvotna politična enota Slovencev je bila župa (županija), zaveza sorodovincev, ki so bili skupaj naseljeni v enem okrožju. Tej zavezi je načeloval izvoljeni župan, ki je nadzoroval gospodarstvo, imel sodno oblast in je v dobi poganstva hkrati opravljal tudi duhovniške posle. Take župe pa so bile ob času vojne preslabe, da bi se mogle same braniti ali napadati. Zato so se združile v male države, ki so si izvolile skupnega poveljarja, vojvoda (kneza) ali velikega župana. Ta je navadno imel oblast le toliko časa, kolikor časa je trajala vojska, a jo je odložil, čim je bila končana. Toda če je bila nevarnost trajna, tedaj je knez obdržal svoje dostojanstvo tudi dalje časa, in mnogokrat se je vsled gospodoželjnosti tudi trajno ukoreninilo v kaki družini. Take državnice so obsegale navadno vse župe kakega velikega okrožja, ki je tvorilo naravno celoto. Nahajamo jih v Gorotanu, kjer se omenjajo knezi: Valuk, Borut, Hotimir, Gorazd, v Posavju, kjer sta kneževala Vojmir in Ljudevit, in v panonski nižavi ob Blatnem jezeru, kjer se omenjata Pribina in Kocel. V Bosni so se take velike župe z vojvodi na čelu ohranile celo do prihoda Turkov v 15. stoletju.

Le enkrat so se vsi Slovani, severni in južni, strnili v večjo politiško skupino in ustanovili zvezno državo Samovo.

Povod osnovi tega mogočnega kraljestva so dali Obri. Slišali smo, da so bili Slovenci vojni zavezniki in hranitelji Obrov. Dokler se je ta zveza opirala na enakopravnost in dobrohotnost, je lahko obstala, ker je donašala obema narodoma korist. A kmalu so Obri hoteli gospodovati nad Slovenci in so jih pričeli kruto zatirati. V

vojskah so morali Slovenci sami iti nad sovražnike, Obri pa so ostali v svojih taborih. A če je bilo kaj vojnega plena, so ga ti hoteli imeti zase. Po zimi so Obri prihajali v deželo Slovencev, so tam živeli in se redili na njih stroške, jim s silo jemali žene in hčere in nakladali še druge davke. Kaj čuda, če se je ljudstvo slednjič uprlo in se skušalo otresti hudega jarma.

Toda Obrov je bilo mnogo in bili so bojevití ljudje. Le z združenimi silami je bilo mogoče streti njihovo nasilstvo. Tu je vstal Samo, zbral l. 623. okoli sebe vse slovanske rodove, ki so bivali ob Labi, na Češkem, v Moravi, v Posavju in ob Adriji. Z vsemi temi četami se je vrgel nad Obre in jih porazil. Neštevilna množica Obrov je tedaj padla pod mečem združenih Slovanov.

Ta uspeh je poučil Slovane, da je le v edinosti moč. In Samo, ki je bil voditelj zveznih slovanskih čet v boju proti Obrom, je tudi še po slavní zmagi obdržal vrhovno oblast nad vsemi združenimi rodovi in je kot kralj nad njimi vladal celih petintrideset let (leta 623.—658.).

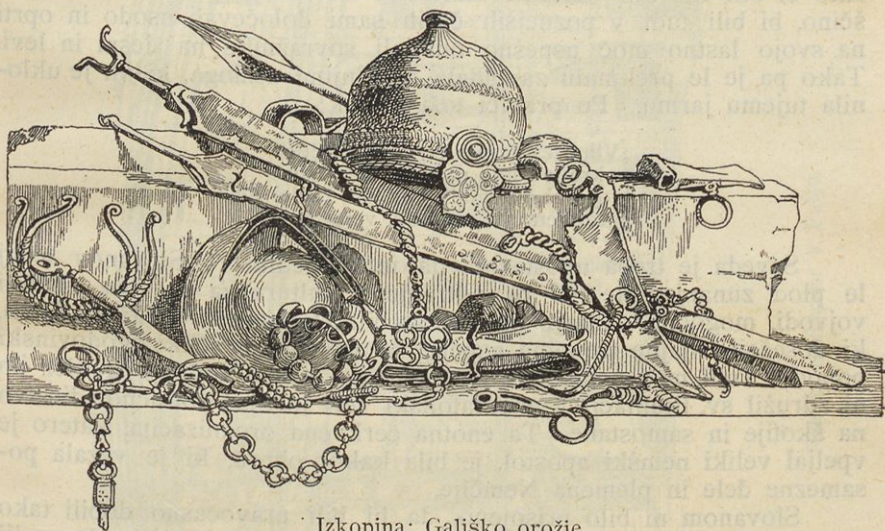
Iz življenja tega izrednega moža nam je le malo znano. Nekateri zgodovinarji so trdili, da je bil frankovskega rodu in se je najpreje pečal s trgovino. Toda ni težko dokazati, da je bil Samo Slovan po rodu, po duhu in po zunanosti. Že ime Samo ali Samoslav je slovansko, slovanske šege so vladale na njegovem dvoru, dočim je bil s Franki kakor z Obri v vednem sporu.

Samova slovanska država je bila neka narodna zveza med Čehi, Slovenci in polabskimi Srbi. Središče ji je bilo Češko s sosednjimi deželami. Na severu so se ji pridružili polabski Srbi, katerim je takrat vladal knez Drvan, na jugu Slovenci pod vojvodom Valukom. A skoro gotovo se je raztezal Samov vpliv še dalje proti jugovzhodu k sedanjim Hrvatom in Srbom, kajti tudi ti slovanski rodovi so se v začetku sedmega stoletja z drugimi Slovani vred rešili obrskega jarma.

A Samova država ni bila Slovanom le mogočna opora proti Obrom na vzhodu, temveč tudi proti nemškim Frankom na zapadu, od koder je njihovi svobodi grozila še hujša nevarnost.

Frankovski kralj Dagobert je okoli leta 630. sklenil s Samom trgovinsko zvezo in je poslal mnogo frankovskih kupcev v slovenske dežele, ki so ondi prodajali raznovrstno blago in dragotine. A zdi se, da so bili ti frankovski trgovci ogleduhi, ki so imeli pot pripravljati Dagobertovi vojski. Zato so Slovani padli po njih, jih mnogo ubili in se polastili njih blaga. Dagobert je zdaj najpreje zahteval zadoščenja, a ko mu ga Samo ni hotel dati, je prišlo do krvavega spopada. Frankovski zgodovinar Fredegar o tem dogodku podaje sledeče poročilo: „V tistem letu (631) so Slovani, imenovani Vinidi, ubili mnogo frankovskih trgovcev, ki so kupčevali v Samovem kraljestvu, in se polastili njih blaga. To je bil povod razpora med Dagobertom in Samom, kraljem Slovanov. Dagobert pošlje k Samu poslanca Siharija in zahteva, naj se tisti, ki so njegove trgovce umorili, kaznujejo, za ugrabljeno blago pa naj se da primerna odškodnina. Toda Samo ni hotel sprejeti Siharija, niti ga pustiti na

svoj dvor. Nato se je Siharij oblekel po slovansko in z zvijačo se mu je posrečilo s svojim spremljevalstvom priti pred Sama in mu razložiti vse zahteve, ki so mu jih bili naložili. Toda Samo ni hotel popraviti krivice svojih ljudi, temveč je le dovolil, da se postavi sodišče, ki naj bi sodilo o teh in drugih prepornih zadevah med obema strankama. Nato pa začne Siharij kot nepreviden poslanec rabiti zasramovalne besede, groziti in zahtevati, naj bodeta Samo in njegovo ljudstvo pokorna kralju Dagobertu. Samo, že nekoliko užaljen, odgovori: „Saj smo na uslugo Dagobertu, mi in naša zemlja, ako le hoče z nami v prijaznosti živeti.“ A Siharij mu odvrne izzivajoče: „Ni mogoče, da bi živeli kristjani in služabniki božji v prijateljski zvezi s poganskimi psi.“ „Dobro,“ mu reče nato Samo,

Izkopina: Gališko orožje.

„ako ste vi božji služabniki, mi pa poganski psi, vas smemo raztrgati s svojimi zobmi, ker se tako obnašate proti svojemu Bogu.“ Potem so vrgli Siharija iz Samovega dvora. — Ko Dagobert vse to zve, ukaže po vsej Avstraziji zbirati vojsko, katera se potem v treh oddelkih napoti nad Sama in Slované. Dagobert izpodbudi tudi Longobarde, da se vzdignejo zoper nje. A tudi Slovani se pripravljajo na vseh straneh za boj. Alemanska vojska pod vodstvom vojvoda Krodeberta premaga Slované, prav tako longobardska. Alemani in Longobardi ujamejo mnogo Slovanov in jih odpeljejo s seboj. Drugače pa se je godilo avstrazijski vojski pri Wogastogradu, kjer se je zbral glavni oddelek hrabrih Slovanov. Tri dni je trajal boj, in Dagobert je izgubil velik del svoje vojske. Nazadnje je moral zapustiti tabor in vse drugo, kar je imel pri sebi, in je bil prisiljen bežati v svojo domovino. Slovani pa so kmalu potem opetovano začeli napadati Turingijo in druge frankovske pokrajine.“

Poročilo nemškega zgodopisca priča dovolj, kako nevarni so sedje so bili Slovani mogočnim Frankom za dobe kralja Sama.

Po Samovi smrti (l. 658.) je njegova velika država razpadla. Slovenci so se ločili od svojih severnih bratov Čehov in zopet živeli pod svojimi domačimi vojvodi. Vez, ki je družila vse Slované v sedanjih avstrijskih deželah in preko njih v mogočno politično celoto, se je le še enkrat za malo let obnovila za češkega kralja Otokarja II. Vendar je imela Samova država za vse slovanske rodove trajen pomen. Rešila jih je poniževalnega obrskega jarma, jih dvignila na višjo stopinjo izobrazbe in razvnela narodno zavednost. Pod Samom so Slovani čutili, da so kos svojim nemškim sosedom, in ta zavest jim je vžigala pogum in dajala podjetnost za tedanje mnoge boje. Ako bi bili Slovani ohranili edinstvo kot dragoceno Samovo dedščino, bi bili tudi v poznejših časih sami določevali usodo in oprti na svojo lastno moč uspešno odbijali sovražnike na desni in levi. Tako pa je le prekmalu zavladata med njimi nesloga, ki jih je uklonila tujemu jarmu. Po pravici toži pesnik:

„Viharjev jeznih mrzle domačije
pokrajine bile naše so, kar Samo
tvoj duh je zginil, kar nad tvojo jamo,
pozabljeno od vnukov, veter brije.“

Seveda je treba upoštevati, da je bilo edinstvo Slovanov tedaj le plod zunanje sile, ne pa notranjega kulturnega razvoja. Veliki vojvodi, mogočni vladarji, kakršni so bili Aleksander Veliki ali Samo, ki dosežejo sijajne trenutne uspehe, so navadno le redki zgodovinski pojavi. Tudi med nemškimi plemeni je vladala nesloga, dokler jih ni združil sv. Bonifacij v eni katoliški veri in oprl politično edinstvo na škofije in samostane. Ta enotna cerkvena organizacija, katero je vpeljal veliki nemški apostol, je bila kakor obroč, ki je vezala posamezne dele in plemena Nemčije.

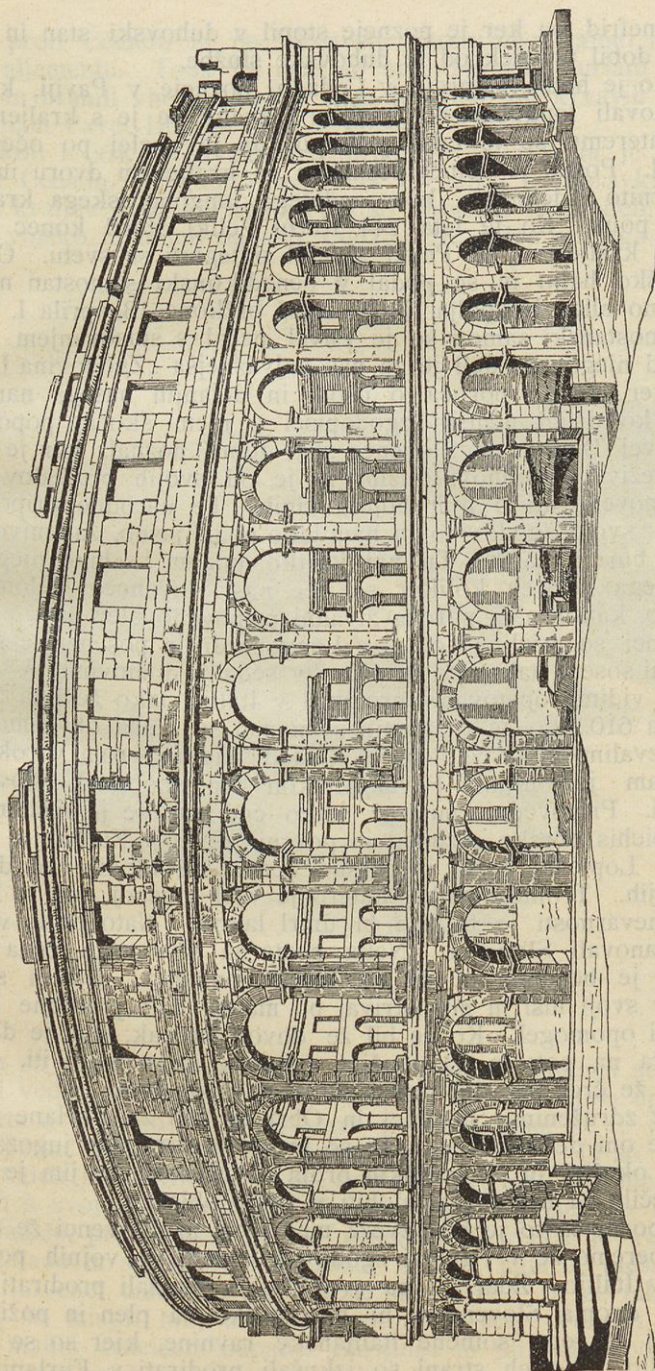
Slovanom ni bilo prisojeno, da bi bili pravočasno dobili tako trdno, enotno cerkveno uredbo. Kar je ustvaril sv. Metod v Panoniji in Moravi, je le prehitro uničil Madjarski naval. Zato je pa manjkalo prave kulturne podlage za slovansko vzajemnost, ki je ostala le trenoten pojav.

4. Boji s Furlani.

Koliko sile in bojnega navdušenja je živelo v slovenskem narodu prva stoletja njegovega bivanja v sedanji domovini, izpričujejo zlasti drzni napadi na južne sosede, Longobarde in Furlane, ki so bili za Slovence večinoma zmagoviti.

O tej dobi slovenske zgodovine, ki nam kaže naše pradede kot junaške, bojovite ljudi, vajene z orožjem v roki si osvajati zemljo, nam obširno poroča longobardski zgodovinar Pavel Diakon.

Ta mož se je rodil okoli leta 725. v mestu Čedadu na Furlanskem, torej prav blizu slovenske meje. Po očetu se je imenoval

(Risal A. Veiter.)

Rimski amfiteater v Pulju.

Pavel Warnefrid, pa ker je pozneje stopil v duhovski stan in postal diakon, je dobil priimek od te duhovske službe.

V šolo je hodil najpreje v Čedadu, pozneje v Paviji, kjer so takrat stolovali longobardski kralji. Seznanil se je s kraljem Rat-chisom, kateremu se je tako prikupil, da je poslej po očetovsko zanj skrbel. Postal je učitelj pesništva na kraljevem dvoru in dobil celo plemenito Adelbergo, hčer zadnjega longobardskega kralja, v vzgojo in pouk. Ko je leta 744. Karol Veliki storil konec longobardskemu kraljestvu, je Pavel sklenil odtegniti se svetu. Oblekel je redovniško haljo in se podal v benediktinski samostan na gori Montecassino blizu Neapolja. Tu je umrl bržkone 13. aprila l. 799.

V samostanski samoti se je Pavel pečal s spisovanjem raznih knjig. Med njegovimi deli je za nas najvažnejša „Zgodovina Longobardov“, ker mnogo poroča o usodi in dejanjih našega naroda v tisti dobi, ko drugi nemški zgodopisci o njem skoraj popolnoma molče. Pavel Diakon je Slovence sam dobro poznal, ker je svojo mladost preživel v njihovi bližini in je od svojih pradedov slišal mnogo pripovedovati o njih bojnih činih. Te narodne pripovedke je sprejel v svojo zgodovino in nam tako podal jasno, zanimivo sliko o tedanjih burnih časih. Tu naj kratko podam vsebino njegovega zgodovinskega dela, v kolikor se tiče nas Slovencev, deloma doslovno tako, kakor nam poroča živahni pripovedovalec sam.

Slovenci so prišli v dotiko z Longobardi in posebej še s Furlani, svojimi sosedi, takoj po naselitvi v sedanji domovini. V družbi z Obri jih vidimo opetovano prodirati v Italijo, tako že leta 598. in pozneje leta 610., ko je znameniti samostan sv. Ivana ob Timavu se zrušil v razvaline in je celo mesto Čedad padlo Obrom v roke. Iz te dobe nam je ohranil Pavel Diakon lep spominek slovenske usmiljenosti. Pripoveduje namreč, kako čudovito se je rešil njegov praded Lopichis obsrke sužnosti in povrnil zopet v Furlanijo.

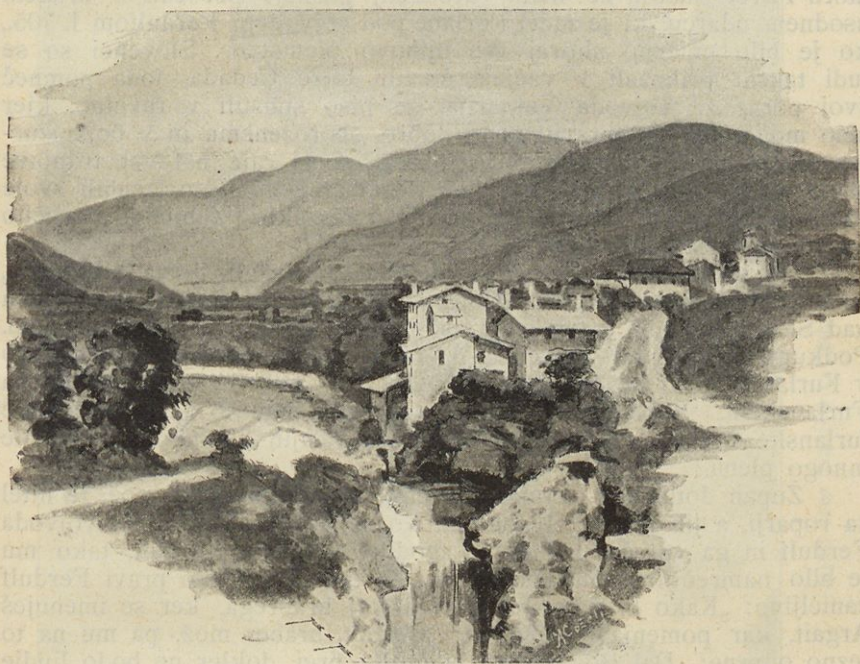
Ko je Lopichis bežal iz obsrke dežele, je blodil več dni po goratih krajih. Trohica kruha, katero je vzel s seboj, mu je kmalu pošla. V nevarnosti je bil, da bi umrl lakote. Nato pride v kraj, kjer so stanovali Slovenci. Neka postarna slovenska žena hitro spozna, da je begunec in da od lakote omaguje. Usmili se ga, skrije ga v svoji hiši in mu skrivaj po malem daje potrebne hrane, dokler si ni opomogel. Ko je bil že dovolj krepak, mu je dala še nekaj živeža na pot, in ga poučila, v katero stran mora iti. Tako je Lopichis že čez par dni prišel zdrav na svoj dom.

Boji z združenimi Slovenci in Obri so bili za Furlane vedno nesrečni. Le oni del Slovencev, ki so bivali na skrajnem jugozapadu, v čedadski okolici in po goriških brdih do Medane, se jim je okoli l. 611. posrečilo za nekaj časa dobiti v svojo oblast.

Tudi pozneje, ko je bila zveza med Obri in Slovenci že davno pretrgana, beremo še v Pavlovi zgodovini o mnogih vojnih pohodih Slovencev v Italijo. Zdaj so na svojo roko izkušali prodirati proti jugu. Brez dvoma Slovincem ni bilo toliko za plen in požiganje, kolikor bolj za lepe, solnčne italijanske ravnine, kjer so se hoteli stalno naseliti. Z dveh strani so izkušali prodirati v Furlanijo, ob

Nadiži proti Čedadu in po takozvani ogrski cesti mimo Palmenove proti Taljamentu. Toda na meji so stali bojeviti Furlani z mečem v roki in branili vhod v Italijo. Zato je prišlo do krvavih spopadov. Enega nam Pavel Diakon tako-le opisuje:

Okoli l. 664. je bil Vektari furlanski vojvoda in je imel svoj sedež v Čedadu. Prigodilo se je, da je moral po opravih odpotovati na kraljev dvor v Pavijo. Ko so Slovenci to zvedeli, so zbrali močno vojsko in hoteli napasti Čedad. Ne daleč od tega mesta pri

Nadiška dolina.

Briščah so postavili svoj tabor. Toda vojvoda Vektari se je bil že prejšnji večer povrnil iz Pavije, česar pa Slovenci niso opazili. Ker so Vektarijevi grofi odšli že vsak na svoj dom, se je vzdignil on sam s petindvajsetimi možmi in šel nad Slovence. Ti so se smejali, ko so videli malo krdelce in so rekli, da gre pač nad nje akvilejski patriarh s svojimi duhovniki. Ko je Vektari prišel do mosta nad reko Nadižo, pri katerem so se postavili Slovenci, je vzel z glave svojo čelado in se jim dal spoznati, imel je namreč plešasto glavo. Ko so Slovenci videli, da je Vektari sam prišel, so se tako prestrašili, da so mislili bolj na beg, kakor na boj. Vektari je nato s svojim malim krdelcem napadel Slovence in jih toliko pobil, da jih je izmed pet tisoč mož le prav malo ubežalo.

Lahko je spoznati, da je Pavel hotel tukaj nekoliko proslaviti svoje rojake, in sicer na račun resnice. Neverjetno je namreč, da bi bilo 5000 oboroženih Slovencev, ki so se nameravali polastiti celega mesta, bežalo pred petindvajsetimi možmi in se dalo od njih pobiti. Zgodovinska resnica bode najbrže ta, da je Vektari nenedoma udaril na Slovence, ki so hoteli zasesti furlansko nižavo in jih je z manjšo silo vrgel nazaj v gore nad Čedadom.

Ta spopad se je sicer končal s porazom Slovencev, vendar mora Pavel Diakon že nekaj desetletij pozneje poročati o drugem usodnem udarcu, ki je zadel Furlane pod vojvodom Ferdulfom l. 705., ko je bilo uničeno skoraj vse njihovo plemstvo. Slovenci so se tudi takrat prikazali v večjem številu blizu Čedada, toda pomneč svoj poraz za vojvoda Vektarija, se niso spustili v ravnino, kjer niso mogli mnogo opraviti proti dobro oboroženemu in v boju izurjenemu plemstvu furlanskemu. Poiškali so si raje naravne trdnjave in se utaborili na strmi gori blizu Čedada. Semkaj so izvabili svoje nasprotnike in jih skoraj do zadnjega potolkli. Zanimivo poročilo tej strašni nesreči se glasi tako:

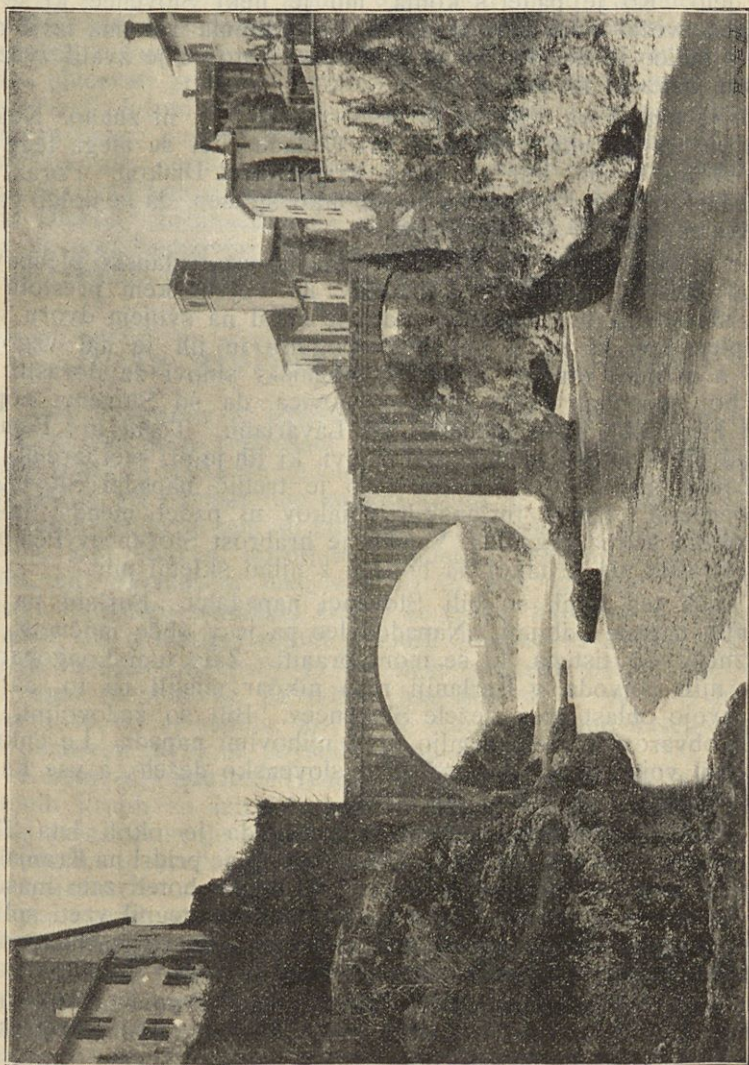
„Po smrti Adonovi je dobil vojvodstvo Ferdulf, doma iz Ligurije, nestalen in ošaben človek. Hotel si je pridobiti sloves zmagovalca nad Slovenci, pa je s tem napravil veliko škodo sebi in Furlanom. Podkupil je nekatere Slovence, da bi na njegov poziv poslali vojsko v Furlanijo. To se je zgodilo, a je dalo povod veliki nesreči na Furlanskem. Nekateri slovenske roparske čete so namreč napadle furlanske črede in ovčarje, ki so pasli v njih bližini, in napravile mnogo plena.¹

Župan dotičnega okraja, plemenit, hraber in čvrst mož, je hitel za roparji, a jih ni mogel dohiteti. Ko se je vračal, ga sreča vojvoda Ferdulf in ga vpraša, kaj se je zgodilo z roparji. Argait, tako mu je bilo namreč ime, mu odgovori, da so ušli. Nato pravi Ferdulf zaničljivo: „Kako bi ti mogel izvršiti kaj hrabrega, ker se imenuješ Argait, kar pomenja bojazljivca.“ Argait, hraber mož, pa mu na to ježno odvrne: „Dal Bog, da ne bi umrla prej, dokler ne bodo ljudje spoznali, kdo izmed naju je večji bojazlivec.“

Kmalu potem, ko sta se tako prepirala, je prišla mnogobrojna vojska Slovencev, katere je bil Ferdulf z denarjem izvabil v Furlanijo, in se utaborila na vrhu neke gore, ki je bila zaradi strmin le težko dostopna. Vojvoda Ferdulf je s svojo vojsko prišel do gorskega podnožja in iskal zložnejše poti, da bi napadal Slovence. Tedaj pravi že omenjeni Argait Ferdulfu: „Spomni se, vojvoda Ferdulf, da si me imenoval bojazljivca in nesposobnega človeka. Sedaj naj pride kazen božja nad tistega izmed naju, ki bode prišel pozneje do Slovencev.“ Po teh besedah obrne svojega konja proti strmini, po kateri je bil dohod zelo težak in prične jezditi proti taboru Slovencev. Ferdulfu pa se je zdelo sramotno, ako ne bi po

¹ Furlanski pastirji so pogosto gnali svoje črede v tolimnske hribe, a tudi Tolminci v furlanske nižave. Zdi se, da je med njimi prišlo do malega spopada, ki je dal povod večji vojski.

isti težavni poti napadel Slovencev in je jezdil za Argaitom po nepriljubljenih in nepristopnih krajih. Za njim jo je udrila ostala vojska, ker se ji je zdelo nečastno, ako ne bi sledila svojemu vojvodi. Ko Slovenci zapazijo, da se jim sovražniki približujejo po strmini, se

Most čez Nadižo v Čedadu.

hrabro postavijo v bran in se bojujejo bolj s kameni in sekirami, kakor z orožjem. Vržejo jih s konj in skoraj vse pobijejo. Tako so zmagali bolj po naključju, kakor vsled hrabrosti. Uničeno je bilo vse furlansko plemstvo, padel vojvoda Ferdulf, padel je tudi

Argait, ki ga je izvabil v boj. Toliko hrabrih mož, ki bi bili sicer v slogi in s previdnostjo mogli več tisoč nasprotnikov poraziti, je tu padlo vsled mržnje in nepremišljenosti. Le en Longobard, kateremu je bilo ime Munichis, in ki je postal pozneje oče furlanskemu vojvodu Petru in cenedskemu vojvodu Urzu, je izvršil hrabro in moško delo. Ko je padel s konja, mu je neki Slovenec, ki se je nanj vrgel, zvezal roki, pa vendar je z zvezanima rokama izvil nasprotniku sulico iz desnice in ga prebodel. Nato se je zvalil zvezan po strmini navzdol in ušel.“

Kje je tista gora, kjer se je vršil opisani boj, ni znano. Nekateri mislijo, da je bila gora Špik pri Čedadu, ker se njega lega in strmina strinja s tem, kar poroča o kraju Pavel Diakon. Poraz, ki so ga tedaj doživeli Furlani, pa je bil tako strašen, da se dolgo časa niso upali bojevati proti Slovincem.

Ker je bilo v bitki pri gori Špik uničeno vse furlansko plemstvo, je moral Pemon, naslednik Ferdulfov na vojvodskem prestolu v Čedadu, skrbeti za nov naraščaj. Zato je zbral na svojem dvoru vse sinove plemičev, ki so v oni bitki poginili in jih je dal vzgojiti zajedno s svojimi otroci. Ko so ti plemiški sinovi že dorastli in bili za boj sposobni, pride Pemonu novica, da so Slovenci zopet udrli na Furlansko in se utaborili pri Lavarianu. Tedaj gre Pemon takoj nad nje s tistimi plemenitimi sinovi, ki jih je pri sebi izrejal, da bi maščevali smrt svojih očetov. Ko je tretjič napadel Slovence, jih je premagal. Izmed furlanskih vojakov ni padel menda nihče, razun nekega starca Sigvalda. Vendar je hrabrost Slovencev Pemon tako prestrašila, da je takoj na bojišču z njimi sklenil mir.

V vseh teh bojih so bili Slovenci napadalci. Furlani pa so morali njih napade odbijati. Napadovalec pa je v obče močnejši ali vsaj drznejši od tistega, ki se mora braniti. Zato tudi Longobardi, oziroma njih vojvode v Furlaniji niso nikdar mislili na to, da bi razširili svojo oblast črez dežele Slovencev. Bili so zadovoljni, da so mogli obvarovati svojo zemljo pred njihovimi napadi. Le enkrat je poizkusil vojvoda Ratchis vdreti v slovensko deželo, a vse kaže, da se je njegov vojni pohod ponesrečil.

V Pavlovi zgodovini beremo namreč, da je okoli leta 738. Ratchis prišel vojsko s Slovenci. Z veliko četo je pridrl na Kranjsko, jo opustošil in pobil mnogo Slovencev. Ti so se hoteli zato maščevati in nenadoma napadejo Furlane. Vojvoda ni utegnil vzeti sulice iz rok svojega orožnika, temveč ubije s palico, katero je slučajno v rokah držal, prvega Slovenca, ki ga je hotel napasti.

Tu Pavel Diakon naenkrat pretrga svojo pripoved. Prav nič ne omenja, kaj se je potem zgodilo, so li Furlani odbili nepričakovani napad, ali pa so morali bežati. Na nekem drugem kraju pa poroča, da so Slovenci po goriških brdih morali furlanskemu vojvodu v znamenje podložnosti plačevati nek davek do Ratchisovih časov, pozneje pa ne več. Zato je zelo verjetno, da se Ratchisu njegov napad na Kranjsko ni posrečil, in njegov poraz je povzročil, da so se tudi Slovenci po imenovani pokrajini iznebili furlanske oblasti.

Vest o Ratchisovem napadu na Slovence v Kranjski je zadnja, ki jo je napisal Pavel Diakon o našem narodu.

Iz njegovih poročil posnemamo, da se Slovincem ni posrečilo z orožjem v roki si izvojevati lepe Italije. Toda kar niso mogli pridobiti s silo, to so dosegli mirnim potom. Ob ogrski cesti so prodirali kot obdelovalci zemlje daleč notri proti Taljamentu. Nasečili so se tamkaj z dovoljenjem tistih plemiških veleposestnikov, ki so vladali v Furlaniji, in katerim so morali od zemlje, ki so jo dobili v last, plačevati primeren davek. Ni se čuditi, če so se ti Slovenci, ki so živeli ločeni od svojih rojakov, potopili v laškem morju. Le krajevna imena nam še pričajo, da se je globoko v Furlaniji nekdanje glasilo slovenski jezik. — Gorate kraje v severovzhodni Benečiji pa so si Slovenci gotovo s silo zasedli v tistih časih, katere nam opisuje Pavel Diakon. In značilno je, da je še danes slovenska jezikovna meja ob reki Nadiži pri Čedadu, tam, kjer so se za vojvoda Vektarija in Ferdulfa vršili krvavi boji med Slovenci in Furlani.

5. Iz življenja naših pradedov.

Značaj narodov je odvisen od zemlje, na kateri živijo, in od dela, s katerim se peča. Slovenci so bili kakor drugi Slovani že od nekdaj poljedelci. Poljделец pa ne zapušča lahko svojega zemljišča, da bi šel osvajat tujo zemljo, pleniti in ropati, temveč se trdno drži lastne grude. S tem se strinjajo najstarejša poročila, ki opisujejo Slovence kot delavno, miroljubno ljudstvo. Vendar je sila časa potisnila tudi Slovincem meč v roko in niso kar nič zaostajali za svojimi bojevitimi zavezniki Obri. Iz vsega, kar nam poročajo zgodovinski viri o mnogih vojnih pohodih Slovenov v šestem in sedmem stoletju, moramo sklepati, da sta naše pradede tedaj živela v prvi vrsti vojna in plen, ne pa mirno kmetiško delo. A to je bila prehodna doba, ki je minila, ko se je ljudstvo stalno naselilo v svoji novi domovini in so se povrnili mirnejši časi.

Kmetovanje starih Slovencev je bilo zelo preprosto. Na položnih, prisojnih krajih so iztrebili gozd s sekiro ali pa s požiganjem in tamkaj postavili svoje selišče. Za oranje jim je namesto železnega pluga služilo „drevo“, to je močna lesena kljuka ali kolenčasta drevesna veja, s katero so zrahljali zemljo. Hiše so bile vse lesene. Zidana poslopja staviti so učili Slovence šele tujci. Tako čitamo, da je gradeški patriarh Fortunat Ljudevitu Posavskemu poslal zidarjev, da so mu zidali trdnjavo, prav tako je solnograški nadškof Liutpram slovenskemu knezu Pribinu poslal zidarjev, kovačev in tesarjev, da so v Blatogradu postavili cerkev sv. Adrijana. Poleg obdelanega polja je dajala živinoreja glavni vir dohodkov. Po goratih krajih, na pr. na Tolminskem, je bilo skoro izključno le pastirstvo in planinarstvo udomačeno. In tolminski pastirji so gonili svoje črede po zimi globoko doli v furlansko nižavo.

Stara kakor slovenski narod sam je tudi slovenska čebelarstva. Slovenci so jo poznali gotovo že v svoji prvotni domovini na

južnem Ruskem, kjer so obsežni lipovi gozdi bili za njo zelo pripravi. Tudi v novih alpskih pokrajinah so se pričeli marljivo pečati s čebelarstvom. Ker so imeli zemlje toliko, kolikor so je mogli iztrebiti, zato so posekali na prisojnih krajih cele gorske obronke in pustili, da so se prerasli z vresjem. Tu so imele čebele bujno pašo. V mnogih listinah se taki čebelni pašniki izrecno omenjajo. Pri marsikateri slovenski kmetiji je bil pridelek na medu in vosku veliko več vreden, kakor pa na žitu ali mladih živalih. To izpričujejo najstarejši urbariji ali zapisniki davščin, ki so jih morali podložniki dajati graščaku od svojih pridelkov. Tu je pri mnogih vaseh zabeleženo le malo živine ali žita, pač pa velika množina medu.

Tudi obrt Slovencev ni bila neznana. Platno za potrebno obleko se je izdelovalo doma; tudi lončarstvo je bilo zelo razširjeno. Polagoma se je obrt razvila tako, da so vsi prebivalci istega kraja izdelovali blago ene vrste, kakoršno so se bili naučili od svojih pradedov in ga potem zamenjavali med seboj. Tako so bili v enem kraju sami kolarji, rešetarji, lončarji, kožarji ali tkalci. Frankovski in beneški trgovci so prinesli razne tuje izdelke v deželo, okraske iz zlata in srebra ali druge kovine, steklene kupice, umetno kovano orožje, in so jih zamenjevali za platno, kože in volno. Na rudarstvo spominjajo nekatera stara krajevna imena: na pr. Železno, Rudnik.

Družabno življenje starih Slovencev je bilo osnovano na zadruzi. Zadruga je bila družba sorodnikov, ki so skupaj bivali v eni hiši in skupno obdelovali nedeljivo posestvo. Ako je namreč zakonski par imel odrasle otroke, si ti niso ustvarili svojega lastnega gospodarstva, ampak so tudi po ženitvi ali možitvi s svojimi stariši skupaj živeli in gospodarili. V zadruzi so bile torej združene poleg dedov tudi družine bratov, sester, vnukov in pravnukov. Nihče izmed njih ni imel osebne lastnine, ampak vsa zemljišča in poslopja, živina in vse hišno in gospodarsko orodje je bila skupna last vseh zadružnikov. Kar je posameznik pridobil, je prišlo v korist celi zadruzi, enako pa je morala tudi vso škodo trpeti. Kadar je bila hiša pretesna, so postavili poleg nje drugo, tretjo in mnogokrat se je zadruga tako namnožila, da je nastala cela vas, kjer je sto do tristo sorodovincev bivalo skupaj. Vsaka zadruga je imela svojega poglavarja, ki so ga nazivali starešina, gospodar, ali pri Hrvatih domačin. V začetku je bil najstarejši mož (ded) za starešino, pozneje so ga polnoletni člani zadruge volili izmed sebe, in sicer tistega, ki se jim je zdel najmodrejši in najizkušenejši. Po nekod, na pr. pri beneških Slovencih, pa je navadno starešina sam pred svojo smrtjo priporočil tistega, ki ga je smatral vrednim, da mu je naslednik. Starešina je vodil vse hišne in gospodarske zadeve zadruge. Razdeljeval je delo, sprejemal dohodke, skrbel za vse potrebe posameznih članov in razsojeval prepire med njimi. Dokler so bili Slovenci še pogani, je bil starešina tudi duhovnik zadruge, ki je imel skrbeti za običajne daritve. Vsi zadrugarji so morali biti starešinam pokorni in jih spoštovati. Umrlim so vedno ohranili blag spomin, jih celo oboževali in častili kakor hišne varihe. Po prvem poglavarju so se imenovali tudi vsi člani zadruge. Ako mu je bilo ime Marko, so

se zvali njegovi zadružniki Markoviči, če je bil Rado, so se zvali Radovljani, če Pribina, Pribinci.

Zadružno življenje je donášalo mnogotere koristi. Vplivalo je ne le na družinsko življenje, temveč tudi na narodno gospodarstvo in ves družabni red. Zadruga so preprečile razkosavanje posestev in pospeševale umno obdelovanje zemlje. Rodbinska vez, ki je družila bližnje in daljne sorodnike, je bila močna opora proti ubožtvu. Vsaka zadruga je morala sama skrbeti za svoje onemogle in bolne člane. Dedščine niso poznali, ker je vse premoženje za vse čase ostalo nedeljivo, in smrt posameznika v razmerah zadruga ni nič izpremenila.

Sledovi nekdanjih zadrug so se še marsikje ohranili do današnjega dne. Pri beneških Slovencih žive včasih tri do štiri družine v eni hiši. Tisti sin, ki ga je umirajoči oče blagoslovil, pa vodi celo gospodarstvo. Drugi morajo delati in gospodarja ubogati. V Beli Krajini imena mnogih vasij izpričujejo, da so bile nekdanj tam zadruga, na pr. Adlešiči, Pribinci. Semtertja se nahaja tudi še skupno premoženje, katero opravlja eden v imenu vseh bratov.

Iz zadrug so nastale vse druge politične skupine naših pradedov. Zvezo več zadrug v okrožju so nazivali župo. Njej je načeloval župan, ki je imel zdaj večje, zdaj manjše okrožje pod seboj. Središče župe je bil grad (gradišče), s plotom, rovi in okopi utrjen prostor na strmih brdih, sredi vode ali močvirja, kamor so shranjevali dragocenosti in se o vojnem času zatekali žene in otroci, ki se niso mogli sami braniti proti sovražnikom.

O razmerju vojvode (kneza) do naroda smo že slišali. Bil je izprva poveljnik pri skupnih bojnih podjetjih in oblast, ki jo je imel, je bila le začasna. Pa tudi potem, ko so knezi stalno vladali v deželi, so prejeli svojo oblast vsled proste volitve, prav tako kakor je moški član zadruga postal njen gospodar, ker je bil za to službo izvoljen. Zato čitamo v starih zgodovinskih poročilih o Gorazdu in Hotimiru, da so si jih Slovenci „izbrali in postavili za kneze“.

Umeščenje novega kneza na knežji stol se je vršilo s posebno slovesnostjo. Ohranil se nam je obred, s katerim so se vmeščevali v srednjem veku nemški koroški vojvodi. Ni dvoma, da izvira ta obred, če odštejemo male poznejše izpremembe, še iz dobe slovenske samostojnosti, ko si je ljudstvo samo izbralo in postavljalo svoje vladarje. Hkrati se v njem prav jasno izraža razmerje, kakršno je vladalo med knezom in ljudstvom pri starih Slovencih.

Zgodopisci nam ta obred tako-le opisujejo:

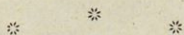
Proti severu od Celovca se razprostira ozka ravnina, Gospo-svetsko polje. Na zahodni strani te ravnine, ob vznožju šenturske gore, pa stoji vas Krnski grad, kjer se še poznajo sledovi staro-davnega gradu koroških vojvod. V bližini tega gradu je cerkev sv. Petra. Za njo je stal nekdanj napol v zemlji zgornji del rimskega stebra, ki so ga imenovali knežji stolec ali knežji kamen. Tisti dan, ko je imel vojvoda biti umeščen, je sedel na ta kamen svoboden kmet. Njega pa so obdajale neštete množice ljudstva, pričakujoč novega vojvoda. Ta se je približal s sijajnim spremstvom, slavnostno

napravljen, a preden je prišel h knežjemu kamnu, je moral odložiti praznjo obleko in nadeti kmetiško nošo: suknjo, hlače in plašč iz sivega suknja, trde kmetiške črevlje in siv klobuk. V levo roko je vzel palico, z desno pa je vodil na vrvici dvojce živali, lisastega vola in lisasto kobilo, ki se še niso rabile za vprego. Tako opravljen se je bližal kamnu. Ko je kmet zagledal bližajočega se vojvoda, je zaklical v slovenskem jeziku: „Kdo je tisti, ki se tamkaj približuje?“ Ljudstvo mu odgovori: „Deželni knez je.“ Dalje vpraša kmet: „Je li pravičen sodnik? Ali mu je mar blagor domovine? Je li svobodnega stanu? Je li častilec in varih prave vere?“ „Je in bode vedno!“ mu odgovori ljudstvo. Zopet povzame kmet: „Pa s kakšno pravico me more pregnati s tega sedeža?“ Ljudstvo odgovori: „Odkupil ti ga bode s šestdesetimi vinarji, z lisastimi živalmi in z obleko, ki jo ima, in tvojo hišo bode oprostil vseh davkov.“ Nato je kmet kneza lahko udaril na lice, vzel vola in kobilo in se umaknil s kamna. Knez se je usedel nanj, mahnil z mečem proti vsem štirim stranem sveta in je obljubil, da hoče biti ljudstvu pravičen sodnik. Potem je še izpil iz kmečkega klobuka požirek vode v znamenje treznosti in zadovoljnosti s tem, kar mu daje domača zemlja. Pozneje, ko so bili Slovenci že kristjani, je šel knez z vsem spremstvom vred črez polje v gosposvetsko cerkev k slovesni sv. maši. Šele po tej cerkveni slovesnosti je knez slekel kmetiško obleko, se opravil po knežje in sedel k obedu. Popoldne pa je šel na polje, kjer stoji še dandanes iz nagrobnih kamenitih plošč sestavljen „vojvodski prestol“ z dvema sedežema. Na enega je sedel knez, sprejel poklon gospode in naroda, delil milosti, potrjeval stare pravice in svoboščine, poslušal prošnje in pritožbe in razsojeval prepire. Med vso slovesnostjo sta smela dva kmeta, Patovščan in Gradekar, travo kositi, žeti, celo požigati in pokončavati, koder se jima je ljubilo. Na ta način se je hotelo narodu pokazati, kako bi se mu godilo, ako bi ne imel vladarja, ki mu varuje svobodo, življenje in imetje.

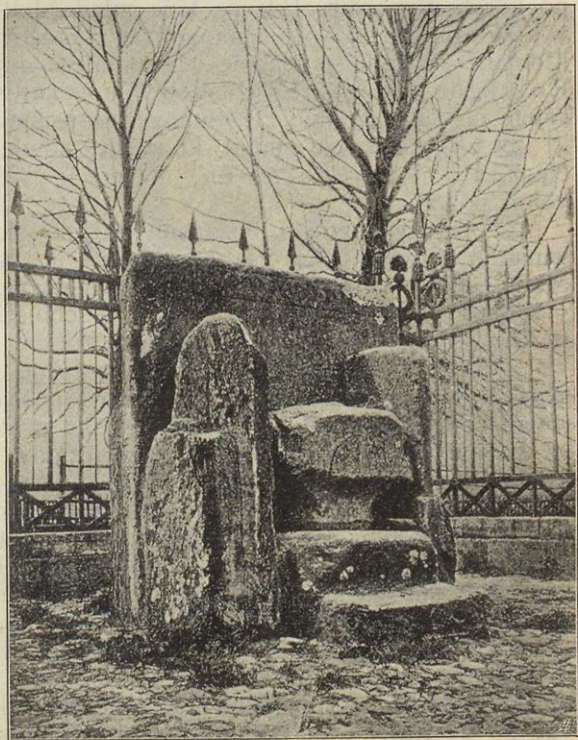
Iz tega obreda povzamemo sledeče: Knez je bil pri Slovencih le prvi med starešinami in je prejel svojo oblast iz rok preprostega ljudstva, čigar zastopnik je bil kmet na knežjem kamnu. Kmečka noša, živali, požirek vode iz klobuka ga spominja, da je iz ljudstva izšel in ga tudi knežje dostojanstvo od njega ne loči. Drugi deli obreda predstavljajo njegovo oblast: Knez je voditelj v vojski in branitelj domovine (mahljaj z mečem), najvišji sodnik in zaščitnik pravice, najvišji duhovnik, pozneje v krščanski dobi varih prave vere. Slovenski jezik, ki se je rabil pri obredu, izpričuje, da izvira še iz tiste dobe, ko je edini Slovenec gospodoval v Gorotanu.

Razmerje poglavarjev (županov, knezov) do naroda se je izpremenilo, ko so tuji frankovski vplivi izpodrinili preproste, domače običaje. Prvotna enakopravnost je izginila. Odlične rodbine, ki so imele mnogo posestva, so si razne častne službe in dostojanstva stalno prisvajale in si znale pridobiti raznih pravic in svoboščin. Tako je nastalo slovensko plemstvo, ki se je pa globje ukoreninilo šele za časa tujega gospostva. Kjer so bili pa stanovi s privilegiji, je naravno, da so nastali tudi brezpravni stanovi, sužnji.

K tem so se izprva prištevali le vojni ujetniki in hudodelci, ki so morali v zadrugi opravljati hlapčevska dela, pa so sicer imeli še dosti ugodno življenje. Na bojnih pohodih v Furlanijo in na Nemško so zajeli Slovenci tudi mnogo kristjanov in jih odvedli s seboj kot ujetnike. Zato je dolgo časa pomenjalo ime „krščenik“, „krščenica“ toliko kot hlapec ali dekla.

Globoko v mišljenje in življenje narodov posegajo njegovi verski nazori. Vera poganskih Slovencev, ki so jo prinesli še iz svoje prvotne domovine, je bila v obče oboževanje narave in njenih sil. Najznamenitejši pojavi in izpremembe v vidnem svetu so jim bile delo skrivnostnih bitij, ki so jih ločili v dobra ali slaba. Prve so zvali bogove, druge bese. Kar je dobrega na svetu, pride od bogov, a kar je slabega, od besov. Po mnenju naših poganskih pradedov žive tudi bogovi kakor ljudje v zadrugi. Gospodar in skupni oče tej zadrugi nebeščanov je Svarog ali Perun. Prvo ime pomenja nebo, nebesni obod, ki oklepa zemljo, solnce, zvezde

Vojevodski prestol na Gosposvetskem polju.

in luno. Zato so mislili, da iz njega vse izhaja, da je ustvaritelj neba in zemlje, povzročitelj svetlobe in dobrote. Najsilnejši pojav na nebu pa se je zdel blisk in grom, katerega povzroča Perun. „Perun orje z ognjenim plugom“ so rekali, kadar je bila nevihta. Izmed zelišč mu je bila praprot posvečena. Zato so jo po leti zatikali za podboji duri, da bi Perun ne poslal na hišo pogubonosne strele. Svarogovi sinovi so: Solnce, Mesec in Ogenj, hčeri pa sta mu: Zora in Danica. Solnce so nazivali z imenom Daždbog, ker daje blagoslov in rodovitnost, Kres, ker pošilja svetlobo, ali pa so

ga častili pod imenom Svetovit, ki je bil zlasti bog poletja pa tudi boja, ker premaga mraz, temo in mrak in pomaga svojim častilcem v vojski. Slikali so ga s štirimi obrazi, kar spominja na štiri letne čase. Razun teh poosebljenih nebesnih teles so še omeniti: Triglav, gospodar morja, zemlje in zraka, Veles, bog pastirjev in varih čred, Vesna, boginja pomladi, Lada, boginja rodovitnosti. Izmed besov je Morana predstavljala smrt in zimo, Stribog pa pogubonosno nevihto.

Božanska bitja nižje vrste so bile Vile, ki so živele v vodah, po gorah in gozdih. Bile so lepe mlade deklice, zračnih teles, odete v belo tančico, ki so se mnogokrat prikazovale ljudem, jim bile naklonjene in rade pomagale s svetom in dejanjem. Njim so slične Rojenice, tri sestre, ki so bivale v votlinah in določevale novorojencem usodo. Med zle duhove so prištevali Škrata, Čateža, ki je na polčlovek, napol kozel in stanuje po strmih gozdnih pečinah, Povodnjega moža, Mořo in Volkodlaka, zlodeja v volčji podobi.

Poleg imenovanih božanstev, ki so skupna skoraj vsem slovanskim narodom, je vsaka zadruga in vsako pleme še posebej častilo duše umrlih poglavarjev kot hišne varihe. Postavljali so jim v spomin podobe, katere so jemali s seboj, kadar so se preseljevali iz kraja v kraj.

Milost dobrih bogov in varstvo proti hudobnim besom so si stari Slovenci izkušali nakloniti z molitvijo in daritvami. Darovali so navadno govedo, ovce, poljske pridelke, katere so sežigali na žrtvenikih. Templov ali svetih hramov niso imeli. Sveti kraji, kjer so se vršili bogoslužni shodi in daritve, so bili navadno gradišča sredi župe, gore, gaji in gozdi, zlasti pa izviri rek. Tam so postavljali tudi podobe svojih bogov. Kakor jim je manjkalo templov, tako tudi niso imeli posebnega duhovstva. Omenil sem že, da je bil gospodar zadruge oziroma župan ali vojvoda hkrati tudi duhovnik, ki je v imenu naroda opravljal daritve.

Praznikov je bilo v letu mnogo in so se strinjali z izpremembami v prirodi ob raznih letnih časih. Največji praznik je bil ob času zimskega solnčnega prevrata, ko pričenja dan rasti. Imenovali so ga Koleda ali Badnjik. Hitro ko je skopnel sneg, so sežgali podobo Morane, boginje zime, praznovali obujenje Vesne in njeno podobo prenašali v slovesnih obhodih. Pravi pomladni praznik pa je bil proti koncu meseca aprila, o sv. Juriju. Tedaj so z daritvami, igrami in pesmimi proslavljali zmago luči nad zimsko tmino in mrazom. Vrsto glavnih praznikov je zaključil poletni Kres, praznik solnca in ognja. Njima na čast so naši pradedje po brdih in gorah zažigali grmade, spuščali goreča kolesa v dolino, z gorečimi plamenicami tekali in rajali.

Naši poganski pradedje so bili prepričani, da je človeška duša neumrjoča in da prične onstran groba novo življenje. Dokler telo ni pokopano, je obsojena, da nemirno leta po drevju, potem pa se preseli v raj (nav) ali pa v črno noč. Raj je domovina solnčnega boga, kjer vlada večna pomlad, sreča in zadovoljnost. Tam bivajo

duše umrlih, pa tudi tistih, ki še niso bili rojeni. Raznoba mavrica je most, po katerem pridejo duše pravičnih v raj, hudobneži pa morajo iti k besom v temno noč. Svoje mrliče so Slovenci deloma pokopavali, deloma sežigali. Novejši čas so strokovnjaki

Vmeščenje slovenskega vojvode na „Knežjem kamnu“ pri Krnskem gradu.

(Z dovoljenjem iz knjige „Österr.-ung. Monarchie in Wort und Bild“.)

našli in prekopali mnogo staroslovenskih grobov, tako v Bohinju, na Bledu, v Komendi pri Kamniku, Mengšu, Črnomlju, na Sveti gori pri Litiji, na Hajdini pri Ptuj. Iz njih spoznamo, da so mrliče pokopavali z vsemi okraski in z orodjem, ki so ga rabili v življenju. Ako pa je bil mrtvec sežgan, so shranili pepel v lončene žare, priložili

še razen nakit in vse skupaj pokrili z gomilo. Navadno je imela vsaka zadruga svoje pokopališče („Žale“).

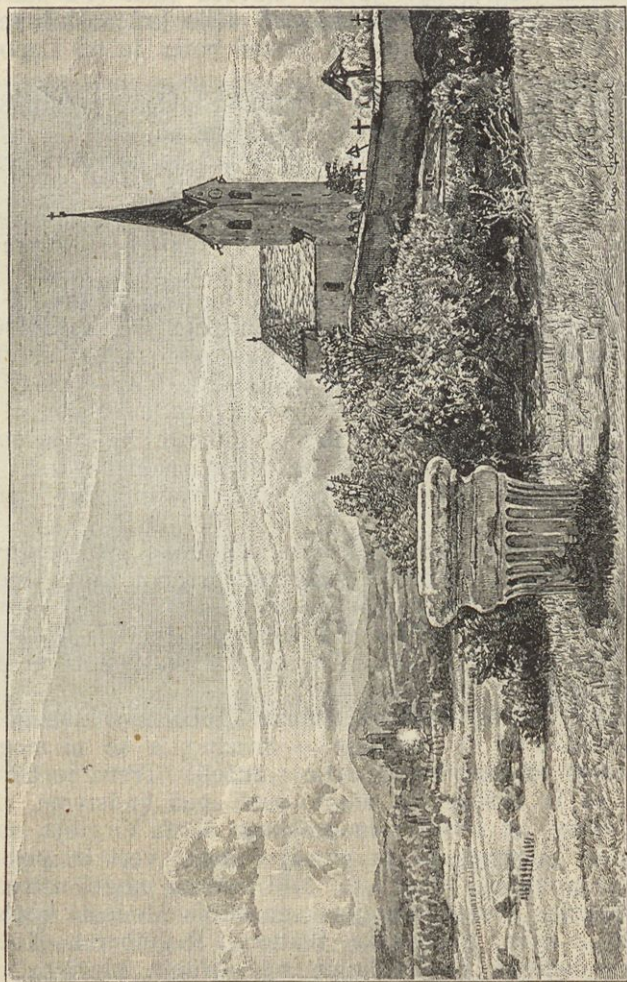
Poganski nazori in običaji so se le počasi umikali krščanstvu. Še tedaj, ko so že stale krščanske cerkve in se je ljudstvo v njih zbiralo k božji službi, se je vendar še na mnogih krajih držalo svojih malikov in poganskih obredov. V Beli Krajini je bilo še leta 1228. mnogo poganstva in Kobaridci na Tolminskem so še sto let pozneje (1331.) častili neko drevo ob svetem studencu. Morali so jim drevo posekati in studenec zasuti. V naših vražah, narodnih navadah, pravljičah in narodnih pesmih se je do današnjega dne mnogo ohranilo, kar ima poganski značaj. Marsikje je ljudstvo svoje prvotne poganske nazore preneslo na krščanske svetnike in stari narodni običaji so se oklenili cerkvenih praznikov. „Zeleni Jurij“, ki se še mnogokje obhaja z ljudskimi igrami in pesmimi, spominja na starodavni pomladni praznik. Prav tako so narodni običaji o Božiču in o Kresu, pripovedke o vilah in rojenicah, pravljice o zakletih kraljičinah, ki jih reši mladi junak, prepletene s spomini na pogansko preteklost.

6. Krščanski blagovestniki iz Solnograda in Akvileje.

Poganska doba naših pradedov je trajala v novi domovini skoraj dvesto let. Skozi ves ta čas so se kazali strastne, divje nasprotnike krščanstva. Neki zgodovinski vir nam pripoveduje, da je okoli l. 696. truma Slovencev prišla črez Alpe na Bavarsko, pridrla do kočje puščavnika Marina in zahtevala od njega, da bi ji kazal pot po bavarških tleh. Ker pa puščavnik tega ni hotel storiti, so Slovenci najprej prisilili svetega moža, da jim je znašal drva. Nato so ga vrgli na grmado in živega sežgali. Nekaj desetletij pozneje, l. 725., so Slovenci pridrli v Pongau na Solnograško in razrušili cerkev in samostan sv. Maksimiljana. Enako so postopali tudi ob svojih vojnih pohodih v Furlanijo.

Ob takem sovražnem razmerju do krščanstva in bojaželnem značaju naših pradedov so morali tudi prvi poizkusi krščanskih misijonarjev biti zaman. Ko je l. 612. irski menih sv. Kolumban hotel iti k Slovencem, da bi med njimi razširjal Kristusov nauk, tedaj mu je bilo v spanju razodeto, da to ljudstvo še ni zrelo za sveto vero. Slično je bilo tudi delovanje sv. Amanda, apostola belgijskega in škofa v Utrehtu brez trajnega uspeha. Ta je prišel med Slovence za vladanja kralja Sama okoli leta 630., in sicer zato, da bi dosegel med njimi mučeniško krono. Prepeljal se je črez Donavo in prišel v Karantanijo, kjer je pričel oznanjevati sv. evangelij. Nekaj jih je pač pridobil Kristusovi veri, ker je pa imel od svojega delovanja primerno malo sadu in je spoznal, da tudi mučeništva ne more doseči, se je vrnil k svojim prejšnjim ovčicam.

Šele tedaj so postali Slovenci dovezetnejši za krščansko vero, ko^{si} so stopili v prijateljsko dotiko in zaveznitvo s krščanskimi narodi in iskali pri njih opore proti divjim Obrom. To se je zgodilo sredi osmega stoletja (l. 745.). V Gorotanu je takrat vladal vojvoda Borut. Bojevati je moral hude boje z Obri v Panoniji, ki so hoteli

„Knežji kamen“ pri Krnskem gradu, kjer je bil nekdaj.

(Z dovoljenjem iz knjige „Österr.-ung. Monarchie in Wort und Bild“.)

iznova zaslužniti Slovence. Ker se je sam čutil preslabega, da bi jih odgnal, obrnil se je do Bavarcev in jih prosil pomoči. Ti so res pomagali pregnati Obre. Vendar so Slovenci Bavarcem njih pomoč drago plačali. Postali so od njih odvisni in so morali z njimi vred priznavati tudi nadoblast frankovskih kraljev. V poroštvo svoje

zvestobe je moral Borut poslati na Bavarsko svojega sina Gorazda in nečaka Hotimira z nekaterimi drugimi odličnimi Slovenci. Izrekel je željo, naj bi se oba mladeniča na Bavarskem poučevala v krščanski veri.

V Solnogradu je tedaj vladal škof Virgilij. Ta je poslal slovenska kneževiča v benediktinski samostan sv. Odrašenika na otoku Awa v Kiemskem jezeru, kjer je bila sloveča šola. Tu sta se zdaj Gorazd in Hotimir poleg svetnih vednosti učila krščanskih resnic in prejela sveti krst. Njun učitelj in krstni boter je bil Lupo, predstojnik Kiemskega samostana.

Ko je leta 750. umrl vojvoda Borut, so Slovenci prosili Bavarce, naj jim pošljejo njegovega sina Gorazda za naslednika in so ga takoj dvignili na vojvodski prestol. Gorazd je bil prvi krščanski slovenski knez.

Koliko je za njegove vlade krščanstvo napredovalo, nam ni znano. Staro poročilo trdi, da je ustanovil cerkev sv. Lamberta na Zgornjem Štajerskem, kjer je imel baje tudi svoj grad. Vendar karkoli je že na tej govorici, gotovo je moralo biti med Slovenci precej kristjanov, ker je tedanji papež Caharija († 752) določil, naj spada Karantanija v cerkvenih zadevah pod solnograško škofijo.

Po triletnem vladanju je umrl Gorazd (l. 753.). Sledil mu je Hotimir, ki je bil tudi že kristjan in katerega so Slovenci z dovoljenjem kralja Pipina izvolili za svojega kneza. Kako je pod njim misijonsko delo napredovalo, o tem poročča neznani bavarski zgodopisec v svojem spisu: „O izpreobrnjenju Karantancev“ približno sledeče:

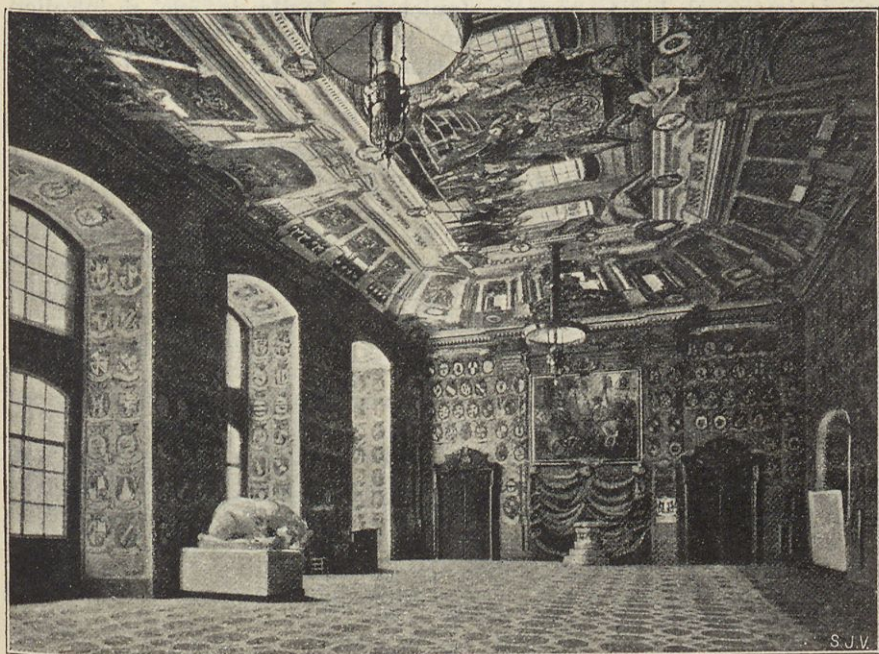
„Ko se je vračal Hotimir med Slovence, mu je dal njegov boter Lupo svojega nečaka, duhovnika Majorana, s seboj in ga opominjal, naj je v cerkvenih zadevah vedno pokoren solnograški cerkvi. Hotimir je vse to obljubil in ves čas svojega življenja skazoval pokorščino in vdanost imenovani cerkvi, od katere je dobival pouk in dušno oskrbovanje.“

Videti je, da je bil Majoran dvorni kaplan slovenskega kneza, ki je pač skrbel zanj in za njegovo družino, a se ni mogel sam uspešno posvetiti misijonskemu delu v deželi. Treba je bilo novih delavcev, da se je krščanstvo moglo širiti med ljudstvom. Zato je Hotimir črez nekaj let prosil solnograškega škofa Virgilija, naj pride obiskat njegovo ljudstvo, da je potrdi v sveti veri in poskrbi za njegove verske potrebe. Virgilij tej želji sam ni mogel ustreči. Pač pa je med Slovence poslal pokrajinskega škofa Modesta kot svojega namestnika in z njimi duhovnike Wattona, Reginberta, Kočarja in Latina, potem diakona Ekeharda in več drugih klerikov. Škofu Modestu je dal oblast, da sme posvečevati cerkve in duhovnike.

Ko je Modest s svojimi duhovniki prišel v Karantanijo, je postavil tri glavne cerkve, in sicer: cerkev pri Gospej Sveti, cerkev sv. Petra na Lurnskem polju (blizu mesta Špital ob Dravi), cerkev sv. Marije ob Ingeringu na Zgornjem Štajerskem in še več manjših cerkvâ po ostalih krajih dežele. Skoraj gotovo so bile imenovane tri cerkve središča treh velikih misijonskih okrožij, izmed katerih

je prvo obsegalo osrednje in vzhodno Koroško, drugo zapadno Koroško, tretje gorenjo Štajersko. Pri Gospej Sveti je imel Modest svojo škofovsko stolico. Ostal je v Karantaniji do svoje smrti (okoli leta 765.) in bil v Gosposvetski cerkvi pokopan. Njegov grob je videti še pod oltarjem v levi stranski ladji.

Doslej se je krščanstvo razširjalo po Karantaniji popolnoma mirno, in misijonsko delo je obetalo obilo uspeha. Toda po Modestovi smrti so se vnele domače vojske med Slovenci. Poganska

Deželna dvorana v Celovcu, kjer je „Knežji kamen“ sedaj shranjen.

stranka je zavidno gledala tujce, ki so prihajali v deželo in bili na vojvodovem dvoru vedno dobro sprejeti. Menda jih je tudi strah, da Slovenci izgube svojo samostojnost, ako zmaga krščanstvo, nagibal k odporu. Takoj ko je Modest zatisnil oči, je prišlo do prvega sovražnega izbruha. Solnograški škof Virgilij se je zato vzlic prošnjam Hotimirovim obotavljal priti v Karantanijo, da ne bi izzval jeze poganov. Črez nekaj časa je poslal duhovnika Latina, menda le za službo vojvodu Hotimiru, ne pa za misijonsko delo. Toda prihod tujega meniha je bil poganski stranki znamenje za nov upor. Latin je moral bežati iz dežele. Črez leto dni, ko so se duhovi nekoliko pomirili, si je Hotimir izprosil zopet dva duhovnika, a na veliko nesrečo krščanstva je kmalu na to umrl (okoli l. 769.).

Zdaj je v tretje nastala domača vojska med Slovenci. Poganska stranka je zmagala, pregnala iz dežele vse tuje in domače duhovnike in cerkve razrušila. Več let ni bilo med Slovenci nobenega mašnika in nobene službe božje.

Tu je posegel vmes bavarski vojvoda Tasilo II. (Tesel).

Ker zaradi domačih bojov ni bilo varno na slovenskih tleh postavljati cerkvâ, je Tasilo l. 770. ustanovil na slovensko-nemški meji, v Pustriški dolini na Tirolskem, novo misijonsko središče. Tisti kraj, ki je bil že od starodavnih časov sem pust in brez prebivalcev, se je imenoval India, pozneje Innichen. Tasilo je vso to okolico do slovenske meje podaril Attonu, opatu cerkve sv. Petra v Scharnitzu, z namenom, da tam postavi samostan, iz katerega bi izšli misijonarji, ki naj bi nevarno ljudstvo Slovencev privedli na pot resnice. Tako so nemški duhovniki, ki se po Hotimirovi smrti niso mogli več shajati na slovenskih tleh, imeli novo misijonsko zbirališče prav tik slovenske meje. Od tu se je pozneje krščanstvo razširjalo zlasti po dravski dolini, tja doli do Beljaka.

Hkrati pa je Tasilo tudi zbral svoje trume, da s silo stre upor poganske stranke. Skoraj gotovo so ga pokristjanjeni Slovenci sami prosili vojne pomoči. Leta 772. vdere Tasilo v Karantanijo, premaga poganske Slovence in pripomore katoliški stranki do gospostva v deželi. Slovenski vojvoda je zdaj postal Volkun, veren kristjan.

Odslej si poganska stranka ni več upala vzdigniti se zoper kristjane, in misijonsko delo je uspešno napredovalo.

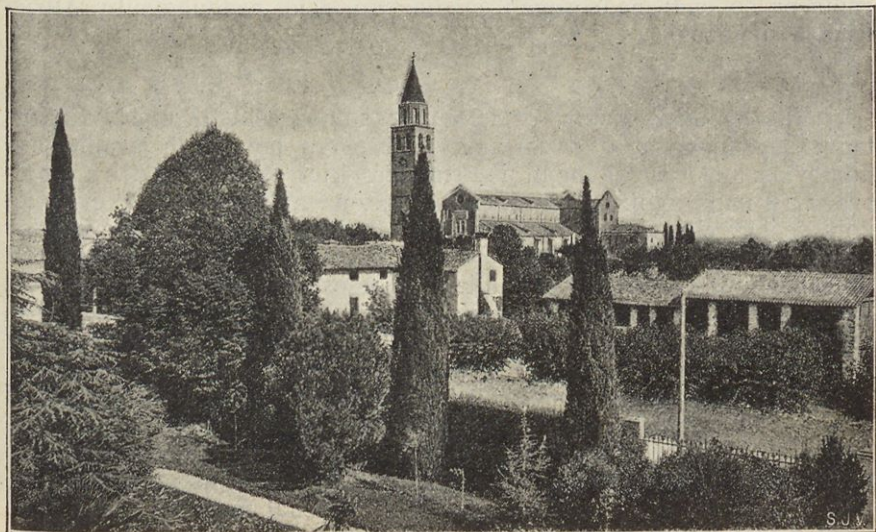
Kakor Hotimir, tako je tudi Volkun prosil škofa Virgilija, naj mu pošlje krščanskih misijonarjev. Virgilij je rad ustregel njegovi želji in je v letih 772., do 784., to je do svoje smrti, šestkrat poslal po dva ali tri duhovnike z mnogimi kleriki nižje vrste med Slovence. Brez dvoma je bilo v teh letih tudi že nekaj domačih mladeničev posvečenih v duhovnike, ki so s tujimi misijonarji razširjali sveto vero med svojimi rojaki.

Splošno so naši pradedi radi sprejeli krščansko vero in se kmalu pokristjanili. Saj čez nekaj desetletij je bila že večina Slovencev krščena. Vendar so bili nižji sloji ljudstva splošno dovzetenjši za svete resnice, kakor pa župani, starešine in drugi velmožje. Ti so za vojvoda Hotimira zanetili upor in so se tudi pozneje kazali nedostopne in trdovratne. Lepo nam predstavlja to zgodovinsko resnico starodavna pripovedka o gostiji vojvoda Inka.

Inko je bil eden izmed naslednikov Volkunovih in je vladal v Karantaniji okoli l. 800. Bil je zaradi svoje umnosti zelo priljubljen pri ljudstvu, ki mu je bilo naklonjeno in se je rado ravvalo po njegovih ukazih. Trudil se je na vso moč, da bi se njegovi podložniki pokristjanili. Nekoč je povabil na pojedino poganske velikaše in njih krščanske podložnike. Poganom je odkazal prostor zunaj hiše na prostem ter jim postregel s kruhom, mesom in vinom v umazanih posodah, krščanskim služabnikom pa v pozlačenih kozarcih. Nato so ga velikaši vprašali: „Zakaj nas tako preziraš?“ On jim pa odgovori: „Vi, ki še niste očistili telesa pri sv. krstu, niste vredni, da

bi se združili z onimi, ki so se že prerodili, temveč morate uživati hrano zunaj hiše, kakor psi.“ Vsled tega so se tudi velikaši dali poučiti v sveti veri in se podvizarli, da bi bili prej krščeni. Tako se je krščanska vera vedno bolj širila.

Pri pokristjanjenju Slovencev opazamo tisto prikazen, kakor dandanašnji na daljnem vzhodu. Zakaj pa se Japoncem tako mudi učiti se evropske kulture? Ker so prepričani in vidijo, kako nadkriljuje Evropa ves drugi svet s svojim umom, s svojimi postavami, s svojim družabnim redom, z umetnostjo ob času miru, s svojim orožjem v vojski. Danes svet govori o evropski kulturi, v stari dobi pa se je govorilo o krščanski omiki. Še je evropska kultura krščanska v vsem svojem bistvu, in naj se ljudje še tako branijo krščanskega imena.

Pogled na Akvillejo (Oglej) s stolnico.

Kjer sta se srečala krščanstvo in poganstvo, srečala sta se nasprotnika kakor zima in pomlad, in zima je morala podleči. Poganski Slovenci so morali videti, kako med Nemci, v varstvu svete cerkve in njenih škofov, vlada blaženi mir, kako rodi polje svoj sad, kako rastejo mesta, kako se razvija obrt in umetnost. Slovenec je moral tudi izvedeti, da katoliška cerkev vabi vse narode, kakor mati kliče svojo deco, da bi vstopili vsi kot enakopravni udje te družine. Katoliško življenje na Nemškem je bilo v dobi, ko so se pokristjanili Slovenci, poživiljeno od duha sv. Bonifacija, moža po srcu božjem. Zato se ne čudimo, da se je Slovenec tako kmalu pokristjanil.

Za Virgilijem je Arno vladal solnograško škofijo. Pod njim se je misijonsko okrožje razširilo preko Karantanije in Panonije tja do Donave na vzhodu in Drave na jugu. Povod so dali boji z Obri, katere so frankovske čete l. 791., potem 795. in 796. popolnoma premagale. Panonija, kjer je bilo poleg Obrov naseljenih tudi mnogo Slovencev, je bila zdaj Frankom podložna. Na ukaz Karola Velikega se je Arno leta 798. podal v to novo pokrajino, posvečeval cerkve, postavljajl mašnike in učil ljudstvo. Ker pa sam ni bil kos mnogemu delu, je postavil za Karantanijo in sosednje pokrajine novega pokrajinskega škofa Teodorika. Novi škof je dobil oblast, da je po imenovanih krajih s poukom skrbel za dušno korist slovenskega ljudstva, urejal božjo službo in nastavljal mašnike. Vendar je moral priznati solnograške nadškofe za svoje višje cerkvene pastirje. Za Teodorikom sta bila pokrajinska škofa v Sloveniji še Oto in Oswald. Pozneje pa so ondi nadzorovali misijonsko delo nadduhovniki Alfrid, Rihbald in drugi.

Mnogo manj kakor o delovanju solnograške škofije v Karantaniji smo poučeni o razširjanju krščanstva po južnih krajih naše domovine, po Kranjskem in v Primorju, kjer so akvilejski patriarhi imeli svoj delokrog. Videti je, da akvilejska cerkev v tej dobi še ni vplivala toliko na versko življenje med Slovenci, kolikor v poznejših stoletjih. Temu so bili vzrok večkratne vojske med Slovenci in Longobardi, pa tudi onemoglost in versko razkolništvo, ki sta tedaj vladala v akvilejski patriarhiji. Častni priimek „apostola Slovencev“ nosi patriarh Pavlin II. (787—802), katerega cerkev kot svetnika časti. Oglejmo si nekoliko njegovo življenje.

Pavlin je bil rodom Furlanec; a ne ve se, ali romanskega ali longobardskega rodu. Zibel mu je tekla skoraj gotovo v vasi Premariako blizu Čedadu. V mladih letih si je pridobil temeljito izobrazbo v raznih vednostih, postal je duhovnik in učitelj govorništvu na višji šoli v Čedadu. Tu ga je spoznal mogočni frankovski kralj Karol Veliki in ga vzel na svoj dvor. Leta 787. je Pavlin zasedel stolico akvilejskih patriarhov.

Z njegovo vladjo je napočila patriarhiji nova doba slave in procvitanja. Pavlin je bil učen bogoslovec, ki je s temeljitimi spisi zavračal zmote tedanjih krivovercev in razkolnikov in imel pri vseh važnejših cerkvenih in političkih zadevah vplivno besedo. V domači škofiji je napravil red in na cerkvenem zboru v Čedadu je leta 796. izdal stroge določbe glede življenja duhovnikov in vernikov. Zlasti pa je dvignil nekdanji ugled stare akvilejske škofije s tem, da je razširil njeno okrožje črez dežele Slovencev in Obrov.

Pričetek misijonskega dela v južnih pokrajinah naše domovine je v zvezi z vojskami, ki so jih morali bojovati Franki z Obri. Divje in neuko obrsko ljudstvo je bila glavna opora poganstvu. Zato je Karol Veliki pričel odločilen boj zoper nje, in šele s popolnim porazom tega ljudstva je bila evangeliju pot odprta tudi med Slovence. Prva vojska se je pričela l. 791. Z dveh strani so zgra-

bili sovražnika. Karol sam je z dvema oddelkoma prodiral ob Donavi proti obrski zemlji, na jugu pa je njegov sin Pipin s furlansko in longobardsko vojsko vdrl v Spodnjo Panonijo ob Dravi in Savi. Posledica tega boja je bila, da so bili Obri potisnjeni preko reke Donave, njih vpliv na Slovence odbit in s tem tudi strta moč poganstva.

Čeprav nam manjka natančnejših podatkov, kako je zdaj napredovalo krščanstvo, vendar vidimo že nekaj let pozneje (l. 795.) slovenskega župana Vojnomira s furlanskim grofom Erikom iti v boj zoper Obre. (Gl. sliko na str. 49.) Gotovo so bili krščanski Slovenci, ki so podpirali Franke. Furlansko-slovenska vojska je prekorala Donavo in razrušila glavni tabor Obrov. Vsi zakladi, ki jih je ro-

Notranjščina akvilejske bazilike.

parsko ljudstvo v teku dveh sto let tu nakopičilo, so prišli zmagovalcem v pest in vsa slovensko-obrska dežela tja do Donave in Save je postala frankovska provincija. Zdaj je napočil čas, ko se je moglo pričeti redno misijonsko delo v južnih pokrajinah.

Prihodnje leto (796) sta se podala oba bližnja cerkvena kneza, akvilejski patriarh Pavlin in solnograški nadškof Arno, z mnogimi duhovniki v novo misijonsko ozemlje. Spremljala ju je močna vojska pod vodstvom Pipinovic, da bi jima bila v obrambo. V oborskem taboru onstran Donave so imeli posvet, kako razumno nadaljevati misijonsko delo. Poudarjalo se je, da je treba pogane najprej poučiti v krščanski veri, predno se jim podeli sveti krst. Tudi se jih ne sme siliti h krščanstvu, temveč prostovoljno naj se mu uklo-nijo. Pavlin sam se to pot ni dolgo mudil v Panoniji, ker je imel

še tisto leto cerkveni zbor v Čedadu (l. 796.), a došli so pozneje tja akvilejski misijonarji, in delo pokristjanjevanja je poslej mirno napredovalo.

Ker so na slovenskem ozemlju poslej delovali deloma duhovniki iz Solnograda, deloma iz Akvileje, je prišlo kmalu med obema škofijama do hudega spora. Šlo je zato, pod čigavo oblast pravzaprav spadajo slovenske pokrajine. Akvilejski patriarh se je skliceval na starodavne pravice, češ, da so te dežele že v rimski dobi spadale pod Akvilejo, solnograški duhovniki pa so poudarjali, da že več ko pol stoletja delujejo v deželi in da so večinoma sami Slovence pridobili krščanstvu. Cesar Karol je oba tekmece, solnograškega nadškofa Arnona in akvilejskega patriarha Maksencija, pozval v Ahen in spor l. 811. razsodil tako, da bodi poslej reka Drava od svojega izvira pa do izliva v Donavo meja obeh škofij. Vse pokrajine severno od Drave naj pripadajo škofiji solnograški, dežele južno od Drave pa akvilejski patriarhiji.

Skoraj tisoč let (do l. 1751.) je ostala v veljavi razsodba močnega frankovskega cesarja. In pomenljiva ni bila le za naše cerkveno, temveč tudi za narodno življenje, ker je izročila severne dežele nemškemu, južne pa italijanskemu vplivu.

Ni vesela prikazen, da je po nekod v naših krajih razširjanje krščanstva bilo združeno z vojnimi pohodi. In žal, da je nekaj resnice v besedah Gregorčičevih:

In prišli so, krstiti jih želeč,
v levici križ, a v desni meč,
in dede naše so krstili
sred dednih, širnih njih planjav;
a ko so krst zvršili,
njih dom je bil in tuji meč krvav.

A treba je upoštevati tedanje bojovite čase. Karol Veliki se je zavedal, kolikega pomena je krščanstvo za večni in časni blagor ljudstva, in zato je izkušal cerkvi pridobiti razne poganske narode v okrožju svojega prostranega kraljestva. A kjer se je pojavljal proti takim poizkusom silovit upor, je tudi z mečem krotil trdovratne pogane. Za Slovence je bil odločilen trenotek, ko so imeli voliti med krščanstvom in poganstvom. Obri, ki so Kristusovo vero zavrgli, so izginili brez sledu iz zgodovine, tako, da je nastal pregovor: „Izginili so kakor Obri; niti sorodovince, niti dediča ni za njimi.“ Slovenci pa, dasiravno primerno maloštevilni, so s krščanstvom stopili v krog kulturnih narodov in se ohranili do danes, ker so spoznali „dan svojega obiskanja“.

Staroslovenske posode in nakit iz mengiških in bohinskih grobov.

7. Franki in Slovenci.

Nova doba v življenju našega naroda se pričinja z oblastjo Frankov. Njihova nadvlada je uničila Slovincem samostojnost, povzročila vedno večje politično in gospodarsko odvisnost in počasno ponemčevanje.

Slovence je uklonil frankovski oblasti mogočni cesar Karol Veliki (vladal od leta 763.—814.), ki po pravici nosi ta priimek, kajti bil je velik po telesu in po svojem duhu. Z mogočno roko je posezal v usodo narodov in ustvaril državo, ki se je raztezala od Baltiškega morja do južne Italije, od reke Ebro v Španiji pa do Odre na Saksonski zemlji. Podjarmil je svoji oblasti Longobarde, Saksonce, Bavarce, Slovane in Obre. Bil je najznamenitejši vladar srednjega veka. Dokler je živel, mu je bila pokorna skoraj vsa Evropa, in ko je umrl, je bil vzor vsem svojim naslednikom. Tudi ljudstvu se je neizbrisno vtisnil njegov spomin. In značilno je, da še dandanes vladarje nazivljemo z njegovim imenom, kajti beseda „kralj“ je nastala iz lastnega imena „Karol“.

En del slovenske zemlje je dobil Karol v posest že leta 774., ko je razrušil longobardsko kraljestvo v gornji Italiji. Da bi rešil papeža in mesto Rim nasilstva Longobardov, je šel z vojsko nad longobardskega kralja Deziderija, ga premagal in prisilil k miru. Ker se pa Deziderij ni držal mirovne pogodbe, ga je Karol kratkoma odstavil in poslal v samostan. Kraljestvo Longobardov s Furlanijo vred in ž njo tudi slovenske pokrajine po Benečiji in Goriškem so mu tedaj prišle v roke. Furlanci z vojvodom Rotgaudom na čelu so se sicer dve leti pozneje uprli, a bili so poraženi, Rotgaud ujet in na smrt obsojen.

Po drugih slovenskih deželah so tedaj še vladali domači knezi, ki so bili pa odvisni od bavarskih vojvodov. Zlasti po Tasilovi vojski

leta 772. se je bavarsko gospostvo zelo utrdilo. A tudi te dežele so prešle v frankovsko oblast, ko je Karol leta 788. konec storil samostojni vojvodini Bavarski.

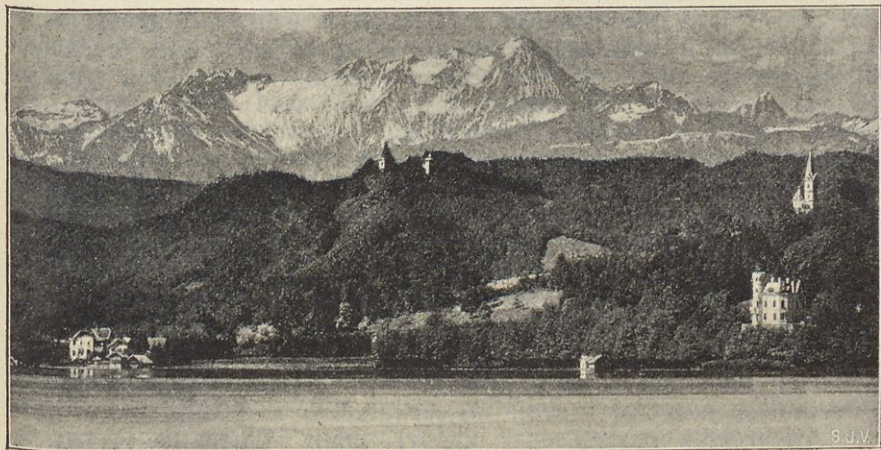
Vojvoda Tasilo II. je bil že s Karolovim očetom Pipinom sklenil zavezo, mu obljubil vojno pomoč in zvestobo. A zbal se je naraščajoče frankovske moči in se izkušal na vse načine osvoboditi vezi, ki so ga žugale udušiti. Zelo ga je zbolel padec longobardskega kraljestva, kajti Tasilo je bil Deziderijev zet in zaveznik. Na skrivnem je pripravljaj upor in iskal zaveznikov. Leta 781. so morali papeževi in Karolovi poslanci spominjati Tasila na pogodbe in obljube, ki jih je bil dal. Vzlic temu se prijateljske razmere niso vzdržale. L. 787. je poslal Karol proti Bavarski tri armade, eno iz Italije čez Tirolsko, drugo od severozapada proti Donavi, tretjo od zapadne strani proti Avgsburgu. Poslednji je sam načeloval. Spričo tolikih sovražnih trum se je moral Tasilo vdati. Iznova obljubi Karolu pokorščino in mu da talnike, med njimi svojega sina Teodona. Komaj pa je frankovski kralj zapustil Bavarsko, že je Tasilo pozabil na svoje obljube, se zavezal z Obri in pripravljaj vojsko zoper Franke. Ko je Karol to zvedel, je sklical državni zbor v Ingelheim, kamor je pozval tudi Tasila in njegove velikaše. Tu je bil bavarski vojvoda zaradi veleizdaje obsojen na smrt. Karol pa mu je kot svojemu sorodniku kazen toliko olajšal, da je moral iti v samostan. Enaka usoda je zadela njegovo soprogo Liutbergo, njegova sina in hčeri.

Bavarsko je sedaj prišlo neposredno pod frankovsko oblast. Z Bavarskim vred pa je od frankovskih vladarjev postala odvisna večina slovenske zemlje, namreč Karantanija, ki je obsegala sedanje Koroško, Kranjsko, Štajersko razen vzhodnega roba, Pustriško dolino na Tirolskem, solnograški Lungau in južni kos sedanje Spodnje Avstrije. Vse te dežele so pripadle Frankom brez boja, kajti Slovenci se leto poprej niso udeležili upora vojvoda Tasila in tudi sedaj niso imeli vzroka se zanj potegovati. Le Obri so se vzdignili za svojega zaveznika, prihrumeli z eno vojsko na mejo Bavarskega, z drugo do meje Furlanije, pa bili so na obeh straneh premagani.

Slovenske dežele so bile zdaj pritegnjene v krog velike frankovske države, bile so nje najvzhodnejši del, njene mejne pokrajine proti Obrom. Karol Veliki je dobro spoznal njih pomen in je napravil iz njih močno vojaško granico, ki je imela varovati frankovsko cesarstvo in z njim krščanstvo proti navalom divjih Obrov in drugih barbarskih narodov. Vse ozemlje med Donavo in Adrijo je razdelil v dve mejni grofiji (marki), katerim je postavil na čelo svoje namestnike. „Vzhodna mejna grofija“ je obsegala najbrže ozemlje med Donavo in Dravo. Tu je bil najprej frankovski namestnik Goterham, Werinhar, Albrik, Gotafrid in drugi. Vse dežele južno od Drave s Furlanijo vred so pripadale „Furlanski mejni grofiji“, kjer je bil prvi mejni grof Erik, zelo pobožen kristjan, hraber vojak in velik prijatelj akvilejskega patriarha Pavlina. Bil je leta 799. pri obleganju Trsata ubit. Za njim sta vladala še Kadolaj in Balderik, katerega je cesar Ludovik pobožni l. 828. odstavil in razdelil nje-

govo pokrajino v štiri grofije. Velika furlanska grofija je tedaj prenehala.

Pod nadzorstvom imenovanih kraljevih namestnikov so po raznih pokrajinah vladali razni vojvodi, knezi in grofi, domačini in tujci. Karol Veliki je namreč Slovincem pustil njih domače kneze in vojvode, menda za plačilo, ker so brez upora priznali njegovo oblast. Merodajni so bili pa za to tudi politični oziri. Slovenci so se ložje privadili na tujo vlado, ko so jim v prvem času njih odvisnosti zapovedovali domačini mesto tujih grofov, pa tudi krščanstvo se je hitreje razširjalo in utrjevalo v deželi, ko so spoznali naši pradedje, da jim ne prinaša trdega robstva. Zato nahajamo v Karantaniji in v Panoniji še nekaj časa male slovenske državnice pod domačimi

Ribnica ob Vrbskem jezeru.

„Valpodonium“ — valpetstvo Karola Velikega.

vojvodi in knezi. Na Koroškem se za vojvodom Inkom, katerega smo že omenili, imenujejo še Pribislav, Semika, Stojmir in Etgar. Na sedanjem Kranjskem je leta 795. zapovedoval vojvoda Vojnomir, ki je pomagal Frankom v bojih zoper Obre. Ko je bila po obrskih vojskah strta moč tega barbarskega naroda in so Slovenci, bivajoči v Panoniji, postali frankovski podložniki, se je okoli l. 840. tudi tu osnovala mala državnica s Pribinom in Kocelom na čelu. Tuji vladarji pa so bili vojvoda Ivan v Istri (804), grof Salachon na tleh sedanjega južnega Štajerja (838) in drugi.

Pa tudi ta oblika slovenske samouprave ni bila trajna. V Karantaniji ji je konec storila vstaja panonskega vojvoda Ljudevita.

Ljudevit je bil okoli l. 815. veliki župan ali vojvoda v ozemlju med Dravo, Savo in Kolpo, torej na sedanjem Hrvaškem. Podložen je bil furlanskemu mejnemu grofu Kadolaju, ki je baje s Slovani postopal zelo nečloveško. Frankovska oblast se je tedaj raztezala

črez Hrvaško in Dalmacijo, kjer je vladal vojvoda Borna, tja do Braničevcev in Timočanov ob srbsko-bolgarski meji. Ljudevit je težko prenašal frankovsko gospostvo in želel postati samostojen. Iskal je le primernege povoda, da bi se uprl. Leta 818. pošlje cesarju Ludoviku v Heristal nekaj poslancev, ki naj bi se pritožili zaradi strogega postopanja grofa Kadolaja. Cesar se menda za te pritožbe ni zmenil, ker je Ljudevit že naslednje leto pričel vojno s Franki. Frankovska vojska, sestavljena iz italških in bavorskih trum, je prodirala iz Italije črez slovensko zemljo nad upornike, pa ni opravila ničesar in se je morala vrniti. Grof Kadolaj, njen poveljnik, je umrl nagle smrti. To je Ljudevitu povečalo pogum. Na razne strani je razpošiljal svoje poslance in iskal zaveznikov. Dobil je na svojo stran Kranjce in del karantanskih Slovencev, na vzhodu so se mu pridružili srbski Timočani. Tako se je velik del Jugoslovanov od italijanske do bolgarske zemlje združil zoper Franke, le dalmatinski Hrvatje pod vojvodom Bornom so jim ostali zvesti. Ojačen po velikem številu zaveznikov je Ljudevit vdrl v Karantanijo, da izrine Franke iz dežele. Nasproti mu je prišel Balderik, naslednik umrlega Kadolaja, z močno vojsko. Pri Dravi je prišlo do boja in Balderik je prisilil Ljudevita, da je moral zapustiti karantansko zemljo. Zelo čudno se je obnašal v tem boju Jugoslovanov proti Frankom dalmatinski vojvoda Borna. Bil je tekmeec Ljudevitov in ga je hotel s pomočjo frankovskega vladarja izpodrinuti. Dvignil se je s svojimi četami v obrambo tujcev in se pri Kolpi postavil Ljudevitu nasproti. A njegovi lastni ljudje, ki niso hoteli prelivati bratske krvi, so ga zapustili in prešli k Ljudevitovi armadi. Le s pomočjo svoje telesne straže se je Bornu posrečilo rešiti življenje. Umakniti se je moral v svoje utrjene gradove in pustiti, da je Ljudevitova vojska pustošila po njegovi zemlji. Potem pa je meseca januarja leta 820. hitel v Ahen k cesarju Ludoviku, da mu poroča o ravnanju svojega protivnika in se z njim posvetuje, kako bi ga bilo mogoče premagati. Na njegov predlog je državni zbor v Ahenu sklenil, udariti na Ljudevita hkrati s treh strani.

Ko je minila zima, se je dvignila skoraj vsa ogromna država frankovska, da stre junaškega vojvodo. Tri vojske sestavljene iz Sasov, Frankov, Bavarcev in Italcev so prodirale proti Posavju na združene Slovence, Hrvate in Srbe. Ena je šla iz Italije po stari rimski cesti preko Hrušice in Ljubljane, pa ni mogla napredovati, ker so ji Ljudevitove čete branile prehod črez alpske klance. Severna je prodirala ob Donavi v Gorenjo Panonijo, da preko Drave udari na Hrvaško. Tudi tej vojski je Ljudevit dolgo časa zabranjeval prehod črez Dravo. Najbolje se je godilo srednji, ki se je pomikala črez Karantanijo. Ljudevitove čete so se ji sicer trikrat postavile nasproti, pa so se morale vselej umakniti. Vojska je prekoračila reko Dravo in prva zasedla Hrvaško.

Sedaj je bila tudi severnim in južnim frankovskim trumam odprta pot. Ljudevit je uvidel, da je proti toliki premoči vsak odpor brezupen. Njegovo ljudstvo se je poskrilo po gozdovih in močvirjih, on sam pa se je s svojo vojsko zavaroval v močni trdnjavi, katero

je bil dal zgraditi na strmem brdu. Franki so sedaj po slovenskih in hrvaških pokrajinah plenili in pustošili, kakor jim je bilo drago, pa so tudi vsled raznih kužnih boleznih izgubili mnogo ljudi. Ko so se frankovske čete vračale domov, so prisilile Kranjce, ki so bivali ob Savi, da so se zopet podvrgli oblasti mejnega grofa Balderika; tudi tisti del Karantancev, ki se je bil zvezal z Ljudevitom, je moral zopet priznati frankovsko oblast.

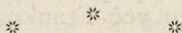
Vzlic mnogim žrtvam in veliki množici zbranih čet ta vojska vendar ni dosegla popolnega uspeha. Moč Ljudeviteva še ni bila strta. Zato so se Franki leto pozneje (l. 821.) na državnem zboru zopet posvetovali, kako bi zadušili upor Jugoslovanov. Iznova so sklenili poslati tri armade, ki naj bi pustošile zemljo Ljudevitovih zaveznikov. Na ta način so hoteli njega samega oslabiti in tako udušiti ves upor. Spričo teh priprav tudi Ljudevit ni bil brezbrizen. Izprevidel je, da se ne more več Frankom upirati na prostem polju, zato je pričel graditi trdnjave, kamor bi se mogli zateči njegovi Hrvati s svojim blagom ob času frankovskega navala. Pri tem podjetju ga je zelo podpiral patriarh Fortunat, ki je bil tekmeč akvilejskega patriarha in imel svojo stolico na otoku Gradežu pri Akvileji. Pošiljal mu je iz Italije zidarje in tesarje, da so mu stavili gradove. Komaj so bile zgradbe gotove, že se navale tri frankovske vojske na Posavje, a ljudstvo je našlo zavetje v trdnjavah. Franki so nekaj časa plenili in pustošili po deželi, pa so se morali slednjič vrniti brez uspeha. Njih voditelji so morali na državnem zboru v Diedenhofenu (meseca novembra 821) poročati cesarju, da niso mogli premagati Ljudevita, ker ni hotel priti iz trdnjav na bojno polje.

Prihodnje leto (822) se je dvignila iz Italije nad Ljudevita nova vojska, že deseta v vrsti vojnih pohodov, ki so jih poslali Franki proti njemu. Ljudevit bi se bil mogel sicer še držati v svojih utrjenih gradovih, pa menda se mu je smililo revno ljudstvo, kateremu so Franki pustošili polja in požigali koče. Da odvrne to nesrečo od svojega naroda, zapusti svojo prestolnico Sisek in zbeži k dalmatinskim Srbom. Tu je baje dal umoriti nekega kneza, da bi se sam polastil njegove zemlje. Vsaj nemški viri tako poročajo. Toda moral je tudi ta kraj zapustiti. Napotil se je k Ljudemislju, uju vojvoda Borna, ki ga je pa kmalu dal zvijačno umoriti. Zdaj Frankom ni bilo težko podvreči si vstajnike, ker so bili brez voditelja in celo med seboj nesložni.

Upor posavskega kneza Ljudevita ni izviral iz osebne bojaželjnosti ali drugih samoljubnih namenov. Lahko je opaziti, da mu je pri njegovem boju zoper Franke skoraj ves narod po Sloveniji, Hrvaški in Srbiji stal ob strani. Prav zato frankovske čete vzlic svoji premoči in vzlic opetovanih pohodov niso nikdar dosegle trajnih uspehov. Vstaja posavskega Ljudevita je bila torej obsežen in močan odpor Jugoslovanov proti frankovskemu gospodstvu. Podporo, katero je Ljudevit dobil pri patriarhu Fortunatu kaže, da so njegov boj proti Frankom podpirali tudi Grki. Šlo je namreč za to, čigav vpliv bode prevladal med Jugoslovani, grški ali frankovski. Fortunat pa je bil zaupnik carigrajskega cesarja Leona. Frankovski cesar Ludovik

ga je zaradi tega pozval na odgovor. Toda Fortunat je zbežal čez morje v Zader in od tam v Carigrad.

Za Slovence in Hrvate je imela ponesrečena vstaja Ludovikova žalostne posledice. Izgubili so svoje domače kneze in mesto njih so nastavili Franki po Karantaniji in Hrvaški nemške grofe. V listinah se imenujejo Helmwin, Abgarij, Pabon. Kmalu potem (828) je cesar Ludovik odstavil tudi furlanskega mejnega grofa Balderika, češ, da ni kos svoji nalogi in je njegovo ozemlje razdelil v štiri okrožne grofije, katerih imena pa niso znana. Skoraj gotovo je obsegala prva Furlanijo, druga Istro s Krasom in del Notranjskega; tretja „Slovensko marko“ ob Savi, četrta Dolenjo Panonijo. Nemško gospostvo se je zdaj za vedno udomačilo v deželi in časi slovenske samostojnosti se niso več povrnili.

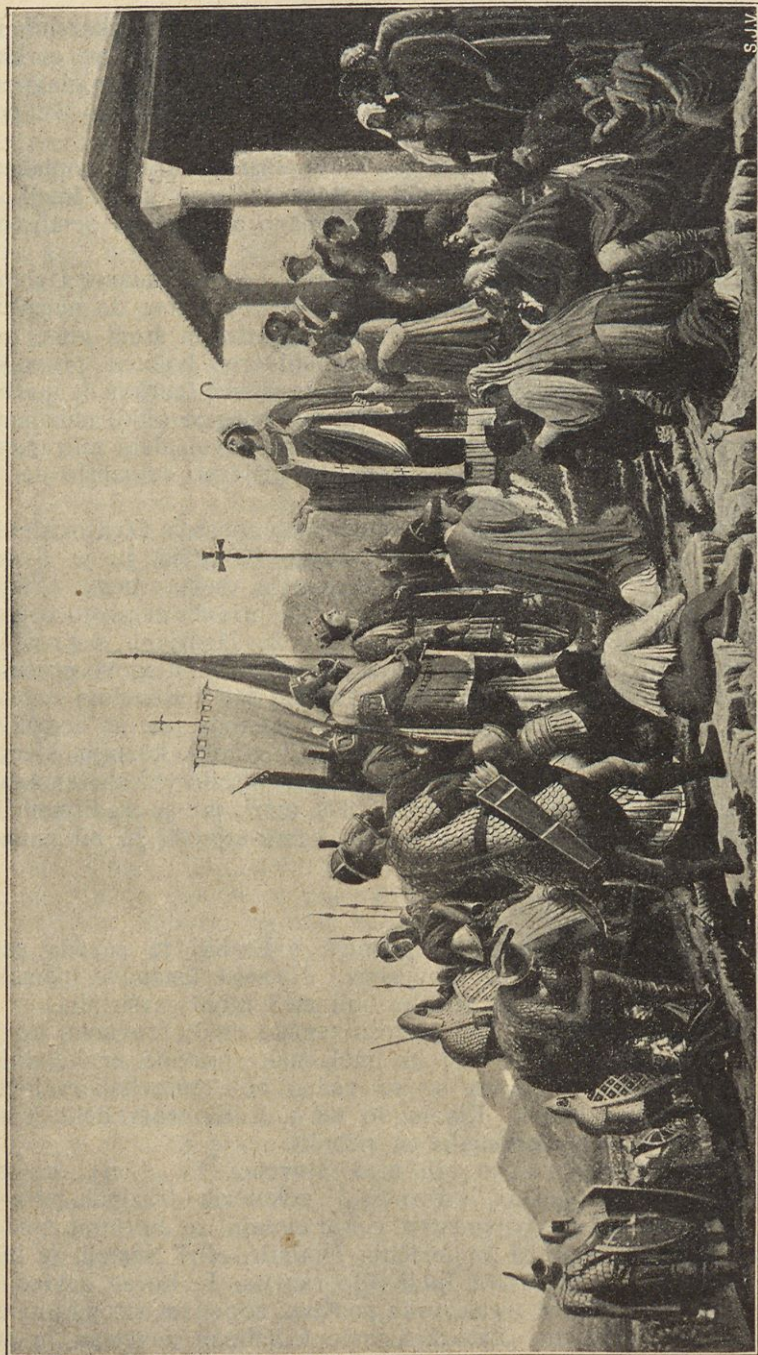

Dočim so korotanski Slovenci izgubili svojo samostojnost, se je ista v Panoniji (sedanji ogrski nižavi) vendar še nekoliko dalje ohranila. Priča temu je država Pribinova in Kocelova.

Pribina je bil izprva gospodar v Nitranski pokrajini na današnjem severnem Ogrskem. Takrat je bil še pogan, vendar kristjanom naklonjen, ker jim je celo cerkve zidal. Tudi solnograški škofje in duhovniki so bili pri njem dobro sprejeti. Menda je prav to prijateljstvo peklo moravskega kneza Mojmira, ki je okoli l. 836. napadel Pribino in ga s frankovskimi duhovniki vred izgnal iz Nitre. Pribina je bežal čez Donavo k Ratbodu, grofu Vzhodne marke. Tu se je dal poučiti v krščanski veri in bil krščen v cerkvi sv. Martina v Traismauer. Z grofom Ratbodom pa se je kmalu sprl in zapustivši Vzhodno marko je bežal s svojim sinom Kocelom najprej k Bolgarom, potem pa k vojvodu Ratimiru, ki je gospodoval med Savo in Dravo.

Ko je izbruhnila vojska med Ratimirom in Ratbodom, se je Pribina zatekel v ozemlje „Savinjske marke“, pod oblast grofa Salachona. Ker se ni hotel postaviti na stran sovražnikov frankovske države, si je pridobil naklonjenost kralja Ludovika, ki mu je l. 840. dal v fevd velik del Dolenje Panonije ob reki Zali, ki se izliva v Blatno jezero. To ozemlje je segalo na vzhodu do Donave, na severozahodu do Rabe, na zahodu pa je obsegalo še velik del Štajerske s Ptujem vred. — Ker je bila zemlja le malo obljudena, je Pribina zbiral okoli sebe slovenske prebivalce, pa tudi mnoge nemške nasel-nike. Na močvirnatem kraju je sezidal utrjeno mesto, ki se je izprva po njem zvalo Pribinov grad, pozneje pa Blatograd (Moosburg, Szalavar).

Pribina je ves čas svoje vlade skrbel za razširjanje krščanstva in je bil zelo vdan solnograškim nadškofom. L. 850. se je mudil pri njem nadškof Luitpram in mu je posvetil cerkev Matere božje, katero je bil dal sezidati v svojem glavnem mestu. Pri tej slavnosti je bila navzoča odlična družba: štirinajst slovenskih in sedemnajst nemških plemenitašev. Par let pozneje je nadškof iznova prišel na Pribinovo zemljo in posvetil na čast sv. Rupertu cerkev v Salapiuginu ob Zali.

Patriarh Pavlin II. blagoslavlja furlansko-slovensko vojsko, ki gre nad Obre.

(Votivna slika v akvilejski stolnici.)

Tudi je poslal Pribinu iz Solnograda mnogo zidarskih, slikarskih in kovaških mojstrov, ki so postavili v Blatogradu veličastno cerkev sv. Adrijana. Se tretja cerkev je bila sezidana v Pribinovem glavnem mestu, namreč sv. Janeza Krstnika. Razun te so bile tedaj že postavljene cerkve v Ptuju, Kiseku, Pečuhu in drugod.

Svojo vdanost do Frankov je moral Pribina drago poplačati. Ko je izbruhnila vojska med Franki in Moravani, so ga ti imeli za nemškega zaveznika. Udarili so črez Donavo v njegovo zemljo in ga ubili (l. 861.)

Po Pribinovi smrti je njegov sin Kocel postal vladar v Dolenji Panoniji. Tudi on je izprva kazal veliko naklonjenost do nemških škofov. Leta 864. se je solnograški nadškof Adalvin sredi zime napolnil k njemu v daljni Blatograd in se mudil črez božične praznike pri vojvodu Kocelu. Posvetil je v tistih dneh več cerkvâ in prebivalcem poslal potrebnih duhovnikov. Par let pozneje (866) nahajamo Adalvina zopet v Dolenji Panoniji, kjer je pridigoval, delil zakrament sv. birme in posvečeval cerkve. Toda to prijazno razmerje se je kmalu izpreverglo v hudo nasprotstvo.

Ko sta v drugi polovici l. 867. slovanska apostola Ciril in Metod na poti iz Morave v Rim došla v Dolenjo Panonijo, ju je Kocel sprejel z velikim veseljem in se jih oklenil z vsem srcem. Odslej je vse njegovo delovanje merilo na to, da ju pridobi za svojo vojvodino. Leta 869. je poslal poslanca k papežu Hadrianu s prošnjo, naj mu pošlje Metoda za škofa. Papež je rad uslišal njegovo prošnjo, in Metod je z velikim uspehom deloval nekaj let v Kocelovi državi. Ker je vojvoda Kocel očitno podpiral sv. Metoda, se je nemškim škofom tako zelo zameril, da so mu zagrozili z božjo kaznijo. Menda je to nasprotstvo tudi povzročilo, da za njim ni bilo več slovenskega kneza v Panoniji. Ko je Kocel okoli l. 874. umrl, mu je sledil nemški grof Gozwin. Žadnji ostanek slovenske samostojnosti je bil uničen za vedno.

* * *

Tesna zveza z Bavarci in pozneje s Franki je seveda zelo vplivala na narodno življenje Slovencev. Nemške ustanove, nemške navade, nemški nazori so se čedalje bolj med njimi razširjali.

Pred vsem je izginila ona staroslovenska enakopravnost, ko je bil vsak član naroda svoboden in imel enake pravice, enake dolžnosti. Pod nemškim vplivom so se vedno bolj pojavljali razločki med posameznimi stanovi. Kmalu so se tudi Slovenci delili v tri vrste, v plemenitaše, svobodnjake in sužnike.

Pričetki plemstva so bili med Slovenci že dani, ko so razne častne službe (župana, vojvoda) v nekaterih družinah postale dedne. Tako na pr. sta vojvodstvo v Karantaniji za Borutom podedovala njegov sin Gorazd in stričnik Hotimir. Pri Nemcih je bila ločitev v plemiče in preproste ljudi zelo razvita. In ko so zavladale v Karantaniji in Panoniji frankovske postave, se je ista stroga ločitev tudi tu zakonito vpeljala. Zato nahajamo v listinah devetega in desetega stoletja omenjenih dokaj slovenskih plemičev. V Pribinovi

državi na panonskih tleh se imenujejo okoli leta 850. sledeči plemeni: Kocel, Unčat, Hotimir, Ljutimir, Črven, Žilec, Volčina. Poleg koroške Krke je živel proti koncu devetega stoletja plemeniša Svetopolk, katerega sta cesar Arnulf in njegov sin Ludovik obdarovala z raznimi posestvi. Blizu Sore na Kranjskem je l. 989. imel Pribislav svojo lastnino. V listinah solnograških nadškofov se omenjajo kot lastniki raznih posestev grof Mojmir, Svetopolk, Trdogoj, Vitogoj in Milo.

Preprosto ljudstvo se je ločilo v svobodne in nesvobodne (podložne) ljudi. Ker so karantanski Slovenci leta 788. prostovoljno priznavali frankovsko vrhovno oblast in jim celo pomagali v bojih z Obri, zato jim je cesar Karol pustil njihovo prostost in lastnino. Smeli so po svoji volji ravnati s svojim posestvom, se naseljevati, kjer se jim je zdelo, hoditi k sodnim zborom in nositi orožje. Znano nam je mnogo imen svobodnih Slovencev in Slovenk, ki so živeli v devetem in desetem stoletju in imeli svoja posestva po raznih krajih slovenske zemlje. V neki pogodbi iz l. 827. se omenjajo kot priče razni slovenski svobodni možje, ki so živeli na tleh sedanje Gorenje Avstrije, tako na pr.: Ljubisko, Tal, Ljubnik, Ljubin, Velan, Vitan, Dobromisel in drugi. Mnogo Slovencev pa je pod frankovsko oblastjo izgubilo svojo prostost in svoje imetje, postali so podložniki plemičev ali celo popolnoma sužniki. To je zadelo posebno tiste, katere so si morali Franki s silo podvreči, ali pa so se udeležili kakenga upora zoper vladarja in državo. Ko so se

Prastari Marijin kip v Krki, pred katerim so si kupovali sužnji svojo prostost.

Slovenci ob strani posavskega kneza Ljudevita vojskovali zoper čete cesarja Ludovika, tedaj so pač mnogi izmed njih izgubili svobodo in imetje. Podložniki so morali plemičem obdelavati zemljo, zato so dobili od njih hišo z gospodarskim poslopjem in del pridelka. Privezani so bili na grudo, katere niso smeli zapustiti brez gospodarjevega dovoljenja. Najnižja stopinja podložništva je bilo robstvo. Rob (sužnik) je postal, kdor je bil ujet v boju, ali kogar je kupil gospodar. Z njim je smel ravnati kakor z mrtvim blagom. Rob mu je služil za posla, pomagal na lovu, izdeloval potrebno orodje in obleko. Imena

nesvobodnih Slovencev in njih družin se v starih listinah večkrat omenjajo. Leta 832. je podelil kralj Ludovik škofijski cerkvi v Regensburgu svojo lastnino ob reki Erlaf v Dolenji Avstriji z ondotnimi slovanskimi prebivalci vred. L. 945. je nemški cesar Oton I. podaril cerkvi Matere Božje pri Gospej Sveti na Koroškem nekatera svoja posestva, ležeča blizu imenovane cerkve. Na njih so tedaj prebivali podložniki: Budist, Namdrag, Budigoj, Dobronega in Gorazd. S kmetijami vred so prešli v last gosposvetske cerkve. — Podložništvo in robstvo se je žal med Slovani vedno bolj širilo, tako da je postalo značilno za ves slovanski narod. Slovansko ime je Nemcem in Italijanom naravnost pomenilo sužnja (Slavus-Sklave-Schiawo) in nastal je med njim pregovor: „V sužnosti žive Slovani.“ Ob Adriji se je razvila zelo živahna kupčija s slovanskimi sužnji, s katero so se pečali zlasti Madjari. Benečani in Grki so iz Istre in Dalmacije izvažali tako človeško blago, in je prodajali mohamedanskim vladarjem v Azijo, Afriko in na Špansko. Zaman so izkušali gradeški patriarhi s cerkvenimi kaznimi in beneški doždi s strogimi zakoni preprečiti to sramotno trgovino. Po malem je trajala do poznega srednjega veka.

Cerkev je suženjstvo obsojala, čeprav ga ni mogla takoj odpraviti. Osvoboditev sužnjev je proglasila za dobro delo. Gospodarji so pripeljali svoje sužnje v cerkev pred oltar ali sveto podobo in jih tamkaj vpričo škofa in duhovnikov slovesno proglasili za svobodne. Škof pa je te osvobojeence sprejel v cerkveno varstvo. V zahvalo so navadno plačevali cerkvi nek letni davek. V Krki je še sedaj videti starodavno Marijino podobo, pred katero so se sužnji osvobojevali. Sv. Ciril si je izprosil od kneza Rastislava in Kocela 900 ujetnikov, katere je nato izpustil. Blažena Hema, grofica krška, je dala mnogim sužnjem prostost za prav majhno odkupnino, ker je bila prepričana, da stori Bogu prijetno delo. V ustanovno listino krškega samostana je postavila določbo, da se sme vsak prvorojenec na samostanskih posestvih odkupiti za pol talenta in petnajst denarjev in to pravico mu nihče ne sme kratiti. Tudi akvilejski patriarhi so na enak način pospeševali osvoboditev sužnjev. Patriarh Bertold je ob svojem umeščenju vsem sužnjem na andeških posestvih v Furlaniji podaril prostost. Drugi plemiči so ga posnemali. V Akvileji je navadno take osvobojeence gospodar predstavil kakemu kanoniku stolne cerkve, ki jih je trikrat peljal okoli oltarja Matere božje in proglasil za „cerkvene ljudi“. Tudi oprostilo listino so pokladali na oltar. Pravo suženjstvo je res vedno bolj ginilo, a podložništvo se je ohranilo kot gospodarska ustanova do najnovejšega časa.

8. Sveta Ciril in Metod.

Sveta brata nista prva sejala seme božje besede med Slovani. Slišali smo, da so že sto let pred njunim prihodom vladali v Gorotanu krščanski knezi in vsaj pol stoletja je v ogrski nižavi že ktilo cerkveno življenje. Prav tako so tudi Moravani l. 818. dobili iz Bavarskega prve misijonarje in se podvrgli duhovni oblasti pasovskega škofa. Del češkega plemstva se je bil že leta 845. dal krstiti v Regensburgu. Vendar sta sveta brata mogočno vplivala na razvoj cerkvenega življenja med slovanskimi rodovi, ker sta oznanjevala božjo besedo v narodovem jeziku, mu prinesla pismo in knjige in s tem položila temelj slovanski narodni izobrazbi. Zato po pravici zaslužita častno ime „slovanska apostola“.

Zibelka je tekla sv. Cirilu in Metodu v mestu Solunu v Macedoniji. Njun oče Leon, po rodu Grk, je bil ondi višji državni uradnik. Metod je bil starejši izmed sedmero otrok, Ciril, ki je pa to ime dobil šele pozneje v Rimu in bil pri svetem krstu imenovan Konstantin, pa najmlajši.

Solunski prebivalci so bili tedaj prav tako, kakor še dandanes, po večini Grki, okolica pa je bila popolnoma slovanska. Zato sta se sveta brata že izza otroških let popolnoma priučila slovanščine, ki jima je bila drugi materni jezik. Prvi pouk sta prejela v domači hiši. Ko sta nekoliko odrastla, so ju poslali stariši v Carigrad na cesarski dvor, da se ondi še bolje izobrazita. Metod je kmalu postal cesarski namestnik v neki slovanski pokrajini in odpirala se mu je pot do najvišjih služb. A pobožnost ga je nagnila, da se je vsem častem odpovedal, oblekel črno redovniško haljo in šel v samostan na goro Olimp. Konstantin pa je živel le svoji znanosti in se v njej tako odlikoval, da je dobil častni naslov „filozof“. Postal je učitelj modroslovja v Carigradu in bil posvečen v mašnika.

Pravi delokrog se je odprl bratoma, ko sta bila poslana l. 861. v misijonsko delo h Kazarom. Odslej je imelo vse njihovo življenje biti posvečeno temu vzvišenemu poklicu.

Kazari so bili divje finsko ljudstvo, ki je prebivalo v južni Rusiji med reko Don in pogorjem Kavkazom. Deloma so bili že krščeni, deloma pa še pogani. Prosili so carigradskega cesarja Mihaela, naj jim pošlje učenega moža, ki bi jih poučil v pravi krščanski veri. Mihael se je posvetoval s patriarhom in določil za ta posel Konstantina, ki je vzel s seboj brata Metoda. Njuno delovanje med Kazari je bilo zelo uspešno. Že črez nekaj let je njihov vladar sporočil cesarju v Carigrad veselo vest, da se je vse ljudstvo izpreobrnilo h katoliški veri. Za bivanja pri Kazarih pa se je zgodilo še nekaj drugega važnega: Konstantin je našel telesne ostanke svetega mučenca papeža Klemenca. Iz ustnega izročila in pismenih podatkov je spoznal, da počiva truplo sv. Klemenca blizu mesta Herzona. Ukazal je kopati pri neki podrti cerkvi na bližnjem otoku in res zadel na svetnikove ostanke. Prenesli so jih najprej v mestno stolnico, pozneje pa jih je vzel Konstantin s seboj v Carigrad.

Poslanstvo apostolskih bratov med Kazari je trajalo približno dve leti. Potem sta se vrnila v domovino in živela le znanosti in pobožnim vajam.

A zopet jima ni bilo prisojeno dolgo uživati mirnega življenja. Iznova ju je Bog klical na misijonsko delo med Slovane.

Leta 863. so došli v Carigrad poslanci moravskega kneza Rastislava prosit cesarja Mihaela, naj jim pošlje učiteljev, ki bi bili zmožni slovenskega jezika, češ, da je moravsko ljudstvo že prejelo sveto vero in mu tudi ne primanjkuje misijonarjev, ki so prišli v deželo iz Nemčije, Italije in Grškega, pa niso vešči narodovega jezika. Cesar Mihael ni mogel izbrati sposobnejših mož, kakor sta bila Konstantin in Metod, ki sta svojo zmožnost že sijajno izkazala pri Kazarih in poleg tega tudi dobro govorila slovenski jezik. Brata sta sprejela poslanstvo in se kmalu odpravila na pot v Moravo.

Konstantin je bil že pri Kazarih spoznal, da ni dovolj, ljudstvu le ustmeno oznanjevati večne resnice, temveč mu je treba podati božjo besedo tudi pisano v njegovem domačem jeziku. Velika ovira za spisovanje slovenskih nabožnih knjig pa je bilo pomanjkanje pismen ali črk. Zato se je še pred odhodom v Moravo lotil težavnega dela, da raznim glasom slovenskega jezika določi primerna znamenja. Tako je sestavil ono „azbuko“ ali alfabet, ki ga imenujemo „glagolski alfabet“ ali „glagolica“. Morda je sprejel med svoja pisma tudi nekaj znamenj, ki so bila že prej med Slovani v rabi. Takoj po sestavi alfabeta je poslovenil tudi nedeljska berila in evangelije in jih vzel s seboj na Moravsko. Za književni jezik je sprejel ono narečje, kateremu je bil privajen izza otroških let in ki so je govorili Slovani v solunski okolici.

Sveta brata sta šla naravnost v deželo, kamor sta bila namenjena. Neresnično je, da sta se med potjo ustavila na Bolgarskem in krstila kneza Borisa.

Ko sta se približala Velehradu, tedanjemu glavnemu mestu Morave, jima je šel Rastislav z mnogobrojnimi ljudstvom naproti in ju sprejel z veliko častjo. Z vnemo sta se zdaj lotila apostolskega dela. Poučevala sta mladino, uredila božjo službo in iztrebljala poganke razvade in napake. Pa tudi slovstveno delo je napredovalo. Poslovenila sta mnogo cerkvenih knjig in tudi pri božji službi vpeljala slovenski jezik.

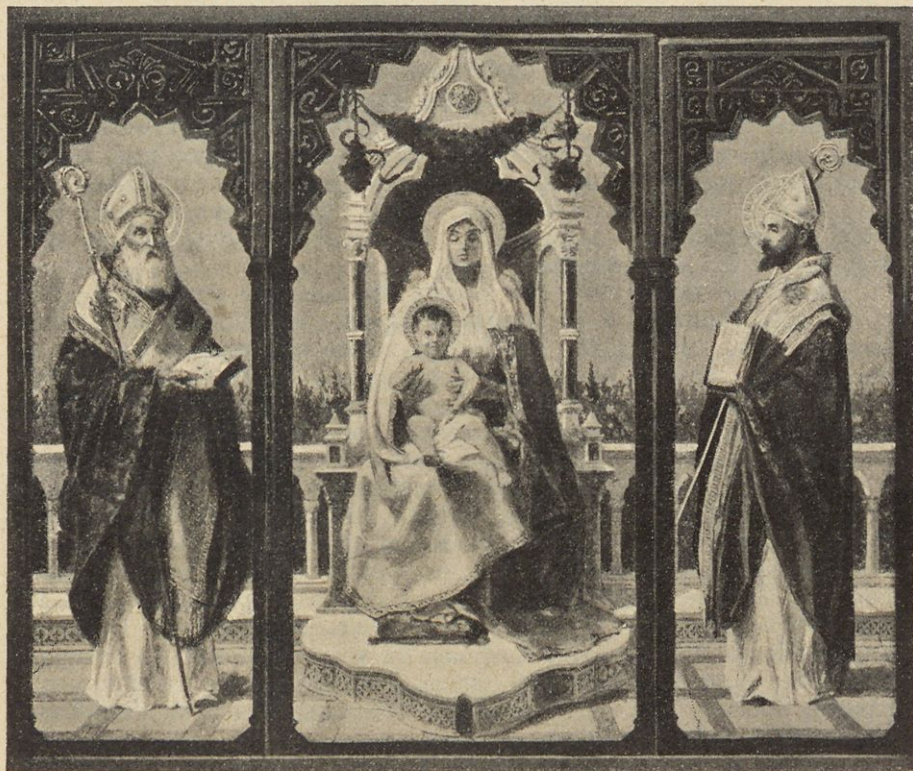
Štiri leta in pol sta tako plodonosno delovala pri Moravanih, potem sta se odpravila na pot proti Rimu. Vzroki, ki so jih k temu prisilili, so bili različni. Manjkalo jima je pomočnikov, a sama nista mogla posvetiti svojih učencev, ker sta bila le duhovnika, ne pa škofa. Pa tudi politiške razmere so se bile izpremenile njima na škodo.

Rastislav je ostal samostojen vladar le do leta 864. Tedaj je prihrumela na Moravsko vojska kralja Ludovika. Rastislav je zbežal v grad Dovina, a tukaj se je moral zmagalcu vdati na pogoje, ki jih je ta stavil. Podvreči se je moral nemški nadoblasti in obenem tudi nemškemu cerkvenemu vplivu. V tisti stari dobi še ni prodrlo katoliško načelo o enakopravnosti vseh narodov: tukaj je bil Rimljan, tam Grk, tam Nемец! Na vzhodu se je dvigal zdaj tudi Slovan

kot enakopraven sin katoliške cerkve. A Nemčija je že tedaj smatrala Češko, Moravsko in Koroško kot nemško pokrajino in jih ni hotela izpustiti iz oblasti nemških škofov.

Ko je Ludovik zmagal Rastislava, izprevidela sta tudi Ciril in Metod, da morata deželo in svoj delokrog zapustiti.

V Rimu sta bila varna, papež je imel dovolj oblasti, da zaukaže nemškemu škofu, naj pripoznajo bizantinska brata kot služabnika

Sv. Metod.

Sv. Mati Božja.

Sv. Ciril.

Osnutek oltarne slike za slovansko kapelo v Loretu.

katoliške cerkve. Zato sta se sveta brata l. 867. odpravila iz Morave na pot proti jugu. S seboj sta vzela ostanke sv. Klemenca. V Zgornji Italiji ju zadene poziv papežev, naj prideta v Rim.

Na rimski stolici je sedel tedaj papež Nikolaj I., mož bistrega uma in odločne volje, katerega štejejo med najznamenitejše naslednike sv. Petra. Vzrok, da je pozval brata v Rim, je bil ta, ker sta došla iz Carigrada, kjer je že tedaj poganjalo strupeno seme razkola in upornosti proti Rimu in se je bilo bati, da se isto ne zanese tudi med slovanske rodove. Papež se je hotel gotovo prepričati o njuni

pravovernosti in zvestobi do rimske stolice, preden jih pooblasti za misijonsko delovanje.

Ko sta bila sveta brata na poti v Rim, je umrl papež Nikolaj. Njegov naslednik Hadrijan II. ju je sprejel z veliko častjo in se posebno razveselil, ker je od njih dobil relikvije sv. Klemenca, katere je ukazal shraniti v cerkvi istega svetnika. Tudi bogoslužne knjige, katere je bil spisal Konstantin, je papež potrdil, blagoslovil in jih položil na oltar „sv. Marije pri jaslicah“. Ko sta dokazala svojo vernost in vdanost do rimske stolice, je papež posvetil oba v škofa, njune učence pa v mašnike in diakone. Konstantin je ob tej priliki izpremenil svoje ime in se odslej nazival Ciril. Slovanska apostola pa sta dobila ob tej priliki še drug izreden privilegij. Papež jima je namreč v posebnem pismu dovolil rabo slovenskega jezika pri božji službi, vendar s pristavkom, da naj se čita pri sveti maši berilo in evangelijski najprej v latinskem, potem pa v slovenskem jeziku.

Ciril ni dolgo užival škofovske časti. Že v Rimu je začel bolehati in umrl 14. februarja l. 869. Na papeževo povelje so ga pokopali v cerkvi sv. Klemenca.

Metod je moral zdaj sam nadaljevati zapričeto misijonsko delo.

Papež Hadrijan II. je Metoda imenoval nadškofom za Moravsko. Nadškofovska čast je bila v tisti dobi veliko večjega pomena, kakor dandanašnji. Škof je posvečeval duhovnike, nadškof pa škofo. Moravska in Panonija sta bili od Nemcev popolnoma odvisni, dokler nista imeli lastne cerkvene organizacije, podlaga lastne organizacije pa je bila nadškofija. Papež si je torej prizadeval, slovanske dežele v cerkvenem oziru osvoboditi nemškega vpliva. Zato je pisal kralju Ludoviku l. 874.: „Jasne dokaze imamo, da je Panonija bila že od nekdaj Rimski stolici podložna provincija. Če so si jo pozneje Nemci podjarmili, s tem niso dobili pravice, kršiti rimsko posest.“ Zato je papež zahteval, da se slovanske pokrajine podrede nadpastirju, ki bi bil le Rimu, ne pa Nemcem pokoren. In ko je kralj Ludovik imenoval sina Karlmana za vojvoda slovanske obmejne pokrajine, pisal je papež tudi temu: „Prosimo te, naj bo dovoljeno našemu sobratu Metodu, ki smo ga imenovali našim namestnikom, izvrševati v deželi škofovske posle.“

Metod se je tedaj vrnil na Moravsko, a zgodovina poroča, da je zdaj deloval v deželi Kocelovi. Zakaj? Rastislav se je namreč hotel otresti nemškega jarma, a leta 870. ga je izdal lastni stričnik Svetopolk Ludoviku, ki je ukazal nasprotnika oslepiti in zapreti v samostan. Svetopolk mu je bil naslednik, a pod nemško nadoblastjo, radi tega na Moravi ni bilo prostora za Metoda. A tudi v Kocelovi pokrajini je naletel Metod kot nasprotnik Nemcev na silne težkoče.

Bavarski zgodopisec namreč poroča: „Rihbald je bil od solnograškega nadškofa Adalvina posvečen v arhipresbiterja (nadduhovnika) za Kocelovo deželo. Ostal je tam, dokler ni prišel nek Grk, Metod po imenu, ki je z novoizumljeno slovansko pisavo izpodrinil latinski jezik, rimski nauk, ki je zdavna obstoječe pogodbe pokopal s filozofično zvijačo in je bil vzrok, da je latinska božja služba ljudstvu zamrzela. Ker Rihbald teh razmer ni mogel pretrpeti, se je vrnil v Solnograd.“

Ustanovitev nove nadškofije z Metodom na čelu je vzbudila med bavarskimi škofi hud odpor, ker so jim bile odvzete dežele, v katerih so že dolgo časa izvrševali cerkveno oblast. L. 870. so se zbrali solnograški nadškof Adalvin, freisinški škof Anon in pasavski škof Hermanrik, da bi se posvetovali o novi cerkveni uredbi. Prisilili so celo nadškofa Metoda, da je prišel na to zborovanje, katerega se je udeležil celo sam kralj Ludovik „Nemški“. Freisinškega škofa Anona so izvolili za sodnika, četudi bi nadškofa smel soditi le patriarh ali sam papež. Metod je zaman zahteval, naj razsodi med njimi rimska stolica. Vrgli so ga v ječo in imeli zaprtega dve leti in pol. Papežu pa niso o vsem tem ničesar sporočili.

Toda vest o teh dogodkih je slednjič vendarle prišla v Rim. Ondi je bil med tem Hadrijanu II. sledil papež Ivan VIII., ki se je odločno potegnil za Metoda. Poslal je leta 873. bavarskim škofom ostra pisma in se tudi pritožil pri nemškem kralju Ludoviku. Hkrati je poslal na Bavarsko jakinskega škofa Pavla z naročilom, naj strogo postopa proti bavarskim škofom, ako bi Metoda ne osvobodili. Vsled papeževega posredovanja je Metod dobil zopet prostost in se, spremljan od škofa Pavla, vrnil v Moravo.

Tu je bil med tem časom Rastislavu, katerega so Nemci premagali in odstavili, sledil Svetopolk, ki je Metoda na papeževo poročilo sicer prijazno sprejel, pa mu ni bil nikdar tako naklonjen, kakor njegov prednik. Zdaj je mogel Metod nekaj let mirno delovati. Toda papež je zahteval za svojo zaščito od njega veliko žrtev. Prepovedal mu je namreč po svojem poslancu, jakinskem škofu Pavlu, pri maši in drugih cerkvenih obredih uporabljati slovenski jezik. To je bil zanj hud udarec. Kako pa je Metod sprejel to prepoved? Zgodovinski viri o tem ničesar ne poročajo. Gotovo je le, da je Metod še dalje opravljal božjo službo v slovenskem jeziku. Spoznal je pač, da je slovensko bogoslužje pri ljudstvu že tako udomačeno in tolika opora njegovemu misijonskemu delu, da bi z odpravo uničil vse uspehe, ki si jih je pridobil z dolgoletnim trudom. Zato je, opirajoč se na dovoljenje Hadrijana II., ravnal tako, kakor je spoznal za nujno potrebno. Morda je tudi sporočil papežu ali njegovemu poslancu, da je zapoved neizpeljiva.

Nemški škofje pa niso mogli preboleti izgube, ki jih je zadela in so še dalje napadali Metoda. Leta 879. so ga tožili pri papežu krivoverstva, češ, da moli pri sv. maši veroizpoved brez dostavka „filioque“ in ne veruje, da izhaja sveti Duh iz Boga Očeta in Boga Sina. Očitati so mu tudi, da svojevoljno vpeljuje slovensko bogoslužje. Pridobili so celo Svetopolka na svojo stran, da je tudi on poslal po nekem duhovniku Ivanu neugodna poročila o Metodu v Rim. Papež takih tožb seveda ni mogel prezreti. Zato je pozval Metoda v Rim, da se osebno opraviči in izpriča svojo pravovernost.

Pokoren papeževemu povelju se je odpravil Metod tretjič v Rim. Njegove nasprotnike je zastopal pri papežu nemški duhovnik Viching. Ivan VIII. je nato sklical cerkveni zbor, ki se je imel pečati s predloženimi tožbami. Metod se je pred papežem in zbranimi škofi popolnoma opravičil, kar je potrdil sam papež v pismu

do Svetopolka pišoč, da je našel Metoda v vseh cerkvenih naukih pravovernega. Tudi mu je iznova potrdil nadškofijsko oblast črez Velikomoravsko in Panonijo in zaukazal, da morajo biti Metodu pokorni vsi duhovniki v Svetopolkovi državi, naj so že katerekoli narodnosti. Razun tega je Ivan VIII. obnovil privilegij, ki ga je bil dal Metodu Hadrijan II. in dovolil, da se sme v njegovi nadškofiji opravljati božja služba v slovenskem jeziku s pogojem, da se berilo in evangelij čitata najprej latinsko, potem pa slovensko.

Papež piše: „Pisma, ki jih je iznašel filozof Konstantin, da se tudi v tem jeziku glasi Bogu hvala, popolnoma odobravam in zapovedujem, da se v tem jeziku oznanjuje evangelij in razglašajo Gospodova dela. Saj nas sv. pismo pozivlja, naj Vsemogočnega ne hvalimo le v treh, marveč v vseh jezikih. Veri pa nikakor ni nasprotno, če se sv. maša bere v slovenskem jeziku, če se tako berejo evangeliji, pisma apostolov, in vrši tako tudi druga božja služba. Saj je tisti Bog, ki je ustvaril tri glavne jezike: hebrejskega, grškega, latinskega v svojo čast, ustvaril tudi vse druge. Vendar pa naročujem radi večjega ugleda, da se po vseh cerkvah evangelij bere najprej latinsko in potem slovensko, da ga razume ljudstvo. Ako pa želiš ti, ali žele tvoji knezi, da se mašuje latinsko, naj se sv. maša opravi v latinščini.“

Nemški stranki pa je papež ustregel s tem, da je Nemca Vichinga posvetil za škofa v Nitri, pa mu zapovedal, da mora biti pokoren Metodu, svojemu metropolitu.

Metod se je zdaj opravičen in potrjen po zaupanju papeževem vrnil v Moravo, a mirnega življenja tudi poslej ni imel. Viching, katerega je imela zdaj nemška stranka v deželi za svojega zastopnika, je izkušal s raznimi sredstvi izpodkopati njegov vpliv, čeprav se mu njegove spletke niso posrečile.

Viching je bil pač Nemec po rodu, med Nemci je imel prijatelje, ki so nanj vplivali in pričel se je razdor. Ohranjeno nam je še papeževo pismo, v katerem Ivan VIII. Metoda tolaži radi Vichingovega nastopanja in zagotavlja, da Viching iz Rima nima nobenih tajnih naročil, na katera se je ta menda skliceval. Ob koncu tega pisma papež izraža željo, da bi Metod prišel v Rim (l. 881.) Ta listina je zadnja, ki nam poroča o Metodu.

Metod je med tem z vso vnemo nadaljeval misijonsko delo. Dovršil je s pomočjo dveh učencev prevod svetega pisma stare zaveze, razun dveh knjig Makabejcev. Poroča se tudi, da je krstil češkega vojvoda Bořivoja in njegovo soprogo Ljudmilo, da je napravil več potovanj k nekemu ogrskemu vladarju, katerega je napol izpreobrnil, in h grškemu cesarju Baziliju v Carigrad. Cesar Bazilij ga je baje spoštljivo sprejel in si pridržal nekaj Metodovih duhovnikov in slovenskih bogoslužnih knjig. Razširjenje slovenskega bogoslužja po Srbiji, Bolgariji in Makedoniji spravljajo v zvezo s tem potovanjem.

Ni se čuditi, če je Metod vsled obilnega truda in visoke starosti 75 let jel pešati. Ko so njegovi duhovniki to opazili, so ga vprašali, koga si želi za naslednika. Metod, ki je dobro poznal svoje

učence, je pokazal na Gorazda, češ, da je domačin, svoboden človek, dobro poučen v latinski književnosti in pravoveren. Na cvetno nedeljo leta 885. je bil že jako slab, vendar je šel v cerkev opravljat službo božjo. Tu je še enkrat govoril, potem pa blagoslovil kneza, duhovnike in ves narod. Tretji dan potem (6. aprila) je umrl. Njegovi učenci so mu izkazali zadnjo čast in maševali za njegovo dušo v slovenskem, latinskem in grškem jeziku. Pokopali so ga v Velehradu na Moravi, kjer je zadnja leta imel svojo stolico.

Metodova smrt je bila za slovenske duhovnike hud udarec. Takoj se je zopet pojavil nemški vpliv s toliko močjo, da je pretil uničiti slovansko bogoslužje. Papež Štefan VI. je poslal proti koncu istega leta, ko je Metod umrl (l. 885.) tri poslanca k Svetopolku z naročilom, naj odpravijo rabo slovenskega jezika pri božji službi in naj tudi Gorazdu, o katerem je papež mislil, da ga je Metod svojevoljno postavil za naslednika, prepovedo izvrševati škofovsko službo, dokler se ne pride opravičiti v Rim. Ta prepoved je Vichingu in njegovi stranki pripomogla do sijajne zmage. Svetopolk, ki itak ni bil nikdar prijatelj slovenskih duhovnikov in slovenske službe božje, je dal l. 886. z vojaško silo izgnati okoli 200 Metodovih učencev iz svoje države. Najiminitnejši med njimi so bili: Gorazd, Klemen, Naum, Sava in Angelar. Šli so v Bolgarijo, Dalmacijo in v nekatere druge jugoslovanske pokrajine. Gorazd in Klemen sta postala celo bolgarska škofa. V nadškofiji panonsko-moravski je bilo slovansko bogoslužje s tem izgonom sicer skoraj zatrto, a Metodovi učenci so je zato razširili po drugih jugoslovanskih krajih, kjer se je ohranilo do današnjega dne. V slovenskem jeziku in po rimskem obredu se je praznovala božja služba po Dalmaciji in njenih otokih, po Istri in Hrvaškem in proti koncu srednjega veka celo po mnogih krajih na Kranjskem. Slovensko bogoslužje grškega obreda pa se je ohranilo med Srbi, Bolgari in Rusi.

V obeh cerkvah, v latinski in grški, je enako slavljen in češčen spomin sv. Cirila in Metoda. Grški cerkvi pripadata po svojem rodu, latinski po svojem delovanju. Obema sta zapustila dragoceno dedščino, prave vere, narodnega slovstva in krščanske omike. Na Moravane, Čehe in panonske Slovence sta vplivala osebno, na Srbe, Bolgare in Ruse po svojih učencih in knjigah. Tako stojita častitljivi podobi svetih bratov kakor znamenje na razpotju slovanskih rodov. In njuno češčenje, ki je skupno vsem Slovanom, katoličanom kakor onim, ki živijo v razkolu, nas navdaja z upanjem, da se bodo po zgledu svojih apostolov zopet združili v pravi veri in pokorščini do Kristusovega namestnika.¹

¹ Na Velehradu sta se zadnji čas vršila že dva shoda slovanskih bogoslovcev za zedinjenje katoliške in pravoslavne cerkve. Prvi je bil l. 1907., drugi l. 1909. Udeležili so se jih tudi nekateri ruski bogoslovci. — Istemu namenu zedinjenja razkolnih slovanskih bratov služi tudi „Apostolstvo sv. Cirila in Metoda“, neke vrste bratovščina, ki zbira doneske za podporo slovanskim misijonom v Macedoniji in Bolgariji.

9. Madjarski navali.

Za Ciril-Metodovo zarjo, ki je napovedovala Slovanom po Karantaniji, Panoniji in Moravi svetel dan verske in narodne probe, je žal le prehitro prišla temna noč suženjstva in barbarstva, ki je skoraj sto let tlačila naše pradede in zamorila, kar je komaj pričelo brsteti. Madjarski navali so povzročili ta usodni preobrat na verskem in narodnem polju.

Madjari ali Ogri so prištevati uralsko-finskim plemenom, kakor njih predniki Obri in Huni. Izprva so bivali ob vzhodni strani srednjega Urala in Kaspiškega jezera. Enako drugim narodom so tudi Madjari zapustili svojo pradomovino in šli proti jugozapadu. Naselili so se v južni Rusiji med Dnjeprom in Donom, kjer so jim bili Kazari sosed. Tedaj še niso bili enoten narod, temveč so bili razdeljeni na sedem rodov. Kazarski kan jih je pozval, naj si izbere skupnega vrhovnega poveljnika. Nato so dvignili na ščit Almušovega sina Arpada, ki jim je bil prvi vladar. Ko je l. 861. slovanski apostol Konstantin (Ciril) potoval h Kazarom, je baje prišel tudi z njimi v dotiko. Legenda pripoveduje, da so ga Madjari napadli tuleč kakor volkovi, a njegova mirnost in iskrena molitev je potolažila njih divjost, da mu niso nič žalega storili. Le tri leta so ostali Madjari med Kazari, potem so se pomaknili proti zapadu v močvirnate ravnine med Donavo in Dnjeprom. Nek arabski potopisec Ibn Dasta njihovo življenje v teh pokrajinah sledeče opisuje: Madjari prebivajo med Pečenegi. Namesto hiš imajo šotore, v katerih stanujejo. Potujejo iz kraja v kraj iščoč si dobrih pašnikov. Njih domovina je jako obsežna in se razprostira do Črnega morja. Kadar nastane zima, gredo k rekam, da tu love ribe. Njih dežela ima mnogo gozdov in tekočih voda; tla so močvirnata, vendar je tudi dosti rodovitne zemlje. Po veri so malikovalci. Njih knez ima pod seboj 20.000 konjnikov, ki mu vsi morajo biti pokorni. Madjari gospodujejo sosednjim

Slovanom, nalagajo jim davke in ravnaajo z njimi, kakor z ujetniki. Napadajo jih, love in potem tirajo v mesto Karch, pristanišče ob Črnem morju, kjer jih zamenjavajo grškim trgovcem za žamet, pisane preproge in drugo blago. — Iz tega sporočila vidimo, da so Madjari s Slovani prav tako ravnali, kakor prej Obri, in da so oni pozneje zanesli sramotno kupčijo s slovanskimi sužnji na adrijsko obal.

Ko je bil sveti Metod nadškof panonsko-moravski, so bivali Madjari še vedno ob Črnem morju, vendar so se večkrat prikazovali na mejah frankovskega cesarstva. Legenda pripoveduje, da je hotel neki ogrski kralj, ko je prišel do donavske strani, videti Metoda. Nekateri iz Metodovega spremstva so sicer temu odsvetovali, češ, da bi ne bilo varno iti tja. Toda Metod se ni dal preplašiti in je šel k njemu. Kralj ga je sprejel s častjo in veseljem. Pogovarjal se je z njim modro, kakor se spodobi takim možem, in ga odpustil ljubeznivo z mnogimi darovi. Pred odhodom ga je še poljubil in mu rekel: „Spominjaj se me vedno, častiti oče, v tvojih svetih molitvah.“ Navzlic tej prijaznosti do slovanskega apostola se ogrski vladar in tudi njegovi podložniki še dolgo niso pokristjanili.

Nova doba v življenju madjarskega naroda se je pričela, ko jih je vzhodnofrankovski vladar Arnulf povabil v Panonijo, da bi mu pomagali v njegovih bojih z Moravani. Že leta 892., ko se je Arnulf vojskoval s Svetopolkom, so se mu pridružili Madjari in so z ognjem in mečem puštošili po Moravi. Do stalne naselitve tedaj še ni prišlo. Madjari so se po tem vojnem pohodu zopet povrnili v svoja bivališča ob Črnem morju. Prav tako so tudi l. 894. le mimogrede prihrumeli čez Donavo in opustošili Panonijo. A med tem, ko je velik del

Madjarsko orožje.

madjarske vojske na tujem ropal in moril, so se Bolgari v družbi s Pečenegi polastili njihove domače dežele. Ko se je madjarska vojska vrnila, je našla močne sovražne trume v njej. Zdaj so si morali Madjari drugod iskati bivališč. Leta 895. ali pa 896. so udrli v ogrsko nižino in se naselili ob reki Tisi in njenih pritokih.

Prihod tega divjega ljudstva v Panonijo je bil za Slovence velika nesreča. Po Ogrskem in Erdeljskem, katero deželo so si zdaj Madjari osvojili, so takrat prebivali večinoma Slovani, le malo je bilo med njimi nemških naseljencev. Pričakovati je bilo, da nastane tu velika slovanska država. Pribinova in Kocelova državica ob Blatenskem jezeru je bil že nadpoln pričetek za tak razvoj. Ko so pridrli Madjari, je kralj Arnulf leta 890. ta del Panonije podelil hrvaškemu vojvodu Braslavu, da bi ga branil pred njihovimi napadi. Toda tudi ta slovenski otok je izginil v madjarski povodnji. Madjari so slovansko prebivalstvo večinoma pomorili, deloma pregnali iz dežele, deloma pa zaslužnili. Le na jugozahodnem delu Ogrske, med Muro in Rabo, so se do danes ohranili ostanki teh panonskih Slovencev.

S slovenskim življenjem so iztrebili Madjari tudi krščanstvo in cerkveno uredbo Metodovo. Leta 900. so poročali bavarski škofje papežu Janezu IX.: „Ogri so nas napadli, odpeljali nekatere kot jetnike, druge umorili, tretje z lakoto in žejo po ječah usmrtili in jih tako brezštevilo uničili. Plemenite moške in poštene žene so odvedli v sužnost, požgali so božje cerkve in razdejali vsa poslopja tako, da v celi Panoniji, naši največji pokrajini, ni ne ene cerkve. Lahko Vam (papežu) od Vas postavljeni škofje povedo, ako hočejo priznati resnico, koliko dni so potovali in niso videli drugega, kakor opustošeno zemljo.“ Ljudstvo je bilo brez cerkvâ in brez duhovnikov. Vendar se je zvesto držalo krščanskih navad in svetih resnic. Ko so proti koncu desetega stoletja zopet prišli misijonarji na Ogrsko, so našli ondi še mnogo skrivnih kristjanov.

Posebno usodno je bilo za slovenske dežele, ker so Madjari, komaj da so se nekoliko udomačili v novi domovini, pričeli ropati in pleniti po bližnjih in daljnih pokrajinah. Dvajsetkrat so napadli Nemčijo, sedemkrat Italijo, dvakrat so prihrumeli v bizantinsko državo, štirikrat so prišli na sedanja francoska tla in enkrat so prekoračili celo Pireneje. Pot v te pokrajine pa je vodila preko slovenske zemlje in madjarska povodenj se je drvila skoraj leto za letom čez naše kraje, puščajoč za seboj razvaline in pogorišča.

Najbolj je mikala madjarsko pohlepno bogata Italija. Slišali so menda, da je ta dežela zelo rodovitna in da bi se moglo tamkaj naropati mnogo plena. Zato so že l. 898. tja poslali nekaj čet, ki naj bi si ogledale zemljo in pripravljele pot za poznejše pohode. Meseca avgusta l. 899. pa so z veliko vojsko udarili v Italijo, premagali so krščanske čete pri reki Brenti, potem pa so se vsuli po Beneškem in Lombardiji in prišli celo do Velikega sv. Bernarda. Požgali in oropali so mnogo vasi in mest. Ostali so v Italiji tudi naslednjo zimo in pomlad. Akvilejska škofija, kateri je pripadalo mnogo slovenskih pokrajin, je vsled teh roparskih pohodov zelo trpela. Vse tedanje listine tožijo o strašnem razdejanju. Slavni Štivalski samostan pri

Devinu, katerega so obiskovali Slovenci od blizu in daleč, se je zrušil v prah, prav tako samostan sv. Martina v Belinju in še mnogo drugih svetih hramov. O napredku krščanstva med Slovenci ob takih razmerah ni bilo govora, akvilejska cerkev je bila preslaba, da bi mogla nadaljevati misijonsko delo, in ljudstvo je menda večinoma padlo nazaj v staro poganstvo.

Pri svojih pohodih v Italijo so Madjari uporabljali staro rimsko cesto, ki je vodila iz Panonije čez Ptuj, Celje, Emono (Ljubljano), Logatec, Hrušico in Vipavsko dolino. Od Vipavske doline naprej so jo udarili proti zahodu po takozvani „Ogrski cesti“. Zato so pokrajine ob tej rimski cesti: Spodnje Štajersko, Kranjsko, Goriško največ trpele.

Spomladi l. 901. so napadli Karantanijo, vendar jim tedaj bojna sreča ni bila mila. Na velikonočno soboto, 11. aprila, so bili premagani in so se morali vrniti domov. Tem usodnejši je bil padec velikomoravskega kraljestva, ki je v letih 904. in 906. postalo žrtev madjarske nasilnosti in zlasti strašni poraz bavarske vojske dne 6. julija l. 907. V tej bitki, ki je za pol stoletja odločila usodo naših dežel, so padli: solnograški nadškof Teotmar, brižinski škof Uto, briksenški škof Caharija in bavarski vojvoda Luitpold. Zdaj je prenehala oblast Frankov nad vzhodnimi mejnimi deželami, ki so bile popolnoma prepuščene madjarski ropoželnosti. Vzhodna mejna grofija in tudi druge marke, katere so bili Franki ustanovili na Kranjskem in Štajerskem, izginejo in se šest desetletij ne omenjajo v zgodovini.

Nekoliko boljša je bila usoda Slovencev po goratih krajih na Koroškem in na Zgornjem Štajerskem. Ti so bili dokaj oddaljeni od tistih glavnih cest, po katerih so se navadno drville madjarske čete. Tudi se madjarski konjiki niso mogli tamkaj tako lahko kretati in uspešno vojskovati, kakor po italjski nižavi ali bavarski planoti. In slednjič v Karantaniji ni bilo iskati bogatega plena. Zato se je tukaj vzdržala redna frankovska oblast. Omenjajo se karantanski vojvodi Arnulf, Perhtold, Henrik. Tudi krščanstvo se je tu bolje ohranilo, kakor na jugozapadu. Solnograški nadškofje so večkrat obiskali Karantanijo. Adalbert je imel l. 927. celo cerkveni zbor pri Gospej Sveti. Sicer so pa pokrajinski škofje (Salomon, Engelfrid, Alarik, Dietrih, Gotabert) oskrbovali cerkvene zadeve.

Veliki roparski pohodi Madjarov so trajali približno do srede desetega stoletja. Leta 955. pa je nemški cesar Oto I. v tridnevni bitki na leškem polju pri Avgsburgu njihove čete popolnoma potolkel. Tega strašnega udarca Madjari niso mogli preboleti. Spoznali so, da sredi evropskih narodov ne morejo več živeti od ropa in nasilstva, temveč se morajo ydati mirnemu in stalnemu življenju. Njihovi vladarji Geza in sv. Štefan so jih tudi napeljevali na to pot. Učitelji omike in izobrazbe pa so jim bili Slovani. Od njih so se naučili poljedelstva, živinoreje in raznih obrti. To pričajo še danes slovenske besede, katerih je vse polno v madjarščini in s katerim so imenovali prej neznane stvari, na pr. poljsko orodje, obrti, dneve itd.

Bitka na leškem polju je za slovensko zgodovino važen mejnik, ker zaključuje ono tristoletno dobo, ko so bile naše zemlje izpostav-

ljene navalom barbarskih narodov: Obrov, Madjarov, in so morali naši pradedje stati na braniku za evropske narode. Ako so vsled tega zaostali za drugimi narodi, ki so živeli v ugodnejših razmerah in se prostejše razvijali, kdo bi jim mogel v zlo šteti? Ta bitka je pa tudi odprla novim nemškim naselnikom vrata med Slovence.

Grad Sovnek.

Spomin na boje z Obri in Madjari se je trajno vtisnil tudi ljudski duši. V pesmih in narodnih pripovedkah o „pesoglavcih“ in „polkonjih“, ljudeh, ki imajo zgoraj človeško, od pasu pa konjsko podobo, ali pa živalski obraz, še živé spomini na drzne jezdece s spačenimi obrazi, golo glavo in dolgimi kitami, ki so lovili kristjane, jim trgali srce iz prsi in pili njihovo kri.

10. Velika Karantanija in njene obmejne pokrajine.

Potreba močne državne obrambe proti Madjarom je imela za Slovence zlasti eno važno posledico, da se je zopet pojavilo edinstvo slovenskih dežel z novoustanovljeno Veliko Karantanijo.

Cesar Oton I. je leta 952. združil vse dežele od Donave pa do Adrije, in do italijanskih rek Mincio in Po v eno upravno celoto, Karantanijo, in jo povzdignil v vojvodino. Poleg stare Karantanije je nova vojvodina obsegala tudi Furlanijo, Veronsko marko in Istro. Imela je zlasti namen, da varuje obmejne pokrajine pred roparskimi napadi Madjarov in jim zabranjuje dohod v Nemčijo in Italijo.

Izprva je bila nova povečana Karantanija še združena z vojvodino Bavarsko in podložna istemu vladarju. Prvi ji je načeloval vojvoda Henrik I., brat cesarja Otona, ki si je moral v furlanskih pokrajinah s silo priboriti vdanost in pokorščino. Po njegovi smrti (l. 955.) je podedoval obe vojvodini njegov sin istega imena, znan po priimku Henrik II. Prepiralec (der Zänker).

Ko je oče umrl, je bil mladi vojvoda še deček, in mesto njega je vladala začasno njegova mati Judita, katero je s svojim svetom podpiral freisinški škof Abraham. To je bilo povod, da je vedno bolj naraščal vpliv freisinške cerkve v Karantaniji in si je tamkaj pridobila mnogo posestev. Mladi vojvoda je imel pod svojo oblastjo obsežne dežele, večje kakor drugi nemški knezi, in ni se čuditi, če se mu je že zgodaj vzbudila želja, postati neodvisen vladar na svojem ozemlju. Mati Judita in škof Abraham sta to željo še gojila. Lahko je bilo za take namere pridobiti Bavarce, med katerimi je še živel spomin na domače vladarje, Tasila in njegove prednike. Tudi slovensko prebivalstvo Karantanije je upalo od bavarskih vojvod večje samostojnosti in se jim rado pridružilo v boju proti nemškim cesarjem. Henrik je sklenil še zvezo s češkim vojvodom Miečislavom, da se tako s slovansko pomočjo osvobodi cesarjeve nadvlade. Toda cesar Oton II. je kmalu zvedel o naklepih bavarskega vojvode in je leta 976. Henrika II. odstavil.

Zdaj je prišlo do ločitve Karantanije od Bavarske. Nemški cesarji niso več pustili, da bi en sam vojvoda združeval toliko oblast v svoji roki, ker jim je utegnili biti nevarna. Zato je cesar Oton II. l. 976. odcepil Karantanijo z Veronsko in Akvilejsko marko od Bavarske in jo povzdignil v samostojno vojvodino, ki je bila neposredno cesarju podložna. Pa tudi pri karantanskih vojvodih opazujemo v naslednjih letih ono stremljenje po neodvisnosti, kakor prej pri bavarskih.

Že prvi karantanski vojvoda Henrik III. Mlajši se je v ta namen združil s prejšnjim odstavljenim bavarskim Henrikom in izkušal dobiti še druge zaveznike proti cesarju. Tudi njemu se naklep ni posrečil; izgubil je le svoje dežele (l. 977.).

Za istimi cilji je hrepenel vojvoda Adalbero iz rodu Epenštajncev, ki je vladal v Karantaniji l. 1012.—1036. Adalbero je iskal zaslombe pri Hrvatih in sklenil zvezo celo s polabskimi Slovani, da se otrese nemške nadvlade. Ko je l. 1035. pričel upor, je prišlo v Karantaniji med njegovimi in cesarjevimi privrženci do krvavih bojev. Skoraj gotovo sta v teh bojih padla sinova krške grofice Heme. Adalbero je podlegel in zbežal v svoj grad Eresburg na Bavarsko, kjer je čez tri leta umrl (1039).

V Karantaniji so si zdaj sledili na vojvodskem prestolu razni nemški plemiči, tako švabski grof Welf (1047—1056), Konrad III. Lotarinški (1056—1061) in Bertold iz Zähringena (1061—1077). Toda nobeden izmed njih si ni pridobil ugleda in vpliva v deželi. Proti koncu 11. stoletja je prešlo vojvodstvo zopet v oblast Epenštajncev, ki so je obdržali, dokler ni rod izmrl (l. 1122.).

Jedro velike državne skupine, ki jo je ustvaril cesar Oton I. leta 952., je bila starodavna Karantanija. Obsegala je poleg sedanje Koroške še Pustriško dolino na Tirolskem in del Gornje Štajerske. Okoli tega središča pa so se, nalik utrdbam, vrstile mejne grofije ali „marke“, ki so bile vojaško urejene in zavarovane.

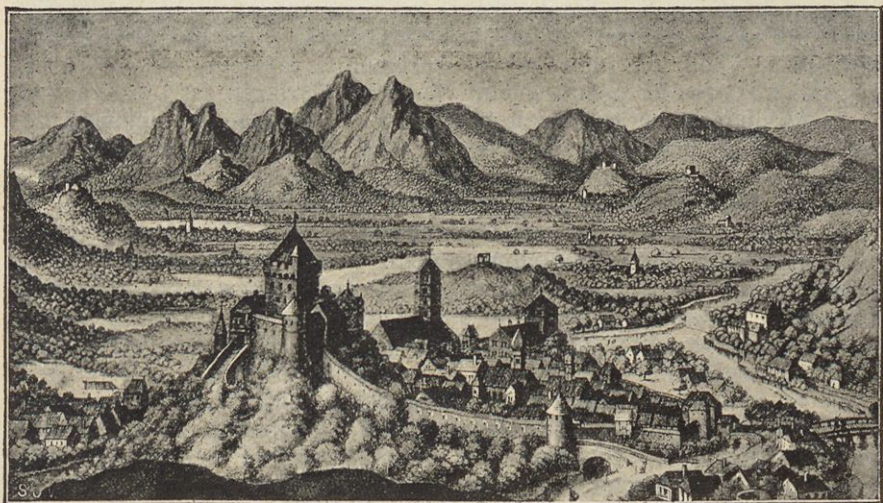
Na severu, ob Donavi, je iznova oživila „Vzhodna marka“. Tu se l. 972. omenja mejni grof Burkhard, za njim Luitpold. L. 976. pa je je dobil v posest grof Leopold iz rodu Babenberžanov, ki so poslej ondi vladali skoraj tri sto let (do l. 1246.)

Ob Muri je bila okoli leta 970. ustanovljena „Karantanska marka“, pozneje imenovana „Zgornja marka“. Prvi mejni grof, ki jo je upravljal, je bil Markward Epenštajnski. Okoli l. 1050. je dobil to pokrajino Otokar grof Travenski, ki se je imenoval po svojem gradu Štajer (v sedanji Zgornji Avstriji), tudi grof štajerski. To ime se je preneslo tudi na pokrajino, katero je Otokar upravljal. Zato se je „Karantanska marka“ pozneje imenovala „Štajerska marka“. Dežela je dobila ime od vladarske rodbine, ki je v njej gospodovala. Ozemlje te mejne grofije se je hitro širilo. L. 1122. so podedovali štajerski grofi po izmrlem rodu koroških Epenštajncev velik del Gornjega Štajerja, leta 1148. pa tudi mnogo sveta okoli Maribora in Ptuja. Vez med Karantanijo in Štajersko je bila vedno rahlejša in je popolnoma prejenjala, ko je cesar Friderik I. l. 1180. mejno grofijo štajersko povzdignil v samostojno vojvodino.

Pokrajine ob Savinji in Savi so bile združene v „Spodnjo ali Savinjsko marko“. Nahajamo jo že v začetku 9. stoletja, ko jo je upravljal bavarski grof Salachon. Med njegovimi nasledniki se omenja slovenski plemič Volkun (Waltunc), ki je imel posestva pri Rajhenburgu ob Savi. Za časa madjarske nadvlade je Savinjska marka izginila, pa je na novo oživila, ko je bilo treba na ogrski meji z močno vojaško granico zajeziiti navale ropoželjnih sosedov. Upravo so zdaj dobili grofi Seliški, ki so imeli svoj sedež v Celju. Za svojo zvesto stražo na meji so bili od cesarjev bogato obdarovani. Cesar Oton II. je daroval grofu Viljemu I. iz rodbine Seliče-Breže nekaj zemljišč pri Vitanju. Njegov sin Viljem II., soproj krške grofice Heme, je prejel od cesarja Henrika II. še obsežnejša po-

sestva pri Kozjem, Koprivnici, Hodinju in Voglejni. Ko je z blaženo Hemo izmrl rod grofov Seliških, je prešla uprava „Savinjske marke“ in tudi del njihove zasebne lastnine na grofe Plajenske. Omenjajo se Askuin, Starkhand I. in II. Koroški vojvoda Henrik Šponhajmski je l. 1123. tem plemičem vzel oblast nad „Savinjsko marko“, vendar jih ni mogel izriniti iz dežele. Njegov glavni grad je bil poslej Sovnek in kmalu so se kot plemiči sovneški dvignili do nove veljave.

Ves svet južno od Karavank tja do dolenskega Sneznika in hrvaške meje je pripadal „Kranjski marki“. Izmed kranjskih mejnih grofov, ki so menda imeli svoj sedež v Ljubljani ali v Kranju, se omenjajo v listinah Popo, Waltilo, Eberhard, Udalrik.

Stara Škofja Loka.

Notranjsko s Krasom in Primorjem je pripadalo „Istrski marki“. Tudi ta upravna skupina ima svoj začetek v dobi Karola Velikega, v čigar imenu je vojvoda Ivan gospodoval nad Istro l. 804. Karantanski vojvodi so „Istrsko marko“ obnovili in jo tesno priklenili nase. Navadno so izročili upravo svojemu drugorojenemu sinu, ki je stoloval v Kopru. A poleg oblasti mejnih grofov se je v Istri razvila že v 10. stoletju svetna oblast cerkvenih knezov. Akvi-lejski patriarhi so dobili posestva v Milah, Kopru, Izoli; poreški škofje čez mesto Poreč in njegovo okolico daleč v notranje pokrajine dežele. Puljski škof je bil neodvisen gospodar v grofiji „Pollesini“, to je v puljski okolici.

Goriško je bilo izprva del Furlanije in je z njo vred pripadalo „Veronski marki“. Toda kmalu se je razvila posebna grofija goriška, ki je bila nekaj časa v posesti koroških vojvodov iz rodbine

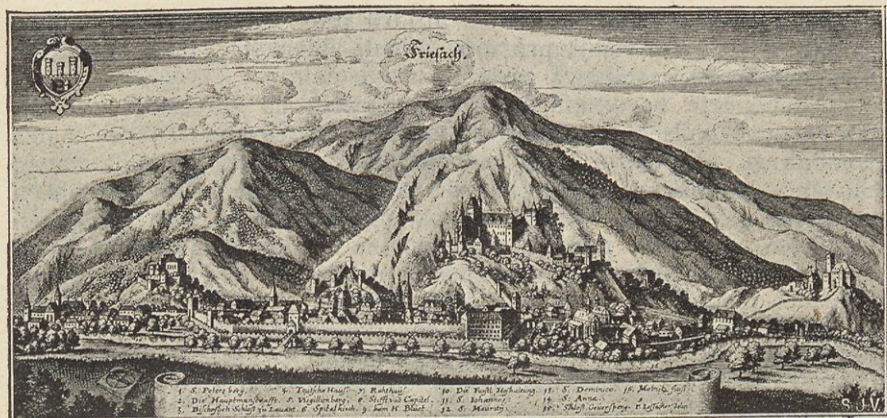
Epenštajncev. Markvard III. je bil prvi, ki si je okoli l. 1030. privzel naslov „grof goriški“. Kakor Istra, tako je bila tudi goriška grofija namenjena mlajšim sinovom koroških vojvodov, ki so jo zopet prepustili kakemu drugemu sorodniku, ako so slučajno sami zasedli vojvodski prestol. Na ta način je prešla l. 1090. v posest pustriških grofov (Pustertaler Grafen), ki so se iz Tirolske preselili v solnčne pokrajine ob Soči, si postavili grad na gorici blizu te reke in se poslej imenovali edinole „Goriške grofe“.

Vse imenovane marke so bile izprva v tesni zvezi s Karantanijo, in njih grofi so bili podložni karantanskim vojvodom. Ti so večkrat mejne pokrajine tudi sami upravljali. Toda, ko je minila nevarnost od strani Madjarov, ko je oblast mejnih grofov postala dedna in so si nekatere plemiške družine pridobile v teh krajih mnogo lastne zemlje, tedaj se je pri njih pojavila težnja po neodvisnosti. Od Velike Karantanije se je najprej ločila „Vzhodna marka“, za njo štajerska in savinjska. Tudi na jugu so se izpremenile razmere, ko so akvilejski patriarhi postali svetni vladarji v Furlaniji, Istri in Kranjski.

Akvilejska cerkev je dobila že v 10. stoletju od nemških cesarjev mnogo pravice in posestev. L. 1001. ji je podelil cesar Oton III. polovico vse zemlje med Sočo, Vipavo, Devinom in Alpami. Nekaj desetletij pozneje (1027) je Konrad II. vsa akvilejska posestva izločil iz Koroške vojvodine in patriarhu priznal knežje dostojanstvo. Zlasti se je pod patriarhom Poponom množila posest in veljava akvilejske cerkve. Leta 1028. mu je podelil cesar Konrad ves Kras z Vipavo, Postojno, Cirknico, Ložem in vso zemljo tja do Reke. S takimi pridobitvami je rasel tudi politični vpliv in se je pripravljala pot vladarski oblasti.

To oblast je dosegel patriarh Sigehard. Bil je nemškega rodu in je bil pričujoč na državnih zborih v Openhajmu in Trieru kot papežev poslanec. Sigeharda je cesar Henrik IV. dobil na svojo stran, ko se je razvnel med njim in papežem Gregorijem VII. boj za cerkvene pravice, boj za neodvisnost katoliške cerkve od svetne oblasti, boj proti korupciji, ki se je s pomočjo svetnih vladarjev vrivala v svetišče. Sigehardu plačana kupna cena je bila velika. Cesar mu je dal furlansko grofijo z listino pisano v Paviji in pozneje mu je podaril istrsko grofijo in kranjsko marko (l. 1077.).

Res, da ni hvaliti patriarha Sigeharda zaradi njegovega obnašanja. Vendar so tako patriarhi postali svetni vladarji črez južni del slovenskega ozemlja. Podložen jim je bil ves svet od Livnice in Piave na Furlanskem pa do hrvaške meje, od Adrije do Karavank. Cerkevna država akvilejska se je vzdržala par stoletij. Bila je poleg koroškega vojvodstva največja upravna skupina na slovenskih tleh. Vendar ni bila nikdar posebno utrjena. Patriarhova oblast ni mogla zabraniti, da ne bi razne plemiške rodbine dobile obsežnih posestev na Kranjskem, Goriškem, v Istri in tamkaj svojevoljno gospodarile. Zato se je zgodovinski razvoj poslej vršil v znamenju razkosavanja slovenske zemlje.

Breže na Koroškem v 16. stoletju.

11. Kako so Nemci prišli v deželo.

V sedmem in osmem stoletju so imele vse vzhodne alpske dežele, od izvira reke Drave do panonske nižave, od Donave pa do Adrije enotno slovensko prebivalstvo. „Slovenija“, „Domovina Slovanov“ imenujejo stare listine vso to obsežno deželo, in njeni deli so bili prav tako pokrajine ob reki Aniži in Ipuši v Spodnji in Zgornji Avstriji, kakor Lurnsko polje na zapadnem Koroškem, Dudlebski okraj na vzhodnem Štajerskem, Kranjska in Primorje.

To enotno prebivalstvo se je ohranilo, dokler so Slovenci bili samostojni. Ko so pa prišli l. 788. pod frankovsko oblast, se je pričelo tisto počasno pa vztrajno ponemčevanje slovenskih dežel, ki je trajalo do konca srednjega veka in nam odvzelo skoraj polovico one zemlje, ki je bila lastnina naših pradedov.

Omenil sem že, da so bili Slovenci na ozemlju, ki so ga bili zasedli, primeroma redko naseljeni. Vendar je bila velika razlika glede na posamezne pokrajine. Splošno smemo reči, da je bila gostota prebivalstva največja na jugu in jugovzhodu, torej v tistih krajih, kjer se je slovenski živelj ohranil do danes. Proti severu in zapadu pa so bile slovenske naselbine čedalje redkejšje.

Ob Donavi jih sicer nahajamo na obeh straneh, tudi ob reki Aniži, Ipuši, Erlafu, Traguši. A po teh pokrajinah je bilo tudi še mnogo močvirja in neprodirnih gozdov, katere Slovenci niso obdelali. To stran Severnika (Semmering) splošno označuje sicer povodje Drave, Mure, Save obseg slovenske zemlje. Pa tudi tukaj so se Slovenci precej izogibali obližja glavnih rek, deloma iz strahu pred povodnjo, deloma pa tudi zato, ker so se po ravninah gibali zaporedoma razni bojni pohodi in tod ni bilo mogoče graditi domov in vasi. Raje so prislonili svoje vasi na prisojna gorska pobočja v

stranskih dolinah, kjer so včasih prodrli prav daleč v gorovje. Zato je bilo v stari Sloveniji prostora dovolj, kjer sta lahko sekira in plug nemškega naseljenca zastavila svoje delo.

Prve čete bavarskih kmetov so prišle na slovensko ozemlje po zmagoslavnih bojih cesarja Karola proti Obrom l. 796. V teh vojskah so bili Obri skoraj popolnoma iztrebljeni, pa tudi mnogo Slovanov pokončanih. Veliki kosi obdelane zemlje po ogrski nižavi so prešli po vojnem pravu v oblast Frankov, a še več je bilo neobdelane. Karol je podaril te pokrajine svojim vojakom, ki so se ondi naselili, začeli trebiti gozdove, obdelavati zemljo, pa hkrati bili tudi močna mejna straža proti obrskim napadom. O tem naseljevanju poroča kratko brezimni bavarski zgodopisec: „Ko je Karol vrgel Obre nazaj, so pričeli v pokrajinah, iz katerih so bili Obri izgnani, Slovani in Bavarci prebivati in se množiti.“

Drugače je bilo s ponemčevanjem v Karantaniji. Te pokrajine si Franki niso v vojski osvojili, temveč je sama radovoljno priznala njihovo oblast. Zato tudi zemlja ni postala kraljeva lastnina, temveč je ostala še dalje v posesti slovenskih gospodarjev. Nemško naseljevanje je bilo nekoliko počasnejše, a tem vztrajnejše in uspešnejše. In posebno značilno je, da se je to naseljevanje vršilo v znamenju veleposestva in plemstva.

Mejni in okrožni grofi, katere so Franki pošiljali v Vzhodno mejno grofijo, v Furlansko marko in drugam, so dobili v svojih okrožjih mnogo neobdelane zemlje ali zaplenjenih posestev od cesarja v dar in postali veleposestniki v deželi. Tako sta imela mejna grofa Ratbod in Viljem mnogo posesti med Anizo in Rabo. Na Koroškem so imeli mnogo gradov in zemlje nemški cesarji sami. In kralj Arnulf je podelil leta 895. svojemu zvestemu Volkunu (Waltunu) zemljo v Trušenjski dolini in na Dješki gori na Koroškem, dalje Rajhenburg in Krško ob Savi in posestva ob Ingeringu na Štajerskem. Tuji plemiči so na svojih posestvih naseljevali nemške podložne kmete in vpeljali nemški način gospodarstva. Za prvo kolonijo je sledila kmalu druga in tretja. In v par letih je bila napravljena močna zagozda tujega življa med Slovenci. Poleg nemških plemičev se imenujejo sicer izprva tudi nekatere slovenske plemiške rodbine, ki so imele velika posestva. Grof Vitogoj je imel okoli leta 859. mnogo zemlje v Admontski dolini na Zgornjem Štajerskem in Spodnji Avstriji, grof Svetopolk pa v Krki na Koroškem. Tudi Pribina in Kocel sta dobila mnogo posestev od nemških cesarjev v dar. Vendar slovenski posestniki v poznejših časih čedalje bolj ginejo. Kmalu so bile le bavarske in frankovske rodbine pri nas lastniki gradov in veleposestva.

Poleg svetnih veljakov so dobile posebno mnogo slovenske zemlje v dar nemške cerkve.

Iz Bavarskega je prišlo najprej krščanstvo med nas. A samostani in misijonska središča niso razširjala le verskih resnic in verskega življenja, temveč so tudi mnogo storila za obdelovanje zemlje, iztrebljenje gozdov in razširjanje umnega poljedelstva. Za vse te zasluge so jih nemški cesarji, grofi, pa tudi drugi zasebniki slo-

venske in nemške narodnosti bogato obdarovali s posestvi. Značilen zgled te vrste je benediktinski samostan ob Kremzi, Kremsmünster. Ustanovil ga je bavarski vojvoda Tasilo l. 777. in mu podelil ves obdelan svet v okolici s podložniki vred, od neobdelanega pa na raznih straneh toliko, kolikor ga hočejo redovniki sami iztrebiti. Menihi tega samostana so kmalu raztegnili svoje gospodarsko delo daleč na okoli. Obdelali so zlasti okraj „Grunzwita“ v okolici sedanjega mesta Št. Hipolita v Spodnji Avstriji. Tja so poslali svoje hlapce in slovenske podložnike, postavili cerkev, hiše in gospodarska poslopja. V plačilo za njihovo gospodarsko delo jim je cesar Ludovik

Poroka Viljema in Heme.

(Slikal Frohmüller. — Fot. Beer.)

„Pobožni“ l. 828. podaril ves ta okraj, „izvzemši lastnino svobodnih Slovanov“.

Naravno je, da sta oni dve bavarski škofiji, ki sta imeli pri pokrščevanju Slovencev največ zaslug in v deželi največ vpliva, dobili tudi največ zemlje v last, namreč solnograška in freisinška.

Solnograški škofje so imeli najobsežnejša veleposestva na slovenskih tleh in so daleč nadkriljevali vse druge nemške vlasteline. Slovenski vojvodi in posestniki so sami podarili matici-cerkvi marsikateri kos zemlje v znamenje hvaležnosti in vdanosti, ali pa v plačilo za duhovne dobrate. Še mnogo več pa ji je naklonila cesarjeva

milost. Iz mnogoštevilnih darilnih listin devetega stoletja dobimo precej natančno podobo o solnograških posestvih na Slovenskem. Nahajamo jih med Anizo in Dunajskim lesom, na panonskih tleh in posebno v obilnem številu po Karantaniji. Tu so imeli svoje dvore in zemljišča zlasti v okolici Gospe Svete, v Lavantinski dolini, okoli Lipnice na srednjem Štajerskem, v dolini Gorenje Mure in Murice.

Na Koroškem so bile zlasti Breže važna solnograška posest. Izprva je bil tu mal dvor z gospodarskimi poslopji, katerega je kralj Ludovik „Nemški“ l. 861. podelil nadškofu Adalvinu. Lega tega dvora je bila zelo ugodna, ker je tu mimo vodila trgovska cesta iz južne Nemčije v Italijo. Že l. 1015. so dobile Breže pravico, trgovati, pobirati mitnino in kovati denar. Razun solnograških nadškofov, ki so v varstvo svoje posesti na šentpeterski gori sezidali močan grad, je imela tudi grofica Hema krška v breški okolici svoja posestva. Po nji jih je podedovala krška škofija.

Freisinška škofija je stopila v tesnejšo zvezo s slovenskimi pokrajinami, ko je dobila leta 816. v posest znani samostan Innichen v Pustriški dolini na Tirolskem. Ta samostan je bil ustanovljen leta 770. z izrecnim namenom, da razširja krščanstvo med Slovenci. Sadov tega dela so postali zdaj deležni tudi njegovi posestniki, freisinški škofje. Videti je, da se je njih misijonski vpliv raztezal zlasti po gornji dravski dolini. Glavno središče pa je bil Otok ob Vrbskem jezeru, kjer je stala cerkev sv. Primoža in Felicijana in kjer proti koncu devetega stoletja nahajamo že mnogo nemških posestnikov. Iz obilnih darov, ki so jih tudi Slovenci darovali freisinškemu škofu, moramo sklepati, da so bili njih misijonarji med ljudstvom priljubljeni. L. 891. je dobila škofija od kralja Arnulfa staro misijonsko postojanko na Lurnskem polju blizu Špitala na zahodnem Koroškem. Slovenski vojvoda Kocel ji je podaril l. 861. svoje posestvo pri Blatnem jezeru. Razun tega je dobila še mnogo sveta med Trušnjami in Grebinjem, v Turih in v Rožeku na Koroškem. Ti darovi so se v desetem in enajstem stoletju pomnožili še z obsežnimi posestvi na Kranjskem in v Istri.

Solnograška in freisinška cerkev sta bili sicer najbogatejši, toda ne edini posestniki na Slovenskem. Bogato žetev so imele pri nas še druge nemške škofije in samostani. Pasovska škofija je dobila posestva ob Litavi in v Kirchbachu pri Tulnu, regensburška škofija zemljo ob izlivu reke Erlaf v Donavo in trideset kmetij poleg Rabe, regensburški samostan sv. Emerana mnogo zemljišč v sedanji Zgornji in Spodnji Avstriji in ob Blatnem jezeru v ogrski nižavi, bavarska cerkev v Ottingu obširna posestva pri Trebnjem na Koroškem. Vsa ta darila so viden izraz politiške, gospodarske in duševne odvisnosti Slovencev od bavarskih sosedov.

Nek mejnik v napredku nemškega naseljevanja so madjarski napadi. Odločilna bitka l. 907., v kateri je bila poražena vsa mogočna bavarska vojska, je izpremenila položaj v vzhodnih deželah. Nemško gospostvo je bilo zdaj potisnjeno preko Aniže. Vzhodna marka in Panonija sta bili izgubljeni, cerkvene, gospodarske in politiške vezi, ki so družile Bavarsko s temi pokrajinami so bile pretrgane, nemške

naselbine po sedanji Ogrski, Spodnji Avstriji, Spodnji Štajerski in Kranjski uničene. Le po goratih krajih gorenje Koroške in Štajerske se je vzdržalo nemško gospostvo in neovirano razširjalo svoj vpliv.

Toda če pomenja madjarski naval oslabitev nemštva v slovenskih pokrajinah, se je pa zato njegov vpliv neizmerno pomnožil po bitki na leškem polju l. 955. Zdaj so se na stežaj odprla vrata nemškemu naseljevanju.

Gotska rezbarija v Krki: Zgradba krške cerkve (na levi bl. Hema).

Nepregledna je vrsta onih bavarskih družin, mejnih in okrožnih grofov, preprostih plemičev in svobodnjakov, ki je zdaj prišla v deželo in v njej dobila zemljišča. Iz teh priseljenih plemičev se je razvilo ono nemško veleposestvo, ki si je do najnovejšega časa delilo slovensko zemljo in imelo vso oblast na njej. Težko je opisati to mnogoštevilno družbo in določiti natanko nje zveze s poznejšimi plemiškimi družinami. Tu se imenujejo na Štajerskem Otokar in Aribo pradedi grofov ljubenskih, Markward in Adalbero, ustanovitelja dinastije Epenštajncev, Rahvin, veleposestnik v ptujski okolici in na Pohorju, grofa Werland in Rudolf iz Witenswalda, posestnika v Slovenskih goricah. Na Kranjskem so se tedaj naselili pradedje Turjačanov, Galenbergov, Ostrovharjev, Predvorcev, Neydeckov, Ortenburžanov in mogočnega rodu Andechs-Meran; na Goriškem izvirajo iz te dobe družine Strassoldo (najstarejša v deželi), Auersperg, Wallsee, Attems in še mnoge druge. Tja v Istro in laško Furlanijo

je segal nemški vpliv. Ti plemiči so sezidali utrjene gradove po naših gorah in gričih in si storili podložno slovensko ljudstvo, ki je prebivalo na njih posestvih. Poleg tega pa so tudi z Bavarskega, Tirolskega in gorenje Koroške poklicali svoje nemške podložnike na nova posestva po Slovenskem in tako pomnoževali nemški živelj v deželi.

Pri nemških cerkvah opazamo v tej dobi pred vsem razširjenje njih vpliva in posestva preko Drave v južne slovenske pokrajine, zlasti na Kranjsko in v Istro. Na Kranjskem je nastalo dvojno veliko gospostvo in se ohranilo tja do konca 18. stoletja, namreč loško in blejsko, prvo v posesti freisinških, drugo briksenških škofov.

Freisinška škofija je že l. 880. pridobila posestva na južnem Koroškem v Rožni dolini. Po madjarskih navalih pa se je razširil njen vpliv takoj preko Ljubelja na Gorenjsko. Nemški cesar Oto II. je 30. junija l. 973. daroval freisinškemu škofu Abrahamu precej obsežno zemljišče v loški okolici, večinoma porečje selške Sovre. A črez nekaj desetletij so si škofje svojo posest tako razširili, da je obsegala ves svet, po katerem se stekajo vode v reko Sovro in tudi ravnino obdesnih pritokih reke Save od Kroke pa do Mavčič, torej prilično vse gorenjske pokrajine med Idrijo, Radovljico in Bohinjem. Onstran Save so si l. 1274. pridobili le vas Okroglo. Vsa ta obsežna posest se je imenovalo loško gospostvo, kajti škofje niso bili le gospodarji zemljišč, gozdov in voda, ampak tudi pravi vladarji in najvišji sodniki svojim podložnikom. Ko je deželica prešla v last bavarske škofije je bila le pičlo obljudena. Na njej je bilo le nekaj malih slovenskih naselbin: Suha, Žabnica, Selca, Praše, Breg. Zato so začeli škofje zgodaj, deloma že l. 1030., posebno pa v 12. stoletju, tu naseljevati Nemce. Na lepo rodovitno ravan med Kranjem in Loko so privedli svoje bavarske rojake in ta kraj imenovali „županstvo Bavarcev“. Zasnovali so ondí mnogo nemških vasi: Veitingen (Bitnje), Dorfner, Emern (Virmaše), Oberaern (Zg. Virmaše), Burgstall (Puštal). Ob desnem bregu Sore, po hribih od Poljan do Loke, so škofje naselili Korošce in kraj imenovali „koroško županstvo“. Vendar so bili ti koroški priseljenci najbrže Slovenci, kar izpričujejo njihova slovanska osebna imena (Sveteč, Svobodin, Valkun in drugi). V samotne in gozdne kraje okoli sedanje Sorice pa je škof Emihon l. 1283. naselil nemške Tirolce iz Pustriške doline.

Te nemške naselbine se sicer sredi slovenske okolice niso vzdržale. Njih prebivalci so se tekom stoletij počasi poslovenili. Kranjski zgodopisec Valvazor poroča, da so že ob njegovem času (l. 1680.) ljudje po Bitnju govorili čudno slovensko-nemško mešanico in za zgled te govorice navaja sledeči stavek: Nim du mreža, ich die puša, wermer tiča fangen (Vzemi ti mrežo, jaz pa puško, bova tiče lovila). Danes pa govore slovensko vsi nekdanji freisinški priseljenci, celo Sovričani, med katerimi se je nemščina najdalje vzdržala. Svoje tirolske domovine pa se še spominjajo s tem, da vsakih sedem let romajo v Innichen in darujejo sveče za ondotno farno cerkev.

Najlepši kos slovenske zemlje je brez dvoma dobila v posest briksenška škofija, namreč Bled in Bohinj z okolico. Tudi

blejsko gospostvo je bilo neposredno podložno briksenškim škofom v svetnih in cerkvenih rečeh. Imeli so prave vladarske pravice na tem kraju. Daroval jim je to lepo posestvo pobožni nemški cesar Henrik II. V darovalni listini z dne 11. aprila l. 1004. je odredil, da preide kraljevo posestvo Bled v last briksenškega škofa Alboina. Počasi se je ta posest tako razširila, da je blejsko gospostvo obsegalo ves svet med Bohinjko in Dolinko, od njenega izvira pa do združitve pri Radovljici. Briksenški škofje niso pošiljali na svoja posestva naseljencev iz Tirolske, njihovi podložniki so bili skoraj izključno Slovenci. Le vas „Nemški rovt“ v Bohinju s svojim imenom spominja na staronemške naselbine.

Gotska rezbarija v Krki: Slovo bl. Heme od soproga Viljema.

Loško gospostvo je bilo za freisinške škofo važna postojanka za poznejše pridobitve v južnih deželah, ki nikakor niso bile malenkostne. Na Dolenjskem so si pridobili „županstvo Zagrad,“ to je Belo cerkev in še 27 drugih vasi v dobravski okolici blizu Krke; v Istri zemljišča pri Piranu in Novemgradu, potem vasi Kobed, Loka, Ospo, Kamen, Št. Peter in druge.

Razun omenjenih dveh škofij so še nekatere druge nemške cerkve v tej dobi razširile svojo posest na Slovenskem ali jo pa na novo pridobile. Med poslednjimi je imenovati škofijo bambersko, kateri je cesar Henrik II. l. 1007. podaril gorenjo lavantinsko dolino in pa vso kanalsko dolino od Beljaka do Pontablja. Poslednja posest je bila tem važnejša, ker je do najnovejšega časa trgovska cesta v Italijo vodila skozi to dolino.

Priseljevanje Nemcev na slovensko zemljo se je po malem vršilo skozi ves srednji vek, vendar najbolj v desetem in enajstem

stoletju. Dežela je bila tedaj sicer še po večini slovenska in slovenski jezik je v njej gospodaril. Toda nemški gradovi in nemška posestva so bila kakor močne postojanke, ki so daleč na okoli razširjale svoj vpliv. Ponemčevanje je posebno pospeševalo podložništvo, ki je slovenskega kmeta popolnoma izročilo svojevoljnosti nemškega gospodarja, prav tako mešani zakoni in gospodarska odvisnost od nemških sosedov. Kmalu so se te posamezne postojanke pričele širiti in se strnile v veliko celoto. Počasi pa vztrajno je nemštvo prodiralo proti jugu. Pravijo, da se je nemška meja vsako stoletje za eno miljo pomaknila naprej. Le v onih krajih, kjer so Slovenci na gosto skupaj bivali, zlasti pa južno od Drave, kjer nemški vpliv nikdar ni bil tako močan, kakor na severu, se je mogel vzdržati slovenski živelj. Nemški otoki so tukaj — razun Kočevja — potonili v slovenskem morju.

Z južne strani od italijanstva ni bil pritisk nikdar tako močan, kakor s strani nemštva od severa. Akvilejski patriarhi so sicer tudi dobili mnogo slovenske zemlje v posest, tako že l. 820. nekaj zemljišč okoli Celja, l. 1001. ves svet med Sočo, Vipavo in Alpami, l. 1040. mnogo sveta okoli Cirknice, postali so celo posvetni vladarji v Istri in na Kranjskem. Toda tujih kolonij niso pošiljali na slovensko zemljo.

Izjemoma čitamo le o patriarhu Bertoldu Andeškem, da je l. 1218. pomnožil prebivalstvo na Tolminskem z nemškimi naselniki. Hriboviti kraji ob gorenji Bači so bili namreč od Slovencev le redko naseljeni. Zato je patriarh Bertold, čigar rodbina je imela na Tirolskem mnogo posestev, pozval iz okolice mesta Innichen v Pustriški dolini mnogo svojih kmetov na Tolminsko. Zasedli so gorati svet med Voglom in Poreznom, kjer se sedaj nahajajo vasi: Koritnica, Grand, Stržišče, Kal, Znojle, Obloke, Hudajužna, Podbrdo, Kuk, Tertnik, Bača in Petrovo brdo. Slovenci so nazivali te naselnike „Nemškorutarje“. Od patriarha so dobili večje pravice in svoboščine, kakor pa navadni kmetje. Ni jim bilo treba biti podložnim; bili so svobodni posestniki na svojih tleh. Smeli so hoditi oboroženi in po svojih gozdih prosto loviti. Patriarhu so plačevali le neko malo svoto za davke in v slučaju vojske so morali poslati deset oboroženih mož v obrambo tolminskega gradu.

V neki listini patriarha Bertranda iz leta 1346. namreč čitamo: „Vsako leto morajo (nemškorutarji) plačevati nam in akvilejski cerkvi 32 denarjev akvilejske vrednosti (po naše 6 kron). Vaški župan („rutharius“), kateremu ni treba nič davka plačevati za svoje zemljišče, mora dati našemu tolminskemu glavarju o sv. Mihelu en obed, to je kosilo in večerjo, in vsi ostali kmetje omenjenih vasi drug obed, ali mesto tega tri fortone (približno 20 kron). Pri tej priložnosti mora glavar soditi njihove prepire; sicer pa ima to pravico njihov občinski sodnik, le da se smejo občinarji proti njegovi razsodbi pritožiti pri tolminskem glavarju ali pri nas. Ako bi hotel kak kmet svoje zemljišče zapustiti in iti drugam, moral bode tretjino vsega imetja na našem zemljišču pustiti. Tudi morajo občinarji, kadarkoli bode tolminski grad v nevarnosti, izmed sebe deset oboroženih mož tja

poslati v obrambo gradu, in če se bode glavarju potrebno zdelo, sme te vojake tudi dalje časa v gradu obdržati.“

Nemškorutarji so govorili do najnovejšega časa svoje tirolsko narečje. Tudi spomin na njihovo prvotno domovino med njimi ni izmrl. Vsako leto so pošiljali v Innichen neko svoto za maše v čast sv. Lambertu, da bi jih Bog obvaroval gosenic, žužkov in drugega mrčesa, ki jim je rad uničeval poljske pridelke. Mlajši rod pa razume le slovensko. Vsaka razlika med pustriškimi naseljenci in domačini je izginila.

O furlanskih naselbinah med Slovenci imamo komaj sledove. Le redka krajevna imena Laško, Lahovče, Lašiče, Laški rovt tu pa tam spominjajo na nekdanje furlanske naselbine ali gospodarje.

Gotska rezbarija v Krki: Hemi ubijejo sina Viljema.

Mnogo slovenske zemlje je tekom stoletij prešlo v nemško last in mnogo Slovencev se je poizgubilo med tujci. Toda kar je slovenskega naroda preostalo, ima lahko tem večje zaupanje v bodočnost. Njegovo življenje je bilo trd boj za obstanek skozi vsa stoletja. Močnejši narodi, kakor je slovenski, so se potujčili in izgubili svojo narodnost, tako germanski Gotje, Longobardi, Franki; Slovenci pa so vkljub močnemu tujemu navalu vztrajali na zemlji svojih pradedov in ohranili njih dedščino.

12. Blažena Hema, grofica krška.

Pod nemškim vplivom, ki je počasi obvladal javno življenje v slovenskih deželah, se je kmalu prebivalstvo delilo le v dva sloja: gospodujoče plemiče in podložnike. Grad je neomejeno gospodoval, bil je središče in glavna opora tedanjega napredka. Plemstvo je imelo vodstvo vseh javnih zadev v svojih rokah, ustanavljalo je cerkve, župnije, samostane in druge zavode za verske in gospodarske namene. Slovenski in nemški plemiči so tekmovali med seboj pri tem delu. Vendar prvi vedno bolj ginejo in marsikateri izmed njih so se potujčili tekom stoletij. Le še njih slovenska imena spominjajo na njih narodno pokolenje.

Posebno značilen in vzvišen zgled požrtvovalnega dela te vrste nam je Hema, grofica krška.

O „sveti Hemi“, kakor jo ljudstvo navadno imenuje, čeprav ni bila od cerkve proglašena za svetnico, so nastale tekom časa razne pripovedke in mnogokrat je težko določiti, koliko zgodovinske resnice je v njih. Tu hočem na podlagi zanesljivih poročil podati malo sliko o njenem življenju in delovanju, ki je dovolj pomenljivo za našo domačo zgodovino.

Grofica Hema je bila slovenskega plemiškega rodu. Njen ded ali praded je bil Svetopolk, kateremu je cesar Arnulf I. l. 898. podelil okrožje Breže (Friesach) ali Krško grofijo z glavnim gradom Seliče (Zeltschach) blizu Brež. S tem je postavil temelj imenitni rodbini grofov Seliških ali Breških, ki je izven Koroške imela obsežna posestva v dolini Aniže in okoli Pilštanja na Štajerskem. Rojstvo grofice Heme stavijo poznejša poročila navadno v leto 983. Njena roditelja sta bila baje grof Engelbert iz Pilštanja in grofica Tuta. Že v zgodnji mladosti je prišla plemenita deklica na dvor cesarja Henrika II., s katerim je bila v sorodu. Tu je bila prideljena dvornim služabnicam cesarice Kunigunde. Ta pobožna cesarica, katero časti cerkev z njenim soprogom vred kot svetnico, ji je bila najlepši zgled krščanskega življenja in lepih čednosti. Ko je dorasla, jo je zasnubil imeniten plemič Viljem, mejni grof v Savinjski marki. Tudi ta je bil potomec domačega rodu. Njegov ded je bil Volkun ali Valjhun (Waltun), ki je razun Trušenjske doline in Djekš na Koroškem leta 895. dobil tudi okolico rajhenburško in krško v posest. Pozneje so se ta posestva še pomnožila z zemljišči okoli Vitanja, ob Sotli in v dolini Mirne na Dolenjskem. Vsa označena posestva dveh imenitnih rodbin so se zdaj združila v rokah zakonske dvojice, grofa Viljema in grofice Heme.

Iz tega srečnega zakona sta se rodila dva sinova, Viljem in Hartwik. Vendar Hemi ni bilo prisojeno dolgo časa uživati zakonsko in materinsko srečo. Že pred l. 1015. izgubi svojega soproga Viljema. Pobožni grof se je namreč, tako poroča stara pripovedka, po zgledu mnogih kristjanov napravil na božjo pot v Rim. Hodil je peš, brez spremstva in v preprosti romarski obleki. V Rimu je nepoznan opravil svojo pobožnost, počastil svetega očeta in se zopet vrnil

proti domu. Ko je bil že v svoji domačiji blizu vasi Gräbern v lavantinski dolini, ga napade huda bolezen in v par dnevih spravi s sveta. Pokopali so ga v cerkvi sv. Lenarta, katero je bil sam dal sezidati. Odslej se je grofica Hema pečala le z vzgojo svojih sinov, z vajami pobožnosti in raznovrstnimi dobrimi deli. Zgraditi je dala na svoje stroške celo vrsto cerkvâ, tako Matere Božje v Liedingu, sv. Lovrenca na Gori, sv. Petra v Brežah, sv. Lamberta in sv. Jurija v Trušnjah. Skoraj gotovo so bile tudi župnijske cerkve sv. Mihaela v Pilštanju, sv. Ruperta v Vidmu za Savo in sv. Ruperta na Dolenjskem zidane od nje, če jih niso postavili že njeni predniki.

Leta 1036. zadene grofico Hemo nov hud udarec. Izgubila je oba svoja sinova. To nesrečo stara pripovedka tako-le opisuje: Blizu Selič je imela grofica Hema velike rudnike za zlato in srebro, kjer je imelo posla mnogo rudarjev. Ker so imeli dobro plačo, so živeli v izobilju in razkošnosti, vdali se pijančevanju in razuzdanosti. Mlada grofa Viljem in Hartwik sta jih krotila po svojih močeh in s strogostjo kaznovala razuzdance. Ko se je eden izmed grofovskih rudarjev drznil posiliti ženo nekega uglednega meščana iz Brež, sta ga dala takoj obesiti. Ta strogost pa je tako razdražila rudarje, da so se uprli proti svoji gospodi. Ko sta nekega dne mlada grofa prišla v rudnik, so ju zgrabili in umorili.

Skoraj gotovo pa upor rudarjev in smrt mladih grofov ni povzročil opisani dogodek, temveč oboje je v zvezi s tedanjimi zgodovinskimi razmerami v Karantaniji. Vojvoda na Koroškem je bil takrat Adalbero, sin Markwarda Epenštajnskega. Adalbero je bil izprva ljubljeneц nemškega cesarja Konrada II., toda pozneje je začel delati na to, da odcepi Karantanijo od nemške države. Zato je bil l. 1035. odstavljen od vojvodstva in moral bežati na Nemško. Njegova stranka v deželi se je zdaj dvignila zanj in pričela upor.

Kip blažene Heme v Krki.

Tudi Adalbero se je vrnil že leto pozneje in se ji postavil na čelo. Prišlo je do krvavih spopadov med plemstvom, ki je ostalo cesarju zvesto, in med uporniki. Na čelu cesarske stranke pa sta bila grof Viljem in njegov brat Hartwik, dočim so njima podložni rudarji okoli Brež in Selič stali na strani Adalberovi. Tako je umevno, zakaj sta mlada grofa padla kot žrtvi v boju. Neko poročilo veli, da je celo Adalbero sam ubil Viljema in potem zbežal na svoj grad Eresburg na Nemškem. Upor rudarjev so šele z veliko silo zadušili.

Hema je bila zdaj brez otrok, zadnja svojega rodu. Vsa obsežna posestva starišev, ki jih je prinesla za doto v zakon, in posestva umrlega moža so zdaj postala njena last. Ker ni imela dedičev, je sklenila vse to premoženje porabiti za dobre namene. Napravila je dve veliki ustanovi, ki sta bili za cerkveno življenje med Slovenci izredne važnosti.

Svoja posestva na Zgornjem Štajerskem je izročila okoli l. 1041. solnograškemu nadškofu Balduinu z določbo, naj se tamkaj ustanovi moški samostan. Njeno željo je izvršil šele Balduinov naslednik Gebhard, ki je z volilom grofice Heme l. 1074. ustanovil sloveči benediktinski samostan sv. Blaža v Admontu.

Še večjega pomena je postala pozneje druga njena ustanova, nunski samostan v Krki.

Misel, ustanoviti samostan za redovnice, se je pač rodila v duši blage grofice vsled tega, ker je sama hotela preživeti zadnja leta svojega življenja v samostanski samoti. V ta namen je darovala vse svoje premoženje, kar ga ji je še preostalo: posestva v Krški dolini, grad Breže s trgom, grad in dvor v Trušnjah, svoja posestva na Bavarskem in v savinjski dolini, dvor Št. Jurij pri Strassburgu in Škerljevo v dolini Mirne na Dolenjskem.

Pobožne pripovedke so obdale to ustanovitev s čudovitimi dogodki.

Ko je pobožna grofica premišljevala, kje bi sezidala samostan, je prepustila določitev prostora božji sodbi. V ta namen je vpregla par volov, ki še nikdar niso nosili jarma, k vozu in nanj postavila podobo Matere Božje. Potem je pustila, da so voli šli, kamor so hoteli. Na onem kraju, kjer bi obstali, je hotela sezidati samostan. Vpreženi par je hitel naglo brez zadržka naprej in obstal na kraju, kjer je danes cerkev, krška stolnica.

Zidavo cerkve in samostana je grofica Hema skrbno nadzorovala in imela navado, delavcem dnino sama izplačevati. Tedaj se je na večer usedla na neki kamen in vsakemu dajala svoj delež po zasluženju. Ko so bili pa nekateri nezadovoljni, je dovolila, da je smel vsak delavec sam poseči v denarnico in si vzeti kolikor je hotel. Toda na čudovit način se je zgodilo, da ni vzel nihče več, kakor le toliko, kolikor je bil zaslužil. Trdi kamen, na katerem je sedela grofica, tako veli pravljica, pa je postal mehak kakor vosek in dobil obliko udobnega sedeža. Še danes ga je videti v rakvi krške stolnice poleg oltarja blažene Heme.

Cerkve Matere Božje in samostan je slovesno posvetil solnograški nadškof Balduin na Veliki Šmaren 15. avgusta 1043. Tedaj

so došle tudi prve redovnice z opatinjo Ito iz Solnograda. Grofica Hema je tisti dan s posebno darilno listino vse svoje že označeno premoženje darovala samostanu in sprejela redovno obleko. Že dve leti pozneje, 29. junija 1045, je umrla mirne smrti.

Slava in češčenje pobožne krške grofice se je pričelo šele po njeni smrti prav razširjati. Njen grob je kmalu postal sloveča božja pot za romarje iz vseh slovenskih pokrajin.

Leta 1174. so prenesli truplo pokojne grofice s pokopališča v rakev krške stolnice in jo položili na kraj, ki se še danes imenuje oltar blažene Heme. Ta prenos njenih ostankov je posebno vžgal zaupanje in češčenje vernikov do blage rajnke. Trumoma so ljudje drli k njenemu grobu, bolniki so iskali tamkaj zdravja, nesrečneži

Gotska rezbarija v Krki: Redovnice pridejo v Krko.

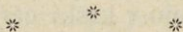
pomoči. Že leta 1229. se je sestavil zapisnik izrednih ozdravljenj in čudovitih dogodkov, ki so se zvršili na njeno priprošnjo. Papeži so to češčenje priznali s tem, da so romarjem h grobu blažene Heme podelili posebne odpustke. V krški cerkvi so obhajali spominski dan njene smrti kot cerkven praznik s posebnim obrazcem za sv. mašo in brevir. Vsled praznika sv. Petra in Pavla, ki pade na 29. junija, dan njene smrti, se je spomin blažene Heme praznoval dva dni prej. Tudi njene relikvije, dragocen zlat prstan in zlat nakit z biserom, ki se hranijo v krški cerkvi, so verniki zelo častili.¹ Ker se je sloves o svetosti pokojne krške grofice vedno bolj

¹ V Mokronogu na Dolenjskem so dolgo časa hranili črevelj sv. Heme, ki pa gotovo ni od nje, temveč iz poznejše dobe.

širil in so bila romanja k njenemu grobu vedno mnogobrojnejša, se je kmalu pojavila želja, naj bi njeno češčenje ne bilo omejeno na malo krško škofijo, temveč od papeža priznano za vso cerkev. Tej želji sta dala izraz cesar Friderik III. in cesarica Leonora I. 1465., ko sta prosila papeža Pavla II., naj grofico Hemo slovesno proglasi za svetnico. Tudi koroški deželni stanovi, krški škof in stolni kapitelj so se pridružili tej prošnji. Papež Pavel je takoj komisiji treh kardinalov poveril preiskavo o življenju in čudežih blažene Heme. Kardinali, ki so morali biti v Rimu, pa so imenovali za svoje namestnike pri tej preiskavi: Jurija, škofa v Sekovi, Sigismunda Lamberga, škofa ljubljanskega, Ivana, opata v Št. Lambertu, in Gerarda, opata v Vetrinju. Ta komisija se je sešla na praznik sv. Jerneja, 24. avgusta 1466 v Krki, da prične preiskavo. Ljudstva se je zbralo izredno mnogo. Prišli so romarji iz Koroške, Kranjske, Štajerske, Hrvaške. Zaslišavanja prič so trajala tri dni. Razpravljalo se je o vseh znamenjih češčenja: o kapelah in oltarjih, ki so blaženi Hemi posvečeni, o njenem imenu, ki se je pri sv. krstu pridevalo deklicam, o relikvijah, čednostih in dobrih delih pokojne grofice in o čudežnih ozdravljenjih, ki so se zgodila na njeno priprošnjo. Razne cerkvene slovesnosti in pridige v slovenskem in nemškem jeziku so bile združene s to preiskavo. Zapisnik o vseh teh poizvedbah so poslali v Rim, in cesar Friderik je še v posebnem pismu celo zadevo kardinalom nujno priporočil. Toda ni prišlo do tega, da bi bila grofica Hema od papeža slovesno proglašena za svetnico. Turški napadi na slovenske dežele, ki so se kmalu potem pričeli, in protestantske homatije so bile vzrok, da se pozneje koroški stanovi niso več zavzemali za pospešitev dolgotrajnih posvetovanj in preiskav, ki se navadno vrše pri rimski stolici, predno se komu prizna čast oltarja in splošnega češčenja.

Vendar se zaupanje ljudstva do blažene Heme ni omajalo. V protestantski dobi so sicer romanja k njenemu grobu nekoliko pojenjala, a so se v 17. stoletju iznova oživila. Zapisniki krške stolnice imajo iz te dobe zabeleženih mnogo čudovitih dogodkov, obljub in darov pobožnih romarjev. Iz njih posnamemo, da je češčenje blažene Heme še vedno obsegalo vse slovenske dežele in se raztezalo celo na Hrvaško in Ogrsko. Za cesarja Jožefa II. (1780—90) je vlada romanja prepovedala in še pozneje kolikor mogoče zadrževala. Vsled tega je tudi češčenje pobožne krške grofice zopet nekoliko pojenjalo. Vendar njen spomin med ljudstvom še vedno živi, zlasti po Koroškem, Gorenjskem, okoli Št. Ruperta na Dolenjskem in na Spodnjem Štajerskem. In tudi romarji iz teh krajev se včasih še odpravijo na pot v daljno Krko k njenemu grobu.¹

Na njene rudnike okoli Brež spominjajo stare „fužine svete Heme“ v Bohinju.

¹ Glavni romarski shod je o prazniku sv. Petra in Pavla, na dan njene smrti. Kranjci imajo zaobljubljeno božjo pot četrto nedeljo po Veliki noči, pa jih prihaja le malo. Štajerci priromajo o Binkoštih.

Nunski samostan blažene Heme v Krki je bil za razvoj cerkvenih razmer na Slovenskem posebno zato velike važnosti, ker se je že čez nekaj desetletij izpremenil v drugo znamenitejšo cerkveno ustanovo, v krško škofijo.

V darilni listini, s katero je grofica Hema podelila vse svoje premoženje novemu samostanu, je sicer prepovedala porabiti je za svetne namene, vendar je pustila solnograškemu nadškofu prostost, da sme po svoji previdnosti porabiti darovana zemljišča za kako drugo cerkveno ustanovo. Potreba za tako preosnovo se je kmalu pokazala.

Solnograška nadškofija, ki je obsegala vse slovenske dežele doli do Drave, je bila zelo obsežna in težavna za obhoditi. Visoke

Gotska rezbarija v Krki: Duhovnik blagoslavlja ljudem oči s Heminim prstanom.

gore, ki so bile večji del leta s snegom in ledom pokrite, so ločile Solnograd od Koroške in Štajerske. Zato so solnograški škofje že v 8. stoletju za misijonsko delo med Slovenci postavili posebne pokrajinske škofo, ki so imeli svoj sedež pri Gospej Sveti. Ti niso bili redni višji pastirji slovenskih pokrajin, temveč le po potrebi začasno nameščeni. Taka pokrajinska škofa sta bila že Modest in Teodorik. V devetem in desetem stoletju se imenujejo še Salomon, Engilfrid, Alarik, Dietrik in Gotabert. Pozneje pa ti pomožni škofi izginejo, in vsa uprava obsežne škofije je ležala na ramah solnograških višjih pastirjev. Vendar se je kmalu pokazala nujna potreba za dežele onstran gorâ stalno nastaviti škofa, ki bi v imenu solnograških nadškofov vladal podrejeno duhovstvo in opravljal tiste cerkvene posle, za katere je treba škofovskega posvečenja. Že

leta 1070. si je izprosil solnograški metropolit Gebhard od papeža Aleksandra II. dovoljenja, da sme na poljubnem kraju ustanoviti škofijsko stolico in si tamkaj postaviti pomočnika. Najprimernejši kraj za tako stolico pa je bila Krka, kjer je bogata ustanova grofice Heme nudila dovolj sredstev za vzdrževanje škofa in stolnega kapitelja. Gebhard je imel tudi dovolj razloga nastopiti zoper krški samostan:

L. 1066. se je namreč hotel cesar Henrik IV. iznebiti svoje soproge Berte in je iskal sveta in pomoči pri raznih gospodih, tudi pri svojih škofih. Med temi je bil vladarju posebno vdan mogunški nadškof Sigfrid. Nanj se je cesar obrnil, naj mu izposluje v Rimu pri papežu Aleksandru II. dovoljenje, da odslovi svojo ženo in vzame drugo. Sigfrid se je ustrašil. Ko bi bil v verskih zadevah bolj poučen, bi bil moral vedeti, da takega dovoljenja cerkev ne more dati. Izprva se je Sigfrid upiral, a ko mu je cesar obljubil, da mu zato ukroti uporne Turinžane, ki v Moguncijo niso hoteli plačevati desetine, je obljubil in pričel umazano kupčijo. Tisto leto je krški samostan bil v zelo prijateljskem razmerju s cesarjem in Sigfridom, dobil je od cesarja obsežna posestva v Geroltisdorfu na Nižje Avstrijskem z vsemi pritiklinami: sužnji, vinogradi, polji, pašniki, gozdi, lovi in mlini vred. Obenem se je tedaj dogovorilo, da zapró cesarico v kak samostan. Ta samostan je mogel biti le krški, in zato sta bila na prednico razjarjena papež in solnograški nadškof. Zgodovinar pa o samostanu ne govori veliko, pravi le, da ni rodil dobrega sadu.

Ko je torej umrla opatica Himzila, je Gebhard takoj prosil cesarja Henrika IV. in papeža Aleksandra II., naj dovolita, da se odpravi nunski samostan in njegovo premoženje porabi za ustanovitev nove škofije. Ko je došlo papeško potrdilo, je šel Gebhard takoj v Krko in 6. maja 1072 slovesno posvetil in umestil prvega krškega škofa Güntherja, ki je bil domačin iz Krapfelda. Iz duhovščine, ki je bila že prej v službi pri samostanski cerkvi, se je osnoval stolni kapitelj l. 1124.

Novoustanovljena krška stolica je bila prva redna škofija na slovenskem ozemlju. Novi škof sicer izprva še ni imel odmerjenega svojega okrožja. Bil je le splošno pomočnik ali namestnik solnograškega nadškofa za pokrajine to stran Visokih Tur. Šele l. 1131. so bile določene meje nove škofije, ki je obsegala dolino Motnice in Krke, potem nekatere pokrajine ob spodnji Krki in prisojno stran v dolini reke Gline. Vsi ti kraji so bili neposredno pod oblastjo krškega škofa, toda njegov delokrog se je raztezal na vse solnograško ozemlje.

Blažena Hema je s svojo ustanovo vsaj posredno položila temelj za novo škofijsko stolico, zato se po pravici časti kot ustanoviteljica krške škofije.

Svibno.

13. Gradovi.

Na slovenski zemlji tja do 12. stoletja ne nahajamo mnogo mest in trgov. Le na jugu, na Primorskem, so se nekatera mesta ohranila še iz rimske dobe, a imela so večinoma romansko (italijansko) meščanstvo in so bila večkrat v nasprotju s slovenskim prebivalstvom na deželi. Najiminitnejše med njimi je bil Trst.

Začetek tržaškega mesta sega nazaj v prazgodovinsko dobo. Že Karni so tu ustanovili trgovsko pristanišče Trgeste. Ko so si leta 178. pred Kristusom Rimljani podvrgli Istro, so izpremenili karnsko mesto v močno vojaško naselbino, ki se je raztezala od griča sv. Justa doli proti morju. — V 6. stoletju je imel Trst že škofijsko stolico in je spadal nekaj časa pod oblast bizantinskih cesarjev. Karol Veliki si je podvrgel s slovenskimi pokrajinami vred tudi Trst in ga pridružil furlanski marki. V 10. stoletju je bil Trst močno utrjeno mesto. Imel je obzidje, stolpe, vrata in hodnike. Oblastniki v mestu so bili vojaški tribuni, ki so skrbeli za red in varnost v mestu in je branili ob času vojske pred napadi sovražnikov.

Kralj Lotar II. je podelil l. 948. Trst z okolico vred kot svetno kneževino tržaškim škofom in v njih oblasti je ostal nad 300 let. Že v 13. stoletju se nahaja med tržaškimi meščani mnogo imen slovenskih priseljencev, ki so došli s Krasa in iz drugih slovenskih vasi in se v mestu stalno naselili.

Poleg Trsta je omeniti še Koper, Piran, Rovinj, Poreč, Pulj, ki so že vsi v 10. in 11. stoletju imeli samoupravo z župani ali mestnimi sodniki na čelu in bogato romansko meščanstvo. Tekom 13. stoletja so spravili ta mesta Benečani pod svojo oblast, deloma z zvijačo in obljubami, češ, da bodo varnejša pod okriljem beneškega

leva, deloma s silo. Ostala so pri njih tja do konca 18. stoletja (l. 1797.), ko je vsa Istra prišla pod Avstrijo.

Slovensko mesto po pretežnem številu prebivalstva in značaju okolice je bil v tej dobi morda le Ptuj. Tudi Ptuj stoji na rimskih tleh. Ko je bil za ljudskega preseljevanja razdejan, so gotovo že Slovenci na njegovih razvalinah napravili utrjeno gradišče. V 9. stoletju je mesto spadalo k tistemu delu Panonije, kjer sta vladala slovenska kneza Pribina in Kocel. Imelo je dve cerkvi. Nekaj časa so tu gospodovali slovenski plemiči. V listinah namreč beremo, da je cesar Arnulf odvzel nekemu Karantancu njegovo imetje v Ptuj zaradi veleizdaje in je z drugimi deli mesta podaril solnograškemu škofu. Tedaj se je delilo mesto v spodnje in zgornje, imelo je že sodstvo, mitnico in most. Slnograški škofje so menda sezidali stari grad, kjer so pozneje bivali mogočni ptujski gospodje.

Drugod po slovenski zemlji pa so bila tedaj le kmečka sela in vasi, nad katerimi so se ponosno dvigali gradovi na strmih gričih in pečinah. Grad je bil značilno znamenje srednjeveške pokrajine, v katero so le še cerkve in samostani spravile nekaj izpremembe. Grad je gospodoval nad vasjo in ljudmi, ki so tamkaj prebivali, bil je glavna opora in zavetišče v bojnih časih; v njem se je merila pravica in določevala usoda podložnikom, bil je vir blagoslova in zla za srednjeveško družbo. Zato je potrebno, da si natančneje ogledamo tudi gradove in življenje na njih.

Kadarkoli govorimo o gradovih, navadno mislimo na mogočna poslopja z velikimi, svetlimi, bogato opremljenimi dvoranami, kjer je vse združeno, kar more življenje napraviti udobno in prijetno. In o grajski gospodi, ki je ondi živela, si mislimo, da je plavala v izobilju in veselju, krateč si čas z veseljami in pojedinami. Tako si predstavlja grajsko življenje tudi pesnik, ko pravi:

„Svatuje dan za dnevom grad,
po njem veselje vriska,
ko siromaka mraz in glad,
pod milim nebom stiska.“

Bilo je na mnogih krajih morda res tako v 15. in 16. stoletju, ko je brezvestno zatiranje in izkoriščanje od strani grajske gospode dvignilo kmete k obupnemu odporu, toda v onih časih, ki smo jih opisali v prejšnjih poglavjih, je bilo življenje na gradovih prav tako skromno in preprosto, kakor stavbe same.

Že Slovenci so poznali gradove, to je utrjene prostore na strmih brdih, sredi vode ali močvirja, kamor so pribežali o vojnem času in kjer so opravljali svoje poganke žrtve. Utrjevali so jih z močnim lesenim plotom, nasipi in okopi, izza katerih so metali kamenje in sulice na sovražnike. Tako utrdba je bil tabor na gori Špik v Furlaniji, katerega je drzno naskakovalo furlansko plemstvo in pri tem našlo svojo smrt. Ko so Slovenci spoznali umetnost stavbarstva, so si mesto lesenih trdnjav od tujih zidarjev dali napraviti zidane gradove. Tako je gradeški patriarh Fortunat leta 821. poslal panonskemu vojvodu Ljudevitu zidarjev in umetnikov, ki so mu stavili gradove, da je v njih našel zavetje ob času frankovskih napadov.

Tudi gradovi nemških plemičev se izprva niso dosti razlikovali od preprostih slovenskih trdnjav. Primeren prostor na strmem griču je bil obdan s plotom in nasipom, včasih tudi z okopi, na sredi se je dvigal mogočen trden stolp, v začetku lesen, pozneje zidan, ki je služil za opazovanje („straža“), pa tudi za stanovanje grajski gospodi. Razdeljen je bil v več nadstropij, da so lahko vanj spravili tudi obrambeno moštvo in zalogo živeža. Na grajskem dvorišču je bilo še nekaj koč za hlapce in dekle, hlevov, peči, in včasih tudi kapela. Mnogo gradov izprva ni imelo nobenih drugih prostorov, kakor trden stolp okrogle ali mnogokotne oblike. Zidali so te stolpe iz lomljenega kamna po dva metra na debelo; notranji premer je imel 9—10 metrov. Močni hlodi, ki so nosili strop, so

Stari vipavski grad.

jih delili v več nadstropij. V spodnjih delih so bile navadno napravljene ozke strelne line, v zgornjih, ki so služila za stanovanja, pa večja okna. Tako obliko je imel na pr. Kebeljski grad pri Konjicah. V 12. stoletju so se ti preprosti gradovi razvili v mogočne razsežne stavbe. Toda grajski stolp (turn) je še vedno ostal najznamenitejši del poslopja. Zato so mnogi gradovi od njega dobili svoje ime, na pr. Turn pri Premu, Iški turn, Turn pri Radečah, Turn pri Črnomlju itd.

Gradovi posebne vrste so utrjene in pozidane jame, ki so že v prazgodovinski dobi služile človeku za bivališče. V srednjem veku so si včasih vitezi v njih poiskali varno zavetje in jih izpremenili v udobne gradove. Najznamenitejši grad te vrste je Jama (Lueg) pri Postojni (sedaj imenovan „Predjamski grad“), kjer je v 15. stoletju gospodoval glasoviti Erazem Predjamski. — Erazem je bil izprva mnogočisljan junak, katerega je cesar Friderik III. pozval celo na svoj dvor in ga imel med svojim spremstvom. Toda vroče-

krvni vitez se je nekoč sprl s cesarskim maršalom Papenhajmom in ga zabodel. Zasledovali so ga kot morilca. Erazem je zbežal v svojo nedostopno Jamo, in iz tega varnega zavetja je zdaj napravljaj roparske pohode po okolici, plenil in požigal. Postal je prava nadloga za vso Notranjsko. Zato je cesar ukazal l. 1483. svojemu tržaškemu glavarju Ravbarju, naj oblega Jamski grad in ujame drznega klativiteza. Ravbar je prišel z močnim vojaškim krdelom pred grad in pričel obleganje. Hotel je Erazma in njegovo posadko izstradati. Toda iz grada je vodil skrivni podzemeljski rov v vipavsko dolino, od koder si je Erazem vedno preskrbel novega živeža. V zasmeh je vrgel včasih cel kos pečenega vola ali svežega sadja med oblegovalce. Toda slednjič ga je vendar zadela usoda. Nek grajski hlapec je razodel Ravbarju, da hodi Erazem vsak večer v sobo grajskega vratarja in mu je obljubil, da bode z bakljo dal znamenje, kadar se bode zopet tamkaj mudil. Ko se je zvečer zabliskalo dogovorjeno znamenje, nameri Ravbar svoj top proti onemu kraju. Kamenita krogla je podrla grajski zid, ki je pod svojimi razvalinami pokopal klativiteza. Erazem je bil zadnji svojega rodu. — Iste vrste kakor Erazmov grad pri Postojni je bil tudi grad Luknja (Lueg) na Dolenjskem in Landerska jama v beneški Sloveniji. V veliki landerski duplini je bila sicer že v 9. stoletju cerkvice sv. Ivana Krstnika, a hkrati je služila tudi Slovencem kot zavetišče ob sovražnih napadih. Zato jo imenujejo furlanski zgodopisci „slovensko trdnjavo“.

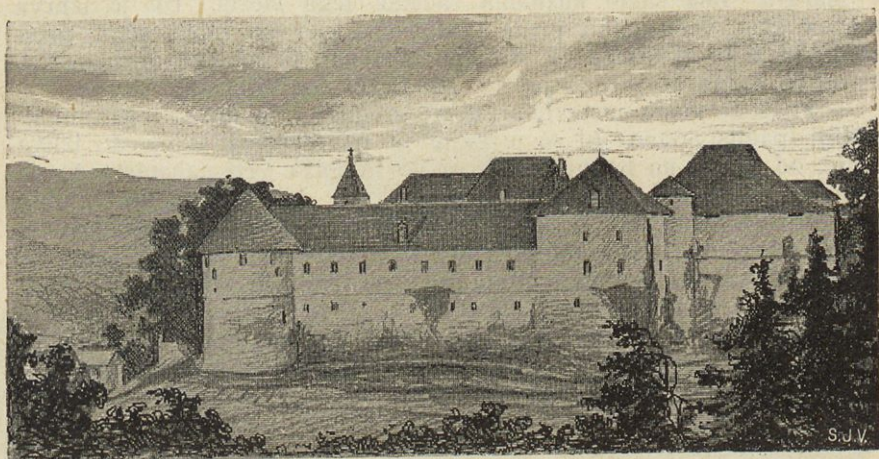
Večina naših gradov je imela v poznejših stoletjih nemška imena. Vendar iz tega ne gre sklepati, da so bili vsi od tujcev zgrajeni. Nasprotno je lahko dokazati, da so imeli mnogi stari gradovi prvotno slovenska imena in slovenske posestnike. Na Štajerskem na pr. spominjajo na prvotne staroslovenske zgradbe: Ljubno (Leoben), Slovenji Gradec, Radgona (Ratigoysburg = Radogojev grad); na Kranjskem: Loka, Polhov gradec, Bled, Smlednik, Kolovrat, Goriče, Škrležovo, Trebnje, Pusti gradec, Zavrh; na Goriškem: Gorica, Ločnik, Prem, Vogrsko, Višnjevek; v Furlaniji: Belgrad, Černjev, Nebojse in še mnogo drugih.

Kakor je slovensko plemstvo izgubilo stik s svojim narodom, se vrglo po tuji nemški gospodi in se kmalu ponemčilo, tako so tudi gradovi pozneje dobili nemška imena.

Oglejmo si po tem splošnem opisu najznamenitejše gradove, ki se večkrat omenjajo v naši zgodovini.

Med najstarejše utrdbe je prištevati Blatograd (Moosburg) blizu Vrbskega jezera na Koroškem. Moral je obsegati več poslopij, ker se leta 888. že imenuje mesto. Okoli Blatograda je bilo široko močvirje, ki je varovalo prebivalce sovražnih napadov. Kralj Arnulf se je večkrat tu mudil, kar izpričujejo darilne listine, ki so bile izdane v Blatogradu leta 888. in 889. Še znamenitejši je Krnski grad blizu Gospe Svete, kjer je bila morda nekdanja stolica slovenskih knezov. Dandanes je Krnski grad vas, a pred tisoč leti je bilo malo utrjeno mestece, ki je obsegalo kraljevi grad in še nekaj drugih poslopij. Nekateri frankovski vladarji so tu imeli svoj dvor.

Ob Dravi, nasproti izliva reke Krke, je stal grad Kamen, kjer je bivala l. 970. pobožna grofica Hildegarda, mati briksenškega škofa Alboina. Zapustila je svojemu sinu vso podedovano lastnino, a ta je velik del izročil briksenški cerkvi. Tako je tirolska škofija dobila obsežna posestva na spodnjem Koroškem, ki so se izdatno pomnožila s posestvi na Kranjskem, ko je Alboin leta 1004. pridobil blejsko gospostvo. Hildegarda je umrla v sluhu svetosti. V cerkvi sv. Lovrenca, kjer je bil njen grob, so se pozneje zgodila čudežna ozdravljenja in kmalu je ondi nastala sloveča božja pot. Akvilejski patriarh Bertold je vsled tega leta 1238. cerkev izvzel iz oblasti kapiteljna v Dobrlivasi in neposredno podredil patriarhu.

Turjak.

Zgodaj se je pričel razvijati Beljak. V 9. stoletju je stal tukaj grad, ki je bil kraljeva last. Poleg njega je kmalu nastal dvor, kjer so se naselili kraljevi vojaki (ministeriali) in drugi grajski služabniki. Ko je cesar Oton II. leta 979. podaril Beljak briksenškemu škofu Alboinu, je bila ondi že cerkev sv. Jakoba, kjer je sedaj mestna župnija. Ugodna lega na križišču trgovskih cest, ki so iz podonavskih pokrajin in zapadne Nemčije vodile skozi kanalsko dolino in Pontabelj v Italijo, je malo naselje kmalu dvignila. V začetku 11. stoletja (1007?) je prišel Beljak s Podklošтром vred v posest bamberske škofije in že leta 1060. mu je cesar Henrik IV. podelil tržne pravice, sodno oblast, samoupravo, pravico kovati denar in pobirati mitnino. Hkrati je zagotovil vsem trgovcem, ki so potovali v Beljak in nazaj, varno pot. S tem je bil položen temelj poznejšemu razcvitanju Beljaka, ki je bil v srednjem veku najvažnejše trgovsko mesto na Koroškem.

Razun omenjenih gradov je Koroška zlasti izza 12. stoletja dobila še mnogo drugih ponosnejših stavb na svojih mnogoštevilnih gričih in gorah. Naj omenim le nekatere z letnicami vred, ko se prvič imenujejo: Ostrovica (9. stoletje), Breže (860), Trebnje (1163), Grebinj (1160), Podklošter (1060).

Pokrajine v spodnještajerski marki, ob Dravi, Savinji in Savi, ki so bile na meji Madjarov in najbolj izpostavljene njihovim napadom, je bilo še posebno treba zavarovati z močnimi utrdбами. Zato nahajamo tu že v 9. in 10. stoletju celo vrsto gradov, najvzhodnejša in najmočnejša postojanka je bil Ptuj, kjer se je že zgodaj v okrilju varnega gradu razvilo celo mesto.

S Ptujem je kmalu začel tekMOVATI Maribor (Marchburg = grad v marki). Ime samo naznanja začetek tega mesta. Bil je izprva močen grad v obrambo proti Madjarom, kjer so imeli mejni grofi svoj sedež. Proti koncu 12. stoletja nahajamo tu majhen obzidan trg, ki se je vedno bolj razširjal in kmalu pridobil mestne pravice.

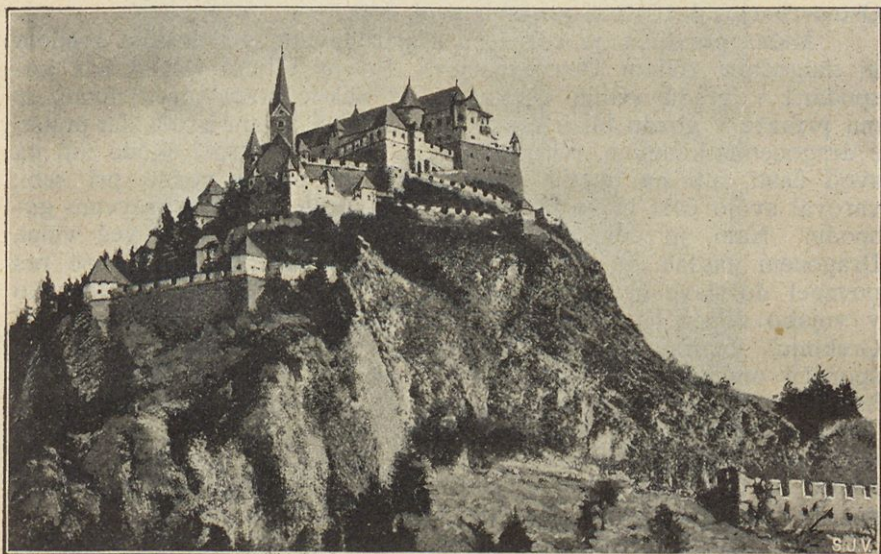
Posebno gosto nastavljeni so bili gradovi v savinjski pokrajini ali grofiji (pagus Sovne), ki se je raztezala od izvirov Savinje do izliva Sotle, od Mirne na Kranjskem gori do Pohorja. Tu nahajamo že ob vznožju solčavskih planin star grad, ki je bil sezidan na temeljih staroslovenske utrdbe. Sedaj se imenuje Gornjigrad po nemškem imenu Oberburg; toda srednjeveško ime „Obremburg“ bolj kaže na prvotni slovenski pomen (obrana ali obramba). Leta 1140. so grad spremenili v benediktinski samostan.

Južno od Gornjegagrada, tam kjer Savinja pridere v celjsko kotlino, blizu Braslovč, se je dvigal na srednjevisokem griču Sovnek, dom plemičev sovneških in zibelka poznejših mogočnih celjskih grofov. Prvič se imenuje l. 1130. Sovneški gospodje so bili divji, bojeviti vitezi, ki so mnogo škode storili gornjegrajski opatiji in žičkemu kartuzijanskemu samostanu, pa tudi v duhu pokore radi popravili svoje krivice z dobrimi deli in pobožnimi ustanovami.

Friderik I. Sovneški je l. 1135. pridobil Celje in si izprosil od cesarja Ludovika Bavarskega, da ga je povzdignil v grofovski stan in mu dal ime po novo pridobljenem posestvu. Tako so Sovneški gospodje postali grofi celjski. Toda stari celjski grad je stal že več stoletij prej. Mejni grofi savinjski iz rodbine Seliče-Breže so že okoli leta 976. imeli tu svoj sedež. Ko je rodbina z blaženo Hemo leta 1045. izmrla, so prešla njihova posestva v tuje roke. Isti mejni grofi so imeli še več drugih gradov ob Savi, tako Rajhenburg (omenjen že l. 895.), Kozje, Pilštanj; na sedanji kranjski strani pa Škrljevo pri Št. Rupertu in Mokronog.

V „krajni marki“ vzbuja naše zanimanje zlasti ljubljanski grad, s katerim je združen prvi začetek sedanjega glavnega mesta dežele Kranjske. Žal, da imamo prav o tem kraju mnogo manj zanesljivih zgodovinskih poročil, kakor o drugih mestih po Slovenskem. Gotovo je ljubljanski grad najstarejša točka Ljubljane. Že Rimljani so utrdili to naravno središče dežele. Ko je rimska Emona izginila v valovju ljudskega preseljevanja in so Franki zavladali nad Slovenci, so menda njihovi mejni grofi tu postavili svoj dom. Gotovo pa je

grad stal že za časa koroških vojvodov. Slično, kakor pri drugih mestih, so se tudi tu pod gradom naselili najprej vojaki (ministeriali), ki so pripadali vojaškemu spremstvu mejnega grofa, potem trgovci in obrtniki. Tako je polagoma nastalo pod gradom ob desni strani Ljubljanice malo naselje, sedanji „Stari trg“, ki je bilo z gradom vred obzidano in utrjeno. Kranjski zgodovinar Valvasor pripoveduje, da je bila okoli leta 1000. Ljubljana že mnogoštevilna občina, ker je l. 1006. huda kuga ondi pobrala nič manj kakor 17.000 ljudi. Dalje pripoveduje, da je leta 1073. ljubljanski trgovec Peter Baldavič na sedanjem Vodnikovem trgu na svoje stroške dal sezidati cerkev sv. Filipa in da je l. 1092. mesto že imelo svojega sodnika in mestni

Ostrovača.

svet. Toda ta poročila niso zanesljiva in malo verjetna. Prvikrat se imenuje kraj l. 1144., in sicer z nemškim imenom Laybach, a dve leti pozneje nahajamo tudi slovensko ime „Lubigana“.

Kakor Ljubljana si tudi Kranj prisvaja starodaven izvor in čast, da je bil sedež frankovskih mejnih grofov, ki so vladali kranjsko marko, pa imamo za take trditve še manj opore kakor pri Ljubljani. Druge gradove po Kranjskem nahajamo že iz začetka v posesti nemških plemiških rodbin, ki so se tekom 10. in 11. stoletja priselile v deželo. Značilna zgleda te vrste sta gradova Svibno in Turjak.

Svibno (Schärffenberg) leži ob Savi blizu Radeč in je že več stoletij v razvalinah. Na silno strmi in visoki pečini se je nekdanj dvigal grad. Celo divji golobi, ki so hoteli iz ravnine prileteti tja gori — tako pripoveduje Valvasor —, so morali med potom večkrat

sesti na pečevje in se odpočiti, ker niso mogli v enem poletu zmagati tolike višine. Zgradil je to drzno stavbo okoli l. 928. Arnulf iz rodu Schärffenbergov, ki je z drugimi frankovskimi grofi došel v deželo, da brani mejo cesarstva proti Madjarom. Rodbina Ostrovrharjev je postala zelo mogočna in vplivna. Razdelila se je v mnoge veje, ki so se nazivale po svojih posestvih in katerih imena zasledujemo skozi ves srednji vek.

Že Arnulfovi sinovi so ustanovili tri kolena. Najstarejši Oton je ostal gospodar na Svibnem, drugi sin Ortolf je ustanovil nov Ostrivrh, Sostro (Osterberg) ob izlivu Ljubljanice v Savo, tretji sin Arnulf pa Zibnik pri Radečah. Še slavnejši pa je postal grad in rod Gallenbergov pri Zagorju, kjer je Ortolf III. iz rodu Ostrovrharjev l. 1040. si postavil svoj dom.

Mična pravljica je združena s starodavnim svibenskim gradom in mogočnim rodом Ostrovrharjev. Ko je Viljem Ostrovrhar gospodaril v gradu svojih očetov in se nekoč vračal proti domu, se mu prikaže v gozdu blizu doma lepa deklica in mu izroči zlat prstan z dragocenim kamnom, rekoč, da ne bode nikdar trpel škode niti na svoji časti, niti na imetju, ako bode nosil prstan vedno pri sebi, varoval svojo čast in če bode vedno pokoren svojemu pravemu gospodu. Nato je deklica izginila in vitez je ni nikdar več videl. Dragoceni zaklad in njen opomin pa je skrbno varoval in se res povzpел do slave in bogastva. Leta 1293. pa je moral na Koroško v vojsko zoper Konrada Aufenštajnskega in je padel v bitki pri Grebinju. Umirajoč je podaril prstan svojemu nasprotniku in mu sporočil opomin neznane deklice. Odslej se je skrivnostni zaklad hranil v družini Aufenštajncev in jim prinesel mnogo blagoslova. Toda zadnji potomec tega rodu, Friderik, je pozabil na opomin, se uprl leta 1396. proti svojemu gospodu, vojvodu Viljemu, in izgubil imetje in prostost. Tudi svibenski grad je prešel leto pozneje iz posesti Ostrovrharjev na Habsburžane.

Med one redke plemiške rodbine, ki so prve došle v deželo in se ohranile do današnjega dne, je prištevati Turjačane (Auersperge). Njih rodni grad je Turjak, nekaj milj proti jugozapadu od Ljubljane. Ime je dobil od divjega vola ali tura, čigar glavo so imeli stari Turjačani v svojem grbu. Došli so na Kranjsko že s Franki v 9. stoletju ali pa vsaj kmalu po leški bitvi (955) in si postavili svoj trdni dom na enem izmed onih gričev, ki so obkroževali ljubljansko barje. Kako star je bil ta „Spodnji grad“, sklepamo od tod, da je že leta 1067. Konrad Turjaški postavil nad njim novo razsežnejše in udobnejše poslopje, sedanji Turjak. V bojevitih časih srednjega veka je ta grad zadela marsikatera nesreča. Leta 1140. je grof Henrik Ortenburški, ki se je prepiral s Turjačani zaradi neke dedščine, Turjak do tal požgal. Petdeset let je ležal v razvalinah, dokler ga ni Adolf Turjaški l. 1190. zopet dvignil in obnovil v prejšnjem sijaju. Posest Turjačanov se je tekom stoletij zelo namnožila. Cela vrsta gradov je bila njihova lastnina. Med svojimi člani so šтели mnogo mož, ki so imeli velik vpliv in so odločilno posegali v usodo naših dežel.

Razun imenovanih gradov segajo nazaj v prva stoletja nemškega gospostva še marsikatero druge slične zgradbe, na pr. Blejski grad (omenjen leta 1011.), Preddivor (1154), Mengeš (1177), Mirna (1165), Smlednik, Postojna (okoli l. 1200.).

Ako se ozremo še preko Hrušice na goriško stran, se nam pojavi kot najstarejši grad na slovenskih tleh Solkan pod Sveto goro. Leta 1001. je podaril cesar Oton III. polovico tega gradu in

Grad Kamenj.

polovico Gorice, ki je bila tedaj še mala vas, akvilejskemu patriarhu Ivanu. Gotovo pa je tudi že goriški grad stal v 11. stoletju, ker so se že koroški Epenštajnci tedaj po njem nazivali grofje goriški.

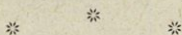
Med najzanimivejše goriške gradove po svoji legi in stavbi pa je prištevati Devin. Na skrajnem koncu adrijanskega morja, na strmi skali, ki skoraj navpično pada k morski gladini, stoji starodavna mogočna zgradba, ki še danes vzbuja občudovanje vsakega popotnika. Ponosno zre na morje pod seboj in kadar se njegovo zidovje sveti v solnčnih žarkih, tedaj je mornarjem na Adriji dober kažipot. S svojo lego ne obvladuje le morja, temveč tudi cesto, ki pelje iz Furlanije mimo grada na Kras. Za časa Rimljanov je tu stal grad

Pucinum, ob katerem je rastlo znamenito vino. V srednjem veku je bil Devin sedež mogočne rodbine gospodov devinskih, ki so imeli tudi grad Prem. Bili so zelo na slabem glasu, ker so pogosto kot roparski vitezi nadlegovali trgovce, ki so z blagom potovali v Trst. Akvilejski patriarhi so jih morali s silo krotiti. Leta 1395. je rod izmrl in grad je prišel v last Habsburžanov.

Drugi stari gradovi na nekdanjem goriškem ozemlju so še: Tolmin (omenjen l. 1188.), Rihenberg (l. 1200.) in Vipava, ki je bila v 13. stoletju v posesti goriških grofov, pozneje pa akvilejskih patriarhov.

Doba gradov je trajala skozi ves srednji vek. Ko so pa proti koncu 15. stoletja iznašli smodnik in topove, tedaj ni pomagala gradovom niti visoka lega na strmih pečinah, niti debelo zidovje več. Gospoda se je preselila iz svojih utrjenih bivališč v ravnine in si tamkaj postavila nove udobne hiše z gospodarskimi poslopji — graščine.

Tudi stari plemiški rodovi so večinoma izmrli, njihovi ponosni domovi pa so razpadli. In sedaj je mesto gradov videti le še žalostne razvaline, katere obraščajo smreke in prepleta zeleni bršljan. Vendar so tudi te razvaline častitljive in zanimive, ker se jih drži lep kos naše preteklosti.

Kakšno je bilo življenje na gradovih?

Omenil sem že, da v starih časih ne smemo iskati sedanje gosposke udobnosti in razkošnosti. Življenje v nekdanjih gradovih ni bilo posebno prijetno in kratkočasno. Prostora je bilo med debelim zidovjem primeroma malo. Dokler so bili še „turni“ edina grajska stavba, je služila za stanovanje ena sama izba, v kateri so gospoda in družina bivali, obedovali in spali. Izza 12. stoletja je bila poleg stolpa pač tudi udobnejša hiša, ki so jo imenovali palačo (palas). V njej je bila velika dvorana, ki je služila za sprejemnico in bila često okrašena z orožjem, lovskimi trofejami, v poznejših časih tudi s podobami prednikov. Imenovali so jo viteško dvorano ali dvorano prednikov. Gospodinji in otrokom je bila odmenjena za stanovanje čumnata (kemenate).

V teh prostorih, ki so bili preprosto opravljeni, se je razvijalo enakomerno življenje grajske gospode. Prave razsvetljave in kurjave niso poznali. Svetiti so si morali z voščeniimi svečami, ki so bile pa drage, ali pa z bakljami in treskami, ki so slabo svetile in dajale mnogo dima. Ker po sobah ni bilo peči, ampak le neke vrste kurišča, kakoršni so še sedanji laški kamini, zato so po gradovih mnogo prezebovali. Kamini so namreč požrli mnogo drv in zelo zakadili sobe, pa dajali le malo gorkote. Tudi stekla še niso poznali. Okna, ki so bila itak zelo majhna, so morali zadelati z lesenimi zatvornicami, z mehurji, roženimi ploščami, s koženico ali pa oljnatim papirjem. Zato je bilo v dvorani mnogokrat temno še po dnevi. — Ob slabem svitu plapolajočih bakelj in ob brlečih treskah so grajske

Viteška igra (turnir).

(Risal A. Veiter.)

gospe s svojimi hčerami in deklami opravljale ročna dela, predle, vezle, pletle, šivale, dočim so možje polegali po klopeh, pogrnjenih s kožami ubitih živali in s popivanjem kratili čas. Poslednje je bilo po gradovih le preveč v navadi. In Janez Ludovik Lindeški, ki si je izbral za geslo: „Vinca kupica je moja ljubica“, ni bil edini svoje vrste.

Najljubše opravilo viteške gospode je bil boj. Kadar ni bilo treba vojvodu ali kralju slediti v vojsko, so si pa drugod poiskali priložnosti za tak posel. Mnogo naših vitezov je šlo v 11., 12. in 13. stoletju v sveto deželo bojevat se proti Turkom, odkoder se navadno niso več vrnili. Ali pa so doma drug drugemu napovedali boj, si škodovali na imetju, požigali vasi, ropali in plenili. Marsikateri vitezi, ki so imeli svoje gradove ob velikih trgovskih cestah, so se večinoma preživljali z ropom. Napadali so mimoidoče karavane trgovcev, jim ugrabili blago, njih same pa zaprli, dokler se niso odkupili z veliko svoto denarja. Nekateri vladarji, zlasti Rudolf Habsburški so se mnogo trudili, da bi zatrli to roparsko viteštvo; vendar je nahajamo tja do novega veka.

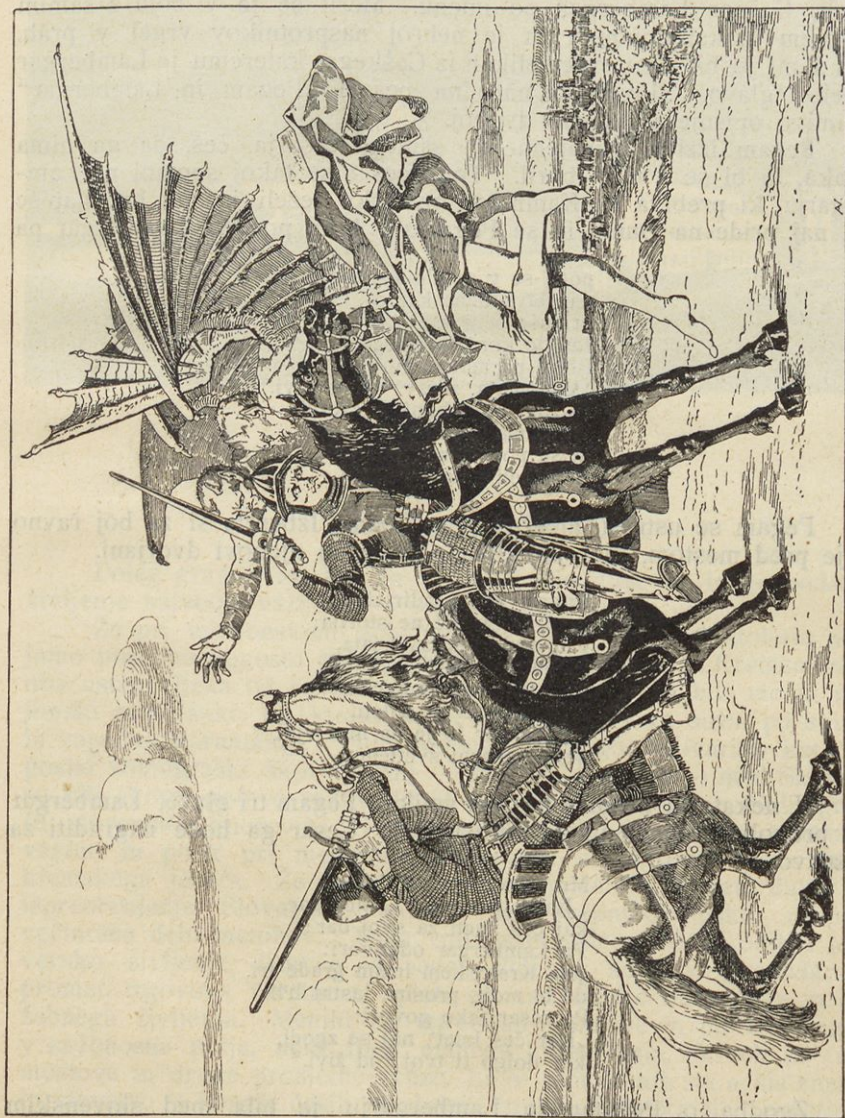
V mirnih časih je bil zlasti lov priljubljena zabava. Posebne vrste je bil lov s sokoli. Udeleževale so se ga tudi grajske gospe in gospodične. Sokole so namreč tako izučili, da so jim krotko sedeli na rokah, ob danem znamenju pa se spustili v zrak za drugimi ptiči, jih oključali, da so mrtvi ali omočeni popadali na tla.

Še večjega pomena so bile v življenju grajske gospode viteške igre ali turnirji, kjer so si iskali zabave, časti in slavnega imena. Turnirji so bili vojna šola za viteze. Tu so pokazali javno svojo moč, spretnost in pogum. Turnir je bil napovedan na določenem mestu že več mesecev naprej, in gospoda je prišla tja od blizu in daleč. Kranjski zgodovinar Valvasor pripoveduje, da se je vršil leta 1165. v mestu Curihu na Švicarskem tak turnir, in da se ga je udeležilo mnogo plemstva iz Koroške in Kranjske. Z vojvodom Henrikom Bavarskim je prišel tja Sigismund Galenberški, z vojvodom Koroškim Henrikom Lichtenberški, Ambrož Črnomeljski in Ivan Apfalter.

Za boj določeni ravni prostor je bil s peskom posut in ograjen. V polkrogu so bili postavljeni leseni odri za gledalce. Vitezi, ki so se smeli udeležiti turnirja, so najprej nastopili skupno v železni opravi, s šlemom, oklepom in ščitom. Objahali so ves bojni prostor, klanjajoč se gospodi na odru. Na poziv glasnika (herolda) sta se potem nasprotnika postavila drug proti drugemu s kopjem ali sulico v roki. Na dano znamenje sta izpodbodla konja in si zdirjala naproti. Vsak izmed nju je izkušal nasprotnika tako v prsi zadeti, da bi ta omahnil in s konja padel na tla. Kdor je to dosegel, je bil zmagovalec. Ako je bil prvi nasprotnik poražen, je nastopil drugi, tretji in igra se je ponavljala tako dolgo, da ni bilo nikogar več, ki bi bil kos zmagalcu.

Častno pa je bilo za viteza, ako se mu je pri sunku zdrobilo kopje. Zlomljeno kopje je smel zamenjati z novim in nadaljevati. Čim več kopij je vitez zlomil, čim več nasprotnikov je vrgel v prah, tem slavnjejše je bilo njegovo ime.

Turnirji navadno niso bili boji na življenje in smrt, vendar se je pri njih mnogokrat pripetila nesreča. Ako je vitez v težki železni opravi padel s konja, si je lahko zlomil roko ali nogo, ali pa mu

(Risal. A. Veiter.)

Pegam in Lambergar.

je nasprotnikovo orožje zadalo hudo rano. Včasih so se pa ti dvo-boji bojevali tudi iz sovraštva in ljubosumnosti. Tedaj nasprotnika nista prej jenjala, da je eden izmed nju mrtev obležal na bojišču.

Zmagalci v turnirjih so bili zelo slavljani. Od plemenitih gospej so dobili nagrado: dragoceno orožje, zlato verižico ali prstan. Njihovi čini pa so se poveličevali z besedo in pesmijo.

V 15. stoletju je živel na gradu Kamen pri Radovljici tak slaven junak, Gašper Lambergar po imenu. Meril se je v boju s samim cesarjem Maksimilijanom in je nebroj nasprotnikov vrgel v prah. Med temi je bil zlasti nek velikan iz Češkega, kateremu je Lambergar odsekal glavo. Slovenska narodna pesem „Pegam in Lambergar“ zanimivo opisuje ta viteški dvoboj.

Pegam izziva Dunajčane in samega cesarja, češ, da ga nima junaka, ki bi se z njim boril. Toda cesar se takoj spomni na Lambergarja, ki prebiva na Kamnu v kranjski deželi in mu brž napiše list, naj pride na Dunaj in se Pegamu v bran postavi. Lambergar pa

poda se v svetlo kamrico,
na glavo dene kapico,
pripaše sebi sabljico,
zasede konj'ča brzega.
Rokó pa materi moli:
„Mat' moja, zdrav' ostan'te vi.“
In zdaj pa s konjem zadrči,
ko strela hitro mi leti
in se poprej ne vstanovi,
da v beli Dunaj pridrči.

Pegam se ustraši njegovega prihoda. Izbereta si za boj ravno polje pred mestom, kjer jih gledajo cesar in njegovi dvorjani.

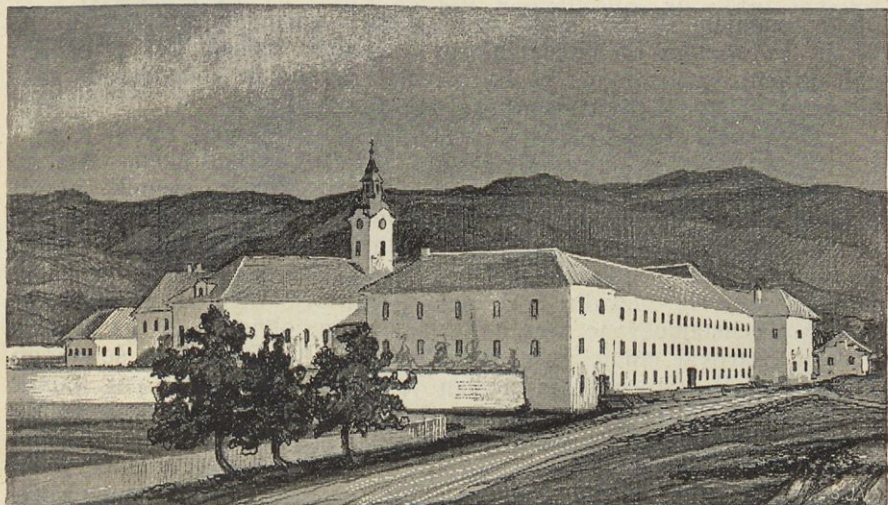
Enkrat vkup zadirjata,
en drugmu nič ne storita;
v drugo vkup zadirjata,
klobuke z glav si zbijeta;
v tretje vkup zadirjata,
Pegamu glav'ca odleti,
Lambergar jo je na meč vjel,
nesel cesarju svetlemu.

V nekaterih pesmih pa ima velikan Pegam tri glave. Lambergar mu prekolje srednjo in ga tako umori. Cesar ga hoče nagraditi za junaštvo.

Mu reče tako svetli car:
„Junak ti možki Lambergar,
kaj češ imeti za svoj dar?“
Pa Lambergar odgovori:
„Na Kranjskem imam grade tri,
de b' moji, prosim, lastni b'li.“
Pa cesar tako govori:
„Kar češ imet', naj se zgodi,
kar dolgo ti tvoj rod živi.“

Zgodba o Pegamu in Lambergarju je bila med slovenskim ljudstvom tako znana, da jo pogosto nahajamo naslikano celo na čebelnih panjih. Slava nekdanjega viteštva in njegovih bojov se zrcali v njej.

Stična na Dolenjskem.

14. Samostani.

Poleg gradov so bili za srednjeveško duševno in gospodarsko življenje največje važnosti — samostani.

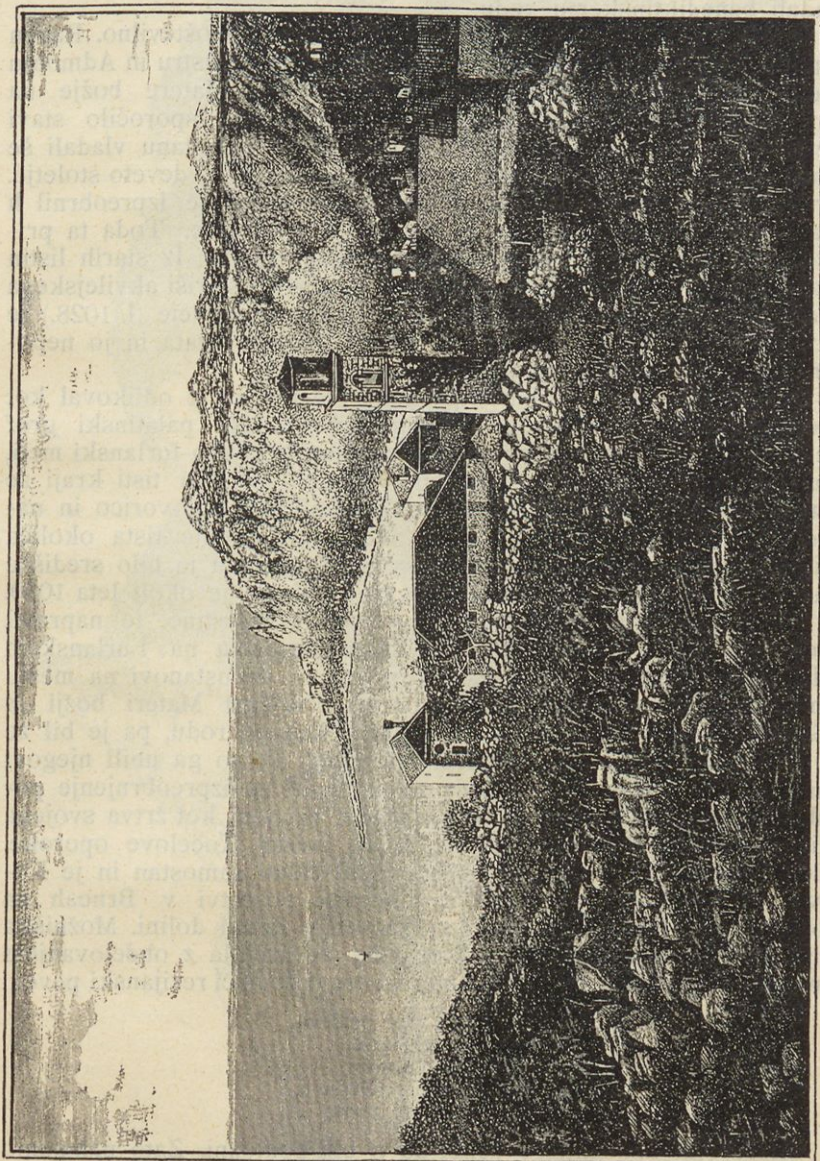
Že pri misijonskem delu med Slovenci v 8. in 9. stoletju nahajamo posebno pogosto menihe. Samostana Innichen in Kremsmünster, oba ustanovljena od bavarskega vojvoda Tasila, sta bila močni misijonski postojanki, od koder se je krščanska vera širila po severni in zapadni Karantaniji. Tudi Modest in njegovi tovariši, katere je poslal solnograški škof Virgilij — sam irski menih — med Slovence, so bili skoraj gotovo redovniki iz samostana sv. Petra v Solnogradu. In slovenska kneževiča Gorazd in Hotimir sta dobila krščansko vzgojo in pouk pri menihih v samostanu sv. Odrešenika na otoku kiemskega jezera. Že iz teh podatkov je lahko posneti, da je bilo izpreobrnjenje Slovencev, kakor vseh srednjeevropskih narodov, večinoma delo menihov. Toda vpliv samostanov se ni omejil le na versko življenje, temveč je segal tudi na šolstvo, gospodarstvo, promet, trgovino, umetnost, sploh na vse stroke duševnega in družabnega življenja. Menihi so iztrebljali gozdove in jih izpreminjali v sadonosna polja, učili ljudi umnega kmetovanja, skrbeli za ceste, mostove in druge prometne zveze. Le v samostanih sta našla znanost in slovstvo v burnih časih zgodnjega srednjega veka tiho zavetje, le tu so bile višje šole in se je gojila umetnost. Po pravici pravi duhoviti francoski pisatelj Montalembert, da se ima Evropa za svojo omiko zahvaliti menihom.

Spričo tolike važnosti je treba, da si ogledamo tudi ta središča srednjeveškega kulturnega življenja. Nekateri izmed samostanov, ki

jih tu omenjam, so bili sicer ustanovljeni v poznejših stoletjih (v 13., 14. ali 15.) vendar jih hočem hkrati z drugimi opisati, ker pripadajo oni skupini samostanov, ki so ustvarili verske in gospodarske razmere zgodnjega srednjega veka.

Med najstarejše redovne naselbine na slovenski zemlji je prištevati samostan sv. Ivana pri Devinu na Primorskem. Stal je ob čudoviti reki Timavu, katero imenuje rimski pesnik Vergil „mater morja“, ker močna kakor veletok prodere izpod zemlje in se po zelo kratkem teku že izliva v morje. Začetki samostana segajo še nazaj v rimsko dobo. L. 611. je bil od Obrov razdejan, pa se je zopet dvignil iz razvalin. Akvilejski patriarh Ulrik I. iz rodu koroških Epenštajncev je leta 1112. samostan obnovil in ga bogato obdaril. Daroval mu je vso zemljo od Soče do Timava in še mnogo druge posesti. Štivanski samostan je bil sloveča božja pot, kamor so Slovenci romali v velikem številu. Do najnovejšega časa so tja hodile procesije iz kraških župnij, toda nekdaj so tja prihajali obiskovalci iz daljnih krajev. In ta romanja niso služila le verskim, ampak tudi kupčijskim namenom. Ker je bilo pri sv. Ivanu pristanišče za ladje, je prišlo tja mnogo trgovcev s pomorske strani, s katerimi je ljudstvo iz Primorja in Kranjske tržilo za svoje izdelke. Glavni sejem o prazniku sv. Ivana je trajal šest dni. Tedaj so pripeljali tja mnogo tujih vin, žita, konj, prediva in platna. Kakor je sedaj Trst, tako je bil tedaj sv. Ivan važno trgovsko središče za naše dežele. Posebno znamenit spominek, ki je menda v zvezi s tem slovečim samostanom, pa je „štivanski ali čedadski evangelij“. To je prepis evangelija sv. Marka na pergamen ali tanko kožico, ki ga je izvršil nek neznanec v petem ali šestem stoletju. V srednjem veku so pa mislili, da je to lastnoročni rokopis sv. Marka in so ga zelo visoko cenili. Nek patriarh je dal vezati ves evangelij, ki je obsegal sedem knjižic, v zlate platnice. Sedaj je ohranjenih le še pet knjižic. Tri se nahajajo v Čedadu, dve pa v Pragi. Za nas Slovence je ta evangelij zato velike važnosti, ker je na njegovem robu napisanih veliko število osebnih slovanskih imen. To so imena romarjev, ki so prišli v samostan (po vsej priliki je misliti na sv. Ivan pri Devinu) na božjo pot, kaj darovali za cerkev in zato smeli svoja imena napisati na rob svete knjige. Videti je, da jih je navadno zapisaval kak duhovnik. Po pisavi soditi, so bila skoraj vsa imena zapisana v devetem in desetem stoletju (850—950). Med njimi nahajamo mnogo zgodovinskih oseb, tako bolgarskega kralja Borisa, ki se je leta 861. dal krstiti in se podpisal s svojim novim krstnim imenom Mihael, moravskega kneza Svetopolka in njegove žene Svetožizne. Iz onih krajev Panonije, kjer je gospodoval vojvoda Braslav, so se podpisali: Železna, njegova žena Hesla in njihov sin Stregomil. Mnogo lepih staroslovenskih imen, ki so pozneje popolnoma izginila, imamo še ohranjenih na teh listih. Tu so moška imena: Budislav, Grešič, Dražič, Zlebor, Nosimir, Unislav, Trebikor, Trudopolk, Sebidrag, Boržit, Predislav, Miromisl, Žitomir, Motak, Vitogoj, Žilec, Radoslav; še izrazitejša so ženska imena: Ljuta, Sobeslava, Slavenka, Stranka, Mala, Zemidraga, Mojslavka, Miroslava in druga.

Redovniki pri sv. Ivanu so bili benediktinci ali „črni menihi“ iz onega reda, ki si je pridobil največ zaslug za razširjanje krščanstva

Sv. Ivan pri Devinu.

in povzdigo omike v srednji Evropi. Redovna pravila so jim ukazovala ročno delo, od katerega niti duhovniki niso bili izvzeti, nalagala jim skrb za prepisovanje knjig in samostanske šole. Zato vidimo,

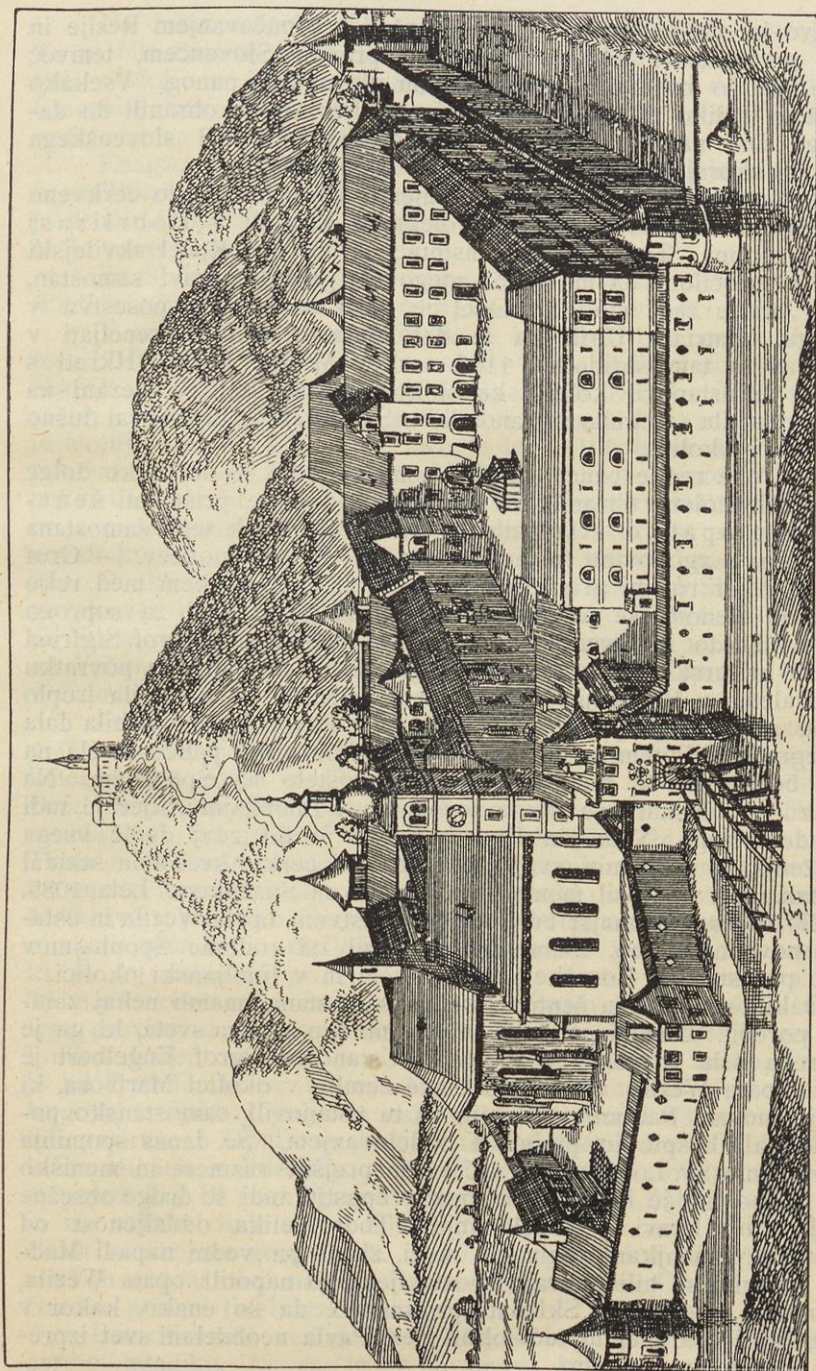
da so se svetni in cerkveni oblastniki v začetku posluževali zlasti tega reda za razširjanje verskega življenja in pospeševanje splošne omike. Tja do konca 11. stoletja so vsi novoustanovljeni samostani pripadali benediktinskemu redu.

V ozemlju stare Karantanije jih nahajamo mnogoštevilno. Razun že omenjenih redovnih naselbin v Innichenu, Kremsmünstru in Admontu je zelo stara ustanova benediktinski samostan Matere božje na Osojah, ob jezeru enakega imena. Samostansko sporočilo stavi pričetek tega samostana v ono dobo, ko so v Gorotanu vladali še domači slovenski knezi, namreč v šesto ali pa vsaj v deveto stoletje. Takrat je baje pogan Ozij, grof trebanjski, ki se je izpreobrnil h krščanstvu, ustanovil samostan in mu nadel svoje ime. Toda ta pripovedka je le ponesrečena razlaga krajevnega imena. Iz starih listin se da dokazati, da so osojski samostan ustanovili stariši akvilejskega patriarha Popona okoli leta 1000. Par desetletij pozneje (l. 1028.) je namreč Popon odkupil opatijo iz oblasti svojega brata in jo neposredno podredil akvilejskemu patriarhu.

Med slovenskimi in karantanskimi plemiči se je odlikoval kot dobrotnik cerkve in ustanovitelj samostanov zlasti palatinski grof Kocel (Chazilo). Imel je svoja posestva na koroško-furlanski meji, v porečju reke Bele tja do Pontebe. Gotovo so bili tisti kraji že takrat naseljeni od Slovencev, ki so ohranili svojo govorico in narodne običaje do današnjega dne. Sedaj se imenuje tista okolica Rezija in prebivalci Rezijani. Za časa grofa Kocela je bilo središče doline njegov grad v Možnici (Moggio). Ko se je okoli leta 1080. grof Kocel odpravljaj na križarsko vojsko v Palestino, je napravil oporoko, v kateri je zapustil vsa svoja posestva na Furlanskem akvilejskemu patriarhu Frideriku s pogojem, da ustanovi na mestu možniškega gradu benediktinski samostan v čast Materi božji in sv. Golu. Patriarh Friderik je bil Slovan, Čeh po rodu, pa je bil že leta 1085. umorjen. Stari letopisci poročajo, da so ga ubili njegovi lastni ljudje, to je Slovani. Morda se je trudil za izpreobrnjenje poganskih Slovencev v svoji škofiji in padel pri tem kot žrtva svojega poklica. Gotovo je le, da Friderik še ni izvršil Kocelove oporoke. Še le patriarh Ulrik I. je leta 1115. začel zidati samostan in je Kocelovo zapuščino še pomnožil z mnogimi posestvi v Brncah na Koroškem, pri Materi božji in pri sv. Janezu v Zilski dolini. Možniška opatija je zdaj gospodovala v Reziji in se trudila z obdelovanjem skalnatega in peščenega sveta, o katerem pravi domači rezijanski pevec:

Kadar na vrh vun prideva,
tja in sem pogledava,
je sama skala in rob;
tja noter v dno pogledava,
je samo voda inu prod.

Skoraj vsi tamošnji Slovenci so ji bili podložni. Zato nahajamo v starih zapisnikih možniške opatije mnogo pristnih slovenskih imen, kakoršna so: Gorjanin, Bilina, Gurič, Črnigoj, Žitič, Golob, Vekoslav, Svetlič, Stojan, Zupina, Zvene, Dubligoj. Danes je slovenski jezik v Reziji že zelo pokvarjen in ljudje niti ne umejo več čiste slovenščine.

Gornji Grad.

(Na levi benediktinski samostan s cerkvijo, na desni grad knezoškofa Ravbarja.)

Zanimivo je, da učenjaki, ki so se pečali s proučevanjem Rezije in njenih prebivalcev, teh ne prištevajo pravim Slovencem, temveč pravijo, da so nastali iz zmesi raznih slovanskih panog. Vsekako pa kažejo veliko žilavost in vztrajnost, ker so se ohranili do današnjega dne navzlic temu, da so najvzhodnejši del slovenskega naroda in skoraj popolnoma ločeni od svojih bratov.

Razun opatije v Možnici je omeniti še neko drugo cerkveno ustanovo grofa Kocela, namreč kolegiatni kapitelj v Dobrhlivasi v Junski dolini. Tudi to svojo lastnino je bil dal Kocel akvilejski cerkvi z naročilom, da naj se na njegovem grobu napravi samostan, kjer bi bratje zanj molili. Kocel je umrl na svojem posestvu v Göttingu. Patriarh Ulrik pa je dal njegovo truplo prepeljati v Dobrlovas in tam sezidati l. 1106. cerkev Matere božje. Hkrati s cerkvijo je ustanovil kolegij kanonikov, ki so bili pa vezani na redovna pravila („regularni kanoniki“). Samostan je oskrboval dušno pastirstvo v okolici.

Med one redke benediktinske samostane, ki so se preko dolge dobe osmih stoletij ohranili do današnjega dne, je prištevati šentpavelsko opatijo v lavantinski dolini. Pričetek tega samostana je združen z zgodovino plemiškega rodu Šponhajmovcev. — Grof Sigfried, čigar rojstni grad Šponhajm je bil na Nemškem med reko Mozelo in Renom, se je priženil na Koroško in vzel za soprogo grofico Rihardo iz lavantinske doline. L. 1064. se je grof Sigfried pridružil križarski vojski bamberskega škofa in umrl na povratku iz Jeruzalema v Bolgariji. Njegova žena Riharda je odkupila truplo za drag denar in ga pokopala v cerkvi sv. Pavla, katero je bila dala sama zgraditi. Potem pa je vzela v roko romarsko palico in šla na daljno božjo pot k sv. Jakobu v Kompostelo na Španskem. Na povratku je obiskala še svoje sorodnike v Šponhajmu, kjer je tudi njo zadela smrt. Njen sin Engelbert, ki je bil zdaj dedič vsega premoženja, je v spomin svojih starišev pri cerkvi sv. Pavla sezidal samostan in si naprosil menihov iz Hirsau na Švabskem. Leta 1085. je prišlo od tam dvanajst bratov pod vodstvom opata Wezila in ustanovilo novo naselbino. Samostan je dobil od rodbine Šponhajmov mnogo posestev na Koroškem, Štajerskem in v ljubljanski okolici.

O kulturnem delu šentpavelskega samostana imamo nekaj zanimivih poročil. Menihi so dobili v dar mnogo takega sveta, ki ga je bilo treba šele iztrebiti in obdelati. Ustanovnik grof Engelbert je podaril opatu Wezilu velik kos puste zemlje v okolici Maribora, ki se je imenovala Radimlje. Menihi so tu ustanovili samostansko podružnico ali hospic in pričeli z obdelovanjem. Še danes spominja krajevno ime Sv. Lovrenc v Puščavi na prejšnje razmere in meniško delo. Slično jim je hotel ustanovnik prepustiti tudi še druge obsežne pokrajine ob Dravi v obdelovanje. Toda velika oddaljenost od samostana, pomanjkanje delavnih moči, zlasti pa vedni napadi Madjarov, katerim so bili ti kraji izpostavljeni, so napotili opata Wezila, da ponudbe ni sprejel. Sklepati pa smemo, da so enako, kakor v okolici Maribora, menihi tudi okoli Šent Pavla neobdelani svet izpremenili v rodovitno zemljo.

Na duševno izobrazbo je samostan vplival zlasti s svojo šolo. Ta ni bila namenjena le domačemu redovniškemu naraščanju, ampak tudi vzgoji in pouku zunanjih, zlasti plemiških mladeničev. — Človekoljubna naprava je bila ubožnica ali špital, katero je samostan vzdrževal na svoje stroške.

Enajsto in dvanajsto stoletje je bila doba najvišjega razvoja za benediktinski red v naših krajih. In če se ozremo na smer, v kateri je prodiral, opazamo, da so se njegove naselbine s severa vedno bolj širile proti jugu.

Za Št. Pavlom sta bila ustanovljena samostana Arnoldštajn (Podkloster) v kanalski in Gornji Grad v savinjski dolini.

V kanalski dolini na Koroškem so imeli bamberski škofje že izza l. 1007., ko je bila škofija ustanovljena, obširna posestva. Cesar Henrik II. jim je podaril tudi Volšperk in Beljak. Med temi posestvi je bil tudi neki grad z imenom Arnoldštajn, katerega pa je škofiji ugrabil neki vitez. Ko je leta 1106. bamberski škof Oton potoval iz Italije proti domu, je prišel tudi na Koroško in se tu nekaj časa mudil. Vzel je grad zopet v posest, ukazal ozidje podreti in je ondi ustanovil samostan sv. Jurija. Slovenci so ga menda imenovali kratko „kloster“, ker nosi trg, ki se je razvil pod samostanom, ime „Podkloster“. Škof Oton, ki je tudi polabskim Slovanom označeval sveti evangelij, je zelo skrbel za svoje slovenske podložnike na Koroškem. Razun samostana je sezidal cerkev sv. Štefana južno od Volšperka, potem sv. Lenarta in sv. Jurija pod Kamnom in kapelo v Žabnici.

Zadnji benediktinski samostan v naših deželah je bil ustanovljen v Gornjem Gradu. Tudi tukaj je bil ustanovitelj plemič, ki je hotel v čast božjo in blagor svoje pokrajine v oddaljeni dolini ob Dreti naseliti marljive redovnike. Imenoval se je Diebald „de Chagere“, menda zato, ker je imel svoj dom v Kokarjih. On in njegova žena Truta nista imela potomcev. Zato sta sklenila s svojim premoženjem ustanoviti benediktinski samostan. Diebald je dal v ta namen leta 1140. svoje posestvo Gornjigrad (Obremburg) z vsemi poslopji, gozdi, njivami, pašniki in podložniki akvilejskemu patriarhu Peregrinu I., ki je tej ustanovi pridejal še nekaj posestev na Furlanskem in 30 mark srebra za zidavo samostana. Redovniki so dobili še poleg tega pravico, da smejo svojo posest razširiti z iztrebljenjem gozda kolikor hočejo. Odkod je nova naselbina došla, ni znano. Prvi opat je bil Bertold, ki se omenja leta 1145. — Samostan je imel izprva le gornjegrajsko župnijo za oskrbovati; že tekom 13. stoletja so mu bile pridružene župnije sv. Jurija v Skalah, Marije Device v Braslovčah in sv. Mihaela v Pilštanju. Ohranil se je do 15. stoletja. Leta 1462. je papež Pij II. gornjegrajsko opatijo podredil ljubljanskemu škofu in mu nakazal tudi njene dohodke. Menihi pa niso hoteli priznati škofa za svojega gospodarja. Zato je papež Sikst IV. l. 1473. opatijo zatrl in ukazal ondi namestiti svetne duhovnike. Od tedaj je Gornji Grad v posesti ljubljanskih škofov.

Benediktinski red je že v 12. stoletju pognal iz sebe novo čvrsto mladiko, ki se je v kratkem izrastla v močno, košato

drevo in je razširila svoje veje tudi čez slovensko zemljo. To je bil red cistercijanov ali „belih menihov“.

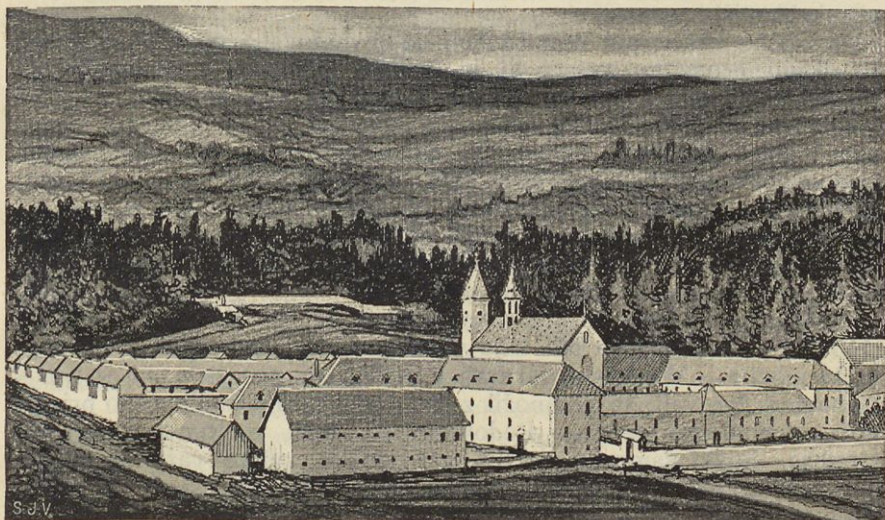
Pravi ustanovitelj cistercijanskega reda je bil sv. Bernard. Bil je rodом Francoz iz plemenite, bogate rodbine. Toda že v zgodnji mladosti je kazal nenavadno resnobo in veliko ljubezen do samote. Ko je bil 21 let star, je pregovoril še nekaj svojih bratov in sorodnikov, da se skupno posvete redovnemu življenju. Prav takrat je živelo v kraju Citô pri Dižonu nekaj menihov, ki so hoteli obnoviti prvotno strogost in preprostost benediktinskega reda. Toda njih borno življenje, polno zatajevanja in težkega dela, ni privabilo nobenega novinca. Poleg tega je pa še kužna bolezen zredčila vrste redovnikov. Zdelo se je, da bode naselbina popolnoma izmrla. Tu je potrkal l. 1112. sv. Bernard s tridesetimi tovariši na samostanska vrata in sprejel redovniško obleko. Zdaj je naenkrat zavladalo novo življenje. Število redovnikov se je tako pomnožilo, da je bilo kmalu treba ustanoviti nove samostane.

Nova redovna družina se je bistveno držala pravil sv. Benedikta. Obnoviti je hotela le ono uboštvo v samostanski opravi, ono strogost v življenju in oni način delovanja, ki je vladal ob času sv. Benedikta med njegovimi redovniki. Po prvi naselbini v Citô (latinsko Cistercium — vodnjak) so se redovniki imenovali cistercijani. Njih obleka je bila bela volnena halja, čez katero so nosili dolg črn škapulir. Uživali so velik ugled pri vseh slojih prebivalstva. Neki zgodopisec (Jakob iz Vitrija) opisuje okoli leta 1240. njihovo življenje na sledeč način: Vsa cerkev Kristusova je prešinjena občudovanja in spoštovanja teh menihov, kakor z vonjem nebeškega balzama in ni je dežele niti pokrajine, kamor ne bi bila ta blagonosna trta pognala svojih mladik. Obleka teh redovnikov je zelo preprosta. Spodnjega oblačila nimajo. Meso jedo le v hudi bolezni; ribe, jajca, mleko, sir uživajo le izjemoma kot miloščino; samostanski bratje tudi ob najtežjem delu na pristavah ne pijejo vina. Vsi redovniki spe na slam, ne da bi odložili svojo haljo. O polnoči vstanejo in prepevajo psalme do jutra, potem je maša. Ko ta mine, se zberó v kapitelski sobi in vsakdo se obtoži javno svojih grehov. Ves dan se pečajo s težkim delom, čitanjem in molitvijo. Pri vseh teh opravilih vedno molče, razun tisto uro, ki je odmenjena za duhovne pogovore.

Čudovito hitro se je red množil in razširjal. V 50 letih je štel že 343 opati. Na slovenskem ozemlju so se naselili cistercijani že za življenja sv. Bernarda. Skoro ob istem času sta bili ustanovljeni dve opatiji: Vetrinjska pri Celovcu (1142) in Stična na Dolenjskem (1136).

Vetrinjsko opatijo sta ustanovila koroški grof Bernard in njegova žena Kunigunda. Menihi so došli iz vilarskega samostana blizu Metza v Lotaringiji. O tej ustanovitvi in o imenu nove opatije je nastala pozneje čudovita pravljica. Bernard in Kunigunda sta imela stričnika Henrika, ki se je vzgojeval na francoskem dvoru in

pripravljal za duhovski stan. Kraljica in njena hči sta ga imele zelo rade. A prav radi tega so ga zavidljivi dvorniki pričeli obrekovati, češ, da ima z njima grešno znanje. Podvreči se je moral takozvani „božji sodbi“ in se boriti z levom. Srečno ga je premagal in tako dokazal svojo nedolžnost. Potem pa ni hotel nič več ostati na kraljevem dvoru. Oblekel je redovniško haljo in postal opat vilarškega samostana (Weiler-Bettnach). Ko mu je grof Bernard podelil svet za ustanovitev nove naselbine, jo je imenoval „Victoria“, to je zmaga. Tudi ta pripovedka je le ponesrečeno tolmačenje slovenskega imena Vetrinj, ki se v obliki Vittringen nahaja že v najstarejših samostanskih listinah.

Kartuzijanski samostan Pleterje.

Cistercijani so še bolj kakor benediktinci pospeševali poljedelstvo. Redovna pravila so jim strogo ukazovala obdelovati zemljo. Vsi redovniki so morali delati, celo opat ni bil izvzet. Med delom so molčali in se pomenjevali z znamenji. Za slovenske dežele, ki imajo pretežni kmetijski značaj, je bil prihod teh redovnikov velikega pomena. Prinesli so iz tujine nove sadeže, nove žitne vrste in z njimi pomnožili domače pridelke. Dvignili pa so tudi način kmetovanja. Mesto preprostega lesenega drevesa, s katerim so tedanji kmetje razoravali zemljo, so uvedli železni plug in drugo popolnejše poljsko orodje. Za srednji vek so bili cistercijanski samostani to, kar so dandanes kmetijske šole. Njih pristave z vzornim gospodarstvom, umno živinorejo in dobro obdelanimi njivami so močno dvignile poljedelstvo.

Gospodarski pomen samostanov za tedanjo dobo se posebno jasno kaže v zgodovini vetrinjskega samostana. Že izza leta 1200. je samostan vzdrževal most čez Dravo pri Humberku in ustanovil pri vasi Kožentavri (pri krznarjih) gostinjec za popotnike. Pa tudi cesto, ki je vodila od tu čez Ljubelj na Kranjsko, so svetni in duhovski oblastniki prepustili samostanu v oskrbovanje. Vrh Ljubelja pri cerkvi sv. Lenarta je bil tudi gostinjec, kjer je vedno bivalo nekaj samostanskih bratov, da so sprejemali popotnike in skrbeli za njih varnost. Z dohodki cerkve pa so se popravljala pota in mostovi. Izza l. 1330. je bilo tudi na Malem Ljubelju pri cerkvi sv. Magdalene v Zapotnici slično zavetišče in je tamkaj stalno bival vsaj en duhovnik. Na kranjski strani je imel tak hospic ali gostinjec pod Ljubeljem v oskrbi stiški samostan.

Slično kakor pot čez Ljubelj, je obvladoval vetrinjski samostan še drugo prometno zvezo, ki je družila Kranjsko s Štajersko. V Tuhinjski dolini, ki se razteza od Kamnika proti Motniku, so grofi iz rodbine Andechs-Meran ustanovili hospital za sprejemanje revnih popotnikov. Patriarh Bertold je to ustanovo izročil vetrinjskemu samostanu v oskrbovanje, ki je tam vzdrževal nekaj bratov. Pozneje je sezidal samostan tamkaj cerkev sv. Antona puščavnika in obsežen močan grad. Za časa lutrovskega gibanja pa je ustanova prenehala, in v letu 1606. je vetrinjski opat prodal grad Ivanu Thalerju. Zdaj le še ime Špitalič spominja na staro ustanovo.

Opatija Stična je bila ustanovljena že par let pred Vetrinjem (1136). Ustanovitelji so bili trije višnjegorski plemiči: Henrik, Ditrich in Meinhalm. Akvilejski patriarh Peregrin je posestva, ki so jih v ta namen darovali, še pomnožil z drugimi dohodki in slovesno priznal novoustanovljeno opatijo. Redovniki so došli iz Rune (Reun) pri Gradcu. Stiški samostan je bil za Kranjsko velike važnosti tako v cerkvenem, kakor v gospodarskem oziru. Ko dežela še ni imela škofije, je bila Stična cerkveno središče, tembolj, ker ji je bilo tekom let vtelesenih mnogo župnij. Najprej je samostan dobil obsežno šentviško župnijo z 72 podružnicami, potem Žužemberk, Dobrniče, Belo cerkev in še mnogo drugih. O gospodarskem delu pa pričajo stare listine, ko pripovedujejo, da so stiški menihi iztrebili gozde pri Laščah in tamkaj ustanovili pristavo, slično tudi ob Krki „na bajnofu“ pri Novem mestu, kjer so nasadili vinograde. In narodna pesem, ki se je še v začetku preteklega stoletja popevala v šentviški okolici, je poročala o treh belih menihih, ki so došli iz tujine in učili ljudstvo umnega kmetovanja. Cesar Jožef II. je samostan zatrl, toda l. 1896. se je zopet obnovil in se vedno lepše razvija.

Tudi cistercijani so prodirali vedno dalje proti jugu. Vetrinjski samostan je dobil kmalu hčerko na kranjsko-hrvaški meji, opatijo Kostanjevico. Ustanovil jo je leta 1234. koroški vojvoda Bernard. Tudi za to ustanovo so bili merodajni verski in gospodarski cilji. Menihi naj bi obdelovali tamošnjo pokrajino, ki je bila le redko naseljena in z gozdom pokrita, iztrebili ostanke poganstva, ki so še preostali, dvignili trgovino in promet z južnimi deželami in zlasti zavarovali tudi deželno mejo proti Madjarom. Delovanje kostenje-

viškega samostana se je raztezalo zlasti proti hrvaški strani. Že leta 1250. si je opatija ustanovila podružnico na otoku sv. Jakoba pri Zagrebu in kmalu si je pridobila celo posestva ob Vrbasu v Bosni. Gotovo bi bili cistercijani prodirali vedno dalje na slovanski jug, da jim ni pozneje turška sila zastavila poti in uničila njihovo delo.

Tretji red, ki se je hkrati z benediktinskim in cistercijanskim udomačil v naših krajih in znatno vplival na versko in gospodarsko življenje našega naroda, je bil red kartuzijanov.

Ustanovil ga je l. 1084. sv. Bruno, ki si je izbral neko puščavo pri mestu Grenoble na Francoskem za svojo redovno naselbino. Po tej puščavi, imenovani „Kartuzija“ (francosko Šartres), so se redovniki imenovali kartuzijani. Red sv. Brunona je imel najstrožja pravila. Menihom je bilo zaukazano vedno molčanje, naložena so jim bila stroga pokorila, vzdrževati so se morali vseh mesnih jedil in živalske zabele. Živel so kakor samotarji vsakdo v svoji celici, kjer so se pečali z molitvijo, premišljevanjem, spisovanjem knjig in ročnimi deli. Zgled strogega, spokornega in vzdržnega življenja je mogočno vplival na tedanjo dobo. Kmalu so bili kartuzijani med ljudstvom zelo priljubljeni, svetni oblastniki pa so jih čislali kot duhovne vodnike in svetovalce, modre spovednike in učene, pobožne može.

Prva njihova naselbina na naših tleh je bila kartuzija v Žičah pri Konjicah. Ko je štajerski mejni grof Otokar I. leta 1149. od nemškega cesarja Konrada III. dobil upravo spodnje Karantanske marke, je takoj želel v novopridobljenem ozemlju ustanoviti kak samostan. Po daljšem preudarku se je odločil za kartuzijane. Redovnikom je podaril dolino ob Žičnici pri Konjicah. Leta 1159. je prišlo tja 12 menihov in 24 bratov (konverzov) iz Velike Kartuzije pri Grenoblu. Na čelu jim je bil odličen menih Beremund iz plemenitega angleškega rodu knezov Cornevalskih. Kartuzijani so ustanovili v Žički dolini dve redovni naselbini. Za menihe (patre) so izbrali konec doline. Tu je nastal „Gornji samostan“ s celicami menihov in cerkvijo najodličnejšega puščavnika, sv. Janeza Krstnika. Nekoliko nižje proti jugovzhodu so sezidali „spodnji samostan“ za brate, katerim je bilo izročeno gospodarstvo. Tu je bil tudi gostinjec (hospital) za sprejem popotnikov in cerkvice Device Marije. Vas Špitalič še sedaj spominja na prvotne kartuzijanske stavbe, ki so stale na tem kraju.

Kartuzijani sami so svoje selišče imenovali „dolina sv. Janeza“, pozneje pa so mu rekli žički ali zajčki samostan. Kakor drugod, se je tudi tukaj o pričetku kartuzije razvila pravljica, ki je s tem imenom v tesni zvezi. Štajerski vojvoda Otokar I. je baje na lovu zagledal košuto izredne velikosti in bele barve in jo je brez uspeha zasledoval. Ko je ves truden pod nekim drevesom zaspal, se mu je prikazal sv. Janez Krstnik in mu je zapovedal v imenu božjem, naj na tistem mestu, kjer je izginila košuta, sezida samostan. Lovci pa so slučajno spodili zajca, ki je skočil vojvodu v naročje. Zato je

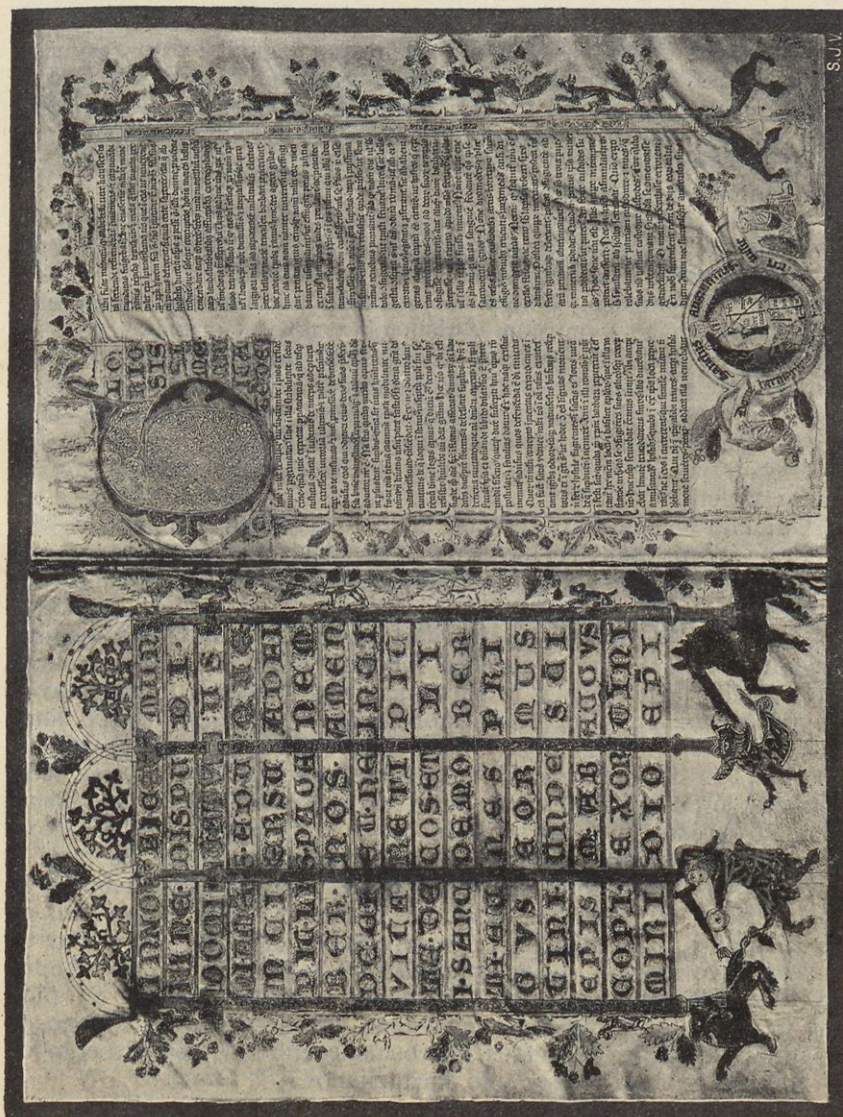
novo naselbino imenoval „Zajec“ (Seitzkloster). Po neki drugi pripovedki je vojvoda takrat, ko se je zbudil, našel zajca v naročju, kamor je bil pribežal pred psi in lovci. To je imel za znamenje, naj imenuje kartuzijanski samostan po zajcu. Seveda se opira ta pravljica na krivo tolmačenje nemškega imena „Seitzkloster“, ki so ga izvajali od slovenske besede zajec.

Žička kartuzija je dobila od raznih plemičev mnogo posestev v dar. Središče teh posestev je bila Žička dolina, katero so kartuzijani gotovo našli še pusto in obraščeno, pa so jo s svojo pridnostjo izpremenili v rodovitna polja, sočne pašnike in sadonosne vinograde. Izven te doline so imeli še posestva v Zrečah, Dramljah, Oplotnici, Slov. Bistrici, na dravskem polju okoli Maribora in Ptuja. Ta posestva so obdelovali s pomočjo podložnih kmetov, ki so jih ondi naselili. Umevno je, da je bilo tako samostansko veleposestvo v tistih časih za trgovino in promet velikega pomena. Tudi žički kartuzijani so imeli skrbeti za važno prometno zvezo. L. 1160. je štajerski mejni grof Otokar VII. ustanovil ob Severniku (Semmering) blizu Murice hospital za reveže in popotnike, ki so posebno mnogoštevilno hodili preko tega sedla v podonavske pokrajine. Svojo ustanovo je bogato obdaroval. V začetku so imeli upravo tega gostinca posebni špitalski mojstri. L. 1259. pa so ga prevzeli v oskrbovanje žički kartuzijani. Duhovščina iz Gornjega Štajerja in Spodnje Avstrije je z milodari gostinjec izdatno podpirala.

Kmalu za Žičami (leta 1172.) je bila ustanovljena druga kartuzijanska naselbina v Jurjevem pri Laškem trgu. Ustanovitelj je bil krški škof Henrik, ki je svoja škofijska posestva v šentjurski dolini prepustil redovnikom v ta namen. Okoli l. 1200. je bil sicer samostan zatrt. Na mestu kartuzijanov so se tamkaj naselili svetni duhovniki. Toda že leta 1209. je štajerski vojvoda Leopold kartuzijo zopet obnovil. Odslej se je samostan brez ovir mogel razvijati. Velike dobrotnike je imel „Jurklošter“ v celjskih grofi, ki so ga obsipali z raznoterimi darovi. Grof Friderik Celjski je leta 1428. v Jurkloštru dal pokopati svojo nesrečno ženo Veroniko Deseniško, ustanovil zanj obletnico in samostanu podaril kapelo sv. Egidija pri Zidanem mostu. Vendar tej kartuziji ni bil prisojen dolgotrajen obstanek. Proti koncu 15. stoletja, ko je bilo pri nas luteranstvo na višku, je „Jurklošter“ zelo propadel. Zato je nadvojvoda Ernest l. 1591. samostan z vsemi posestvi vred podaril jezuitom v Gradcu.

Na Kranjskem so imeli Kartuzijani dve naselbini: v Bistri pri Vrhniki in v Pleterjah na Dolenjskem.

Prvo je ustanovil koroški vojvoda Ulrik iz rodu Šponhajmov l. 1260. Ime je dobil samostan po vodi Bistrici, ki se tamkaj izliva v Ljubljano. Ustanovitelj ga je obdaroval z velikim kosom zemlje, ki se je raztezal od kraja Podpeč pri Ljubljani pa do Rakinje, Cirknice in Spodnjega Logatca. Pozneje je dobil bistriški samostan tudi mnogo posestev v Vipavi in blizu Kopra v Istri. Tudi Bistra je uživala naklonjenost celjskih grofov. Friderik in njegova žena Veronika sta darovala samostanu l. 1426. mnogo denarja, kelihov in cerkvenih paramentov. Dala sta napraviti tri nove celice in pri

Dva lista iz rokopisa kartuzijanskega brata Nikolaja.

(Spis sv. Avguština „O božji državi“.)

cerkvi tri nove stranske kore s posebnim oltarjem za ustanovljeno večno mašo celjske rodbine. Bistra je srečno prestala turške napade in viharje luteranske dobe in se vzdržala do l. 1782., ko je cesar Jožef II. to kartuzijo z mnogimi drugimi samostani vred zatrl.

Najmlajša med slovenskimi kartuzijami je bila pleterska. Njena ustanovitev pripada že koncu srednjega veka. Celjski grof Herman je dal l. 1407. na svoje stroške zgraditi samostan in cerkev, najlepšo gotško stavbo v deželi. Redovniki so prišli iz Žiž. Dokler

so živeli celjski grofje, se je pleterska kartuzija lepo razvijala, a ko je l. 1456. izmrl celjski rod, je tudi samostan izgubil svojo zaslonbo in ni se mogel več dvigniti do prejšnje veljave. Napadi Turkov in lutrovske homatije so jo docela oslobile. Redovniki so deloma izmrli, deloma zapustili samostan, posestva pa so se zanemarjala in zapravljala. Zato je nadvojvoda Ferdinand l. 1596. pleterski samostan podaril ljubljanskim jezuitom.

Zanimivo je, da se je prav ta kartuzija po preteku treh stoletij zopet obnovila. L. 1900. je sklenil generalni kapitelj v Veliki kartuziji pri Grenobleu nakupiti graščino in posestvo Pleterje in tamkaj zopet sezidati samostan. Sklep se je izvršil takoj v naslednjih letih. Zdaj se zopet dviga v mirnem zatišju ob vznožju Gorjancev obsežen samostan s cerkvijo in velikim dvoriščem, okoli katerega se vrste celice posameznih menihov. Novi pleterski samostan je gotovo sijajnejši in obsežnejši, kakor so bile stare slovenske kartuzije, toda molčeči, resni menihi, ki so se tamkaj naselili, žive prav tako preprosto, vzdržno in spokojno, kakor so živeli njihovi bratje pred sedmimi stoletji.

Oglejmo si nekoliko življenje in delovanje teh menihov.

Pravi dom vsakega kartuzijana je celica, ki je pa v resnici cela hišica z vrtičem poleg nje. Vsaka ima tri dele: v spodnjem je delavnica, v zgornjem spalnica in molilnica. Tu je menih sam svoj gospodar. Noben tovariš ga ne sme obiskati razun z dovoljenjem priorjev. Pa tudi sam je ne sme zapustiti razun iz važnih vzrokov. Oprava hišice je preprosta, iz surovega lesa. Videti je le najpotrebnejše predmete: posteljo, mizo, stol in klečalnik. Za ležišče služi slama, za odejo ovčje kože. Tudi redovna obleka je preprosta: dolga halja iz debelega sukna bele barve pokriva život. Okoli ledij nosijo pas; črez haljo pa še škapulir, to je pol metra širok kos blaga, ki jim od spredaj in zadaj sega do tal, v sredi pa ima luknjo, skozi katero se vtakne glava. Za zimo in slabo vreme imajo še plašč s kapuco, ki jo lahko potegnejo črez glavo. Hrana je zelo borna in pičla. Trikrat na teden je post ob kruhu in vodi, ostale dni pa dobe za hrano razno sočivje, zelenjavo, kruh, sadje in vino, v četrtek tudi sira, jajec in rib. Boljšo hrano imajo v nedeljo, ko je skupen obed. Mesa in juhe ne smejo uživati niti v bolezni. Vzlic tej pičli hrani pa učakajo kartuzijani nenavadno visoko starost. Mnogo je med njimi starčkov sedemdesetih, osemdesetih ali devetdesetih let.

Kakšno je dnevno opravilo kartuzijanov?

Poleti vstanejo okoli polnoči, po zimi kake dve uri pozneje. Potem se zbero v cerkvi, kjer opravijo „jutranjice“ (jutranje molitve). Ostali čas do zore je odmerjen premišljevanju. Potem sledi sv. maša in nekatere druge molitve. Ves ostali dopoldan je posvečen ročnemu delu. Tudi popoldne se zopet vrsti molitev s premišljevanjem in ročnim delom. Skoraj vsi kartuzijani so prepisavali knjige na pergamen, to je na tanko belo kožico. To delo je bilo težavno in mučno, vendar so je smatrali za svojo sveto dolžnost. Pero je bilo njihovo najmenitnejše orodje. Zato pa so sprejemali med redovnike le take mladeniče, ki so že znali pisati, ali pa vsaj vzbujali upanje, da se tej

umetnosti kmalu priuče. Na ta način so marljivi kartuzijani obogatili svoje samostanske knjižnice z mnogimi znamenitimi knjigami.

Značilen zgled pridnosti in umetnosti je bil brat Nikolaj, ki je živel okoli leta 1347. v bistrškem samostanu. Prepisal je veliko delo sv. Avgušтина „de civitate Dei“ (o državi božji) na pergamen. Toda kar vzbuja naše občudovanje, ni le debeli folijant, ki je delo njegove pridne roke, temveč pred vsem lepe slikarije, ki krase naslovni list, lepi okraske v zlatu in barvah, ki obdajajo mnoge začetne črke na raznih listih. Tu se nam kaže pravi umetnik, ki je z izredno marljivostjo in veliko ljubeznijo izvršil svoje delo. Ta knjiga je bila dragocen zaklad bistrškega samostana. Sedaj se hrani v ljubljanski študijski knjižnici.

A ne le s prepisovanjem knjig, tudi z mnogimi izvirnimi deli so kartuzijani bogatili znanost in nabožno slovstvo. Med žičkimi, pleterskimi in bistrškimi redovniki nahajamo več pisateljev, na pr. priorja Konrada Hajnburškega, ki je najraje opeval Marijo in svetnike, bogoslovnega pisatelja Nikolaja Kemfa, Mateja Gurgarja in druge. Posebno znamenit pisatelj iz tega kroga pa je bil brat Filip. Živel je okoli leta 1320. v žički kartuziji in je v nemškem jeziku po neki slični latinski pesnitvi priredil spev o življenju Marijinem. Vse delo obsega 10.133 vrstic in opisuje Marijino življenje od njenega rojstva pa do vnebovzetja. Pred nekaj leti (1907) smo dobili slovenski prevod tega dela (od g. M. Zemljiča). Iz njega naj tu sem denem odlomek iz zadnjega dela, s katerim brat Filip zaključuje svoj spev:

In ta zdaj pošljem slavospev,
da najde tisočer odmev
po širnem vsem krščanskem sveti
in v vsaki duši zate vneti,
da tvojo vsak spozna krepost,
posnema tvojo vsak čednost.
In to Marijino življenje
mu bodi zgled in hrepenenje.
Kdor to posluša ali bere,
dobil bo milosti stotere.
Marija ga ne zapusti,
skazuje razne mu dobrote,
varuje greha ga in zmote;
ob smrtni uri ga krepí.

To tudi knjigo o Mariji
po vsej razpošljem domačiji,
da se med vernimi mi brati
časti dostojno sveta mati,
in da povsod tembolj spozna
se vera v Jezusa — Boga.
Vsakogar, ki bo knjigo bral,
pa prosim še dobrote ene:

Naj večkrat se spominja mene,
ko davno že bom v grobu spal.
V molitvi prosi naj Boga,
Gospoda zemlje in neba,
da grešnika se me usmili
in vzame v svoj me dom premili.
Jaz Filip sem imenovan,
a Bog mi malo je spoznan
in brat preprost sem samostanski,
po redu pa kartuzijanski.
Tu v Zajčkem samostanu spev
prepeval sem v samoti tihi,
začutil v srcu sem odmev,
ki ga vzbudili so navdihi;
in te v srce je Jožef vžil,
ki ženin je Marije bil,
ki Jezusa je porodila
in nam rešenje zadobila.
Ta ljubi Jezus pa nam daj
zavoljo nje nebeški raj,
in skaži svoje usmiljenje!
S tem njeno se konča „življenje“.
Amen.

15. Cerkvene razmere. Versko življenje.

Vsled razsodbe Karola Velikega iz leta 811. je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med solnograško in akvilejsko škofijo.

Vendar moramo reči, da je bil vpliv s severa na Slovence mnogo močnejši, kakor pa z juga. V solnograškem okrožju so že zgodaj nastale važne misijonske postojanke, ustanovili se prvi samostani, osnovala nove škofije, dočim akvilejska škofija tej cerkveni uredbi ni imela ničesar nasproti postaviti. In tudi v njenem lastnem okrožju so morale nemške cerkve (bamberška, briksenška, freisinška) zastaviti svoje misijonsko delo, čeprav so bile podrejene oblasti akvilejskega patriarha. Po večini je torej nemštvo našemu cerkvenemu življenju vtisnilo svoj znak, ker je imelo v tedanjih časih mnogo več prodirajoče sile v sebi, kakor pa romanstvo severne Italije, ki je bilo samo podložno nemškim cesarjem.

Novega misijonskega dela je bilo treba med Slovenci po končanih madjarskih navalih. Ti so bili krščanstvu v Panoniji in Karantaniji zadeli hude rane. Cerkev so bile podrte, duhovniki pregnani, misijonsko delo je bilo onemogočeno. Ljudje so padli deloma zopet nazaj v poganstvo, deloma pa na skrivnem ohranili svoje krščanstvo in opravljali svoje pobožnosti. Le v goratih krajih Koroške se je ohranila redna cerkvena oblast in je še klilo versko življenje. Treba je bilo torej proti koncu 10. stoletja iznova zidati cerkve, snovati župnije in ljudstvo dvigniti iz duševne zapuščenosti.

Solnograški nadškofi so se z veliko vnemo lotili tega dela. Že Friderik I. (957—991) je večkrat prepotoval Štajersko in Koroško, posvečeval cerkve in nastavljal duhovnike. Od cesarja Otona I. si je dal potrditi vsa prejšnja posestva solnograške cerkve in na novo pridobil še mnogo zemljišč. Tudi papež Benedikt VI. mu je potrdil metropolitno oblast čez Karantanijo in Panonijo in ga imenoval za svojega poslanca (legata), da more samostojno urejati cerkvene razmere. — Izmed njegovih naslednikov je uspešno deloval v Karantaniji nadškof Balduin (leta 1041.—1060.), vplivni svetovalec krške grofice Heme, ki je bogato obdaroval njen nunski samostan, posvetil stolnico Matere božje v Krki, in mnogim cerkvam, ki jih je bila grofica Hema dala zidati, podelil župnijske pravice. Še vplivnejši je bil Balduinov naslednik Gebhard (1060—1088), ki je iz zapuščine bl. Heme ustanovil krško škofijo in samostan sv. Blaža v Admontu. V hudem boju, ki se je tedaj bil med papežem Gregorijem VII. in nemškim cesarjem Henrikom IV., je Gebhard zvesto stal na strani papeževi. Zato je bil dvakrat pregan s svoje stolice in se je moral kot begunec potikati po raznih krajih. Vendar je z besedo in pismom neustrašeno zagovarjal svoje prepričanje do smrti. — Gebhardu je sledil nadškof Tiemo (1090—1095), ki mu je bil soroden po duhu in delovanju. Ker je bil zvest privrženec papežev, je imel v svoji škofiji močno nasprotno stranko, kateri je pripadalo zlasti mnogo plemstva. Ta se je oklenila cesarja Henrika IV. in od njega postavljenege škofa Bertolda iz Selič. Prišlo je med obema strankama celo do krvavih bojev. Tiemo je moral bežati iz Solnograda in je

iskal zavetišča na svojem utrjenem gradu v Brežah. Toda na poti čez Visoke Ture so ga sovražniki ujeli in pet let imeli v zaporu. Slednjič se mu je posrečilo podkupiti čuvaje in ubežati na Švabsko. L. 1101. se je pridružil križarski vojski bavarskega vojvoda Welfa I. Pri mestu Korozaime je bil od Saracenov ujet in umorjen. Po burnem življenju je našel mučeniško smrt na tuji zemlji. — Tiemo je posvetil l. 1093. šentpavelsko opatijsko cerkev in je podelil opatu župnijske pravice za cerkev sv. Egidija. — Slično so delovali tudi njegovi nasledniki, nadškofi Konrad I. (1106—1147), Eberhard I. (1147—1164), Konrad II. (1166—1168), Adalbert I. (1168—1177), Konrad III. (1177—1183), Adalbert II. (1183—1200). Pospeševali so ustanavljanje samostanov, snovali nove župnije in zidali cerkve.

Škofijsko okrožje pa je bilo preveč obsežno, da bi je mogli solnograški metropolit sami vladati. In čim bolj se je po Koroškem in Štajerskem množilo prebivalstvo, čim več je bilo tamkaj novih cerkvâ, župnij in samostanov, tem težje je bilo enemu škofu izvrševati vse posle. Že solnograška škofa Virgilij in Arno sta za Karantanijo postavila posebnega pokrajinskega škofa, ki bi v njunem imenu nadzoroval duhovnike, posvečeval cerkve in skrbel za razširjanje krščanske vere. Škofa te vrste sta bila Modest in Teodorik. Pozneje, proti koncu devetega stoletja, je ta ustanova za nekaj časa prenehala, a v desetem stoletju na novo oživila. Ti pokrajinski škofje so imeli svoj sedež pri Gospej Sveti. Zadnji med njimi je bil Gotapert (okoli l. 955.). Menda so se solnograški škofje bali, da se Karantanija ne izloči iz njihove škofije in postane neodvisna. Zato so po madjarskih napadih zopet sami izvrševali vse potrebne škofovske posle v deželi. Toda vprašanje novih škofij je postajalo čedalje nujnejše. Nadškof Gebhard je izprevidel, da potrebuje pomočnika v svoji višjepastirski službi. Zato je izpremenil samostansko ustanovo blažene Heme in l. 1071. v Krki ustanovil škofijsko stolico. Krški škofje niso bili samostojni višji pastirji in tudi niso imeli določenega škofijskega okrožja, temveč so izvrševali škofovske posle le kot namestniki in pomočniki solnograških metropolitov. Vendar je bilo z novoustanovljeno škofijo postavljeno važno cerkveno središče za pokrajine v zapadni Karantaniji.

Enaka potreba se je kmalu pokazala tudi v vzhodnih deželah. Strožja cerkvena vlada in skrbnejše pastirovanje je bilo tem nujnejše, ker se je v 12. in 13. stoletju po naših deželah pričelo širiti krivo-verstvo Valdenzov in Bogomilov in našlo mnogo privržencev. Solnograški nadškof Eberhard II. (1201—1246), ki je večkrat prepotoval svojo obsežno škofijo, se je osebno prepričal o tej potrebi in ustanovil dve novi škofijski stolici, sekovsko in lavantinsko.

V Sekovi je bil tedaj že kolegiatni kapitelj kanonikov, kate-rega je ustanovil l. 1142. neki plemič Adelram Waldeck. Treba je bilo le predstojniku te cerkvene družbe podeliti škofovsko posvečenje in mu odkazati posebno okrožje. Nadškof Eberhard je poslal l. 1218. prošta Karola iz Brež v Rim, da predloži papežu načrt nove ustanove in izprosi njegovo potrjenje. Papež Honorij III. je rad privolil v Eberhardovo namero, ko se je prepričal, da so bili dani vsi pogoji za ustanovitev škofijske stolice. Prvi sekovski škof je postal prošt

Karol. Imel je pod svojo oblastjo le majhno okrožje, ki se je raztezalo poldrug dan hoda v dolgost in širokost.

Deset let pozneje je bila ustanovljena stolica lavantinska. Neka priprava za to pomenljivo ustanovo je bil tudi tukaj kolegiatni kapitelj, katerega je nadškof Eberhard I. 1212. zasnoval v Št. Andražu po redovnih pravilih sv. Avgušтина. L. 1225. pa se je s prošnjo obrnil na papeža Honorija III., naj dovoli, da se ta cerkvena družba izpremeni v stolni kapitelj s škofom na čelu. V prošnji je navedel vse tiste razloge, kakor prej, ko je šlo za ustanovitev sekovske škofije, češ, da sam ni kos vladanju mnogoštevilne črede in hoče breme dušnega pastirstva deliti z drugimi tovariši. Papež je poveril preiskavo zadeve posebni komisiji, ki je pritrdila novi ustanovi. Leta 1228. je izdal Eberhard v Solnogradu ustanovno listino, v kateri je določil pravice lavantinskega škofa in njegovo razmerje do solnograških metropolitov. Tudi temu škofu je bilo prideljeno le majhno okrožje. Na Koroškem so mu pripadale župnije: Št. Andraž, Lavamünd in Spodnji Dravograd s podrejenimi kapelami; na Štajerskem: Remšnik, Veliki Št. Florijan, Sv. Peter in sv. Martin v Sulmski dolini. Vsa škofija je obsegala torej le sedem župnij in nekaj kapel, in je obdržala ta majhen obseg do leta 1786., ko je cesar Jožef II. na novo uredil škofijska okrožja.

Tri nove škofije, ki so tekom dveh stoletij nastale na solnograškem ozemlju, so brez dvoma zelo vplivale na razvoj verskega življenja. Cerkvena uredba je dobila v njih močno oporo, duhovščina in ljudstvo skrbnejše nadzorstvo, duhovno pastirovanje in bogočastje svoje naravno središče. Vendar se metropolit v Solnogradu nikakor niso odrekli svoji škofovski oblasti črez Koroško in Štajersko, temveč so krške, sekovske, in lavantinske škofove imeli le za svoje namestnike v obmejnih krajinah.¹

Poleg imenovanih škofov so pomagali upravljati cerkvene zadeve tudi arhidiakoni, po redu sicer navadni duhovniki, ki so pa od solnograškega nadškofa prejeli oblast, nadzirati duhovščino svojega okrožja (arhidiakonata), izpraševati tiste, ki so se pripravljali za višje redove, razsojevati malenkostne pravde in kaznovati z denarnimi globami male prestopke. Imeli so torej slične posle, kakor naši sedanji dekani. Na Koroškem nahajamo take arhidiakone v Brežah, Velikovcu in Osojah; na Štajerskem: v Sekovi za Gorenji Štajer in v Strassgangu za pokrajine ob Dravi.

Posebno značilni so za solnograško škofijsko okrožje premnogi kolegiatni kapitlji, to so družbe svetnih duhovnikov, ki so skupno živeli in delovali. Na čelu take družbe je bil prošt. Solnograški nadškofje so z veliko vnemo pospeševali ustanovitev kapitljev, na pr. Eberhard II. Nahajamo jih pri Gospej Sveti, v Brežah, kjer se omenjata dva kapitlja, sv. Jerneja in sv. Virgilija; v Velikovcu, v Št. Andražu in v Sekovi.

* * *

¹ Vsled te starodavne oblasti imajo še dandanes solnograški nadškofje pravico, da imenujejo za lavantinsko in sekovsko stolico vselej, za krško stolico pa menjavajo s cesarjem vsakega tretjega škofa.

Stolna cerkev v Krki.

Ozrmo se zdaj še proti jugu na starodavno akvilejsko cerkev, ki vsled svoje oddaljenosti od lastnikov svetne moči in oblasti ni dobivala tistih podpor, kakor nemške škofije.

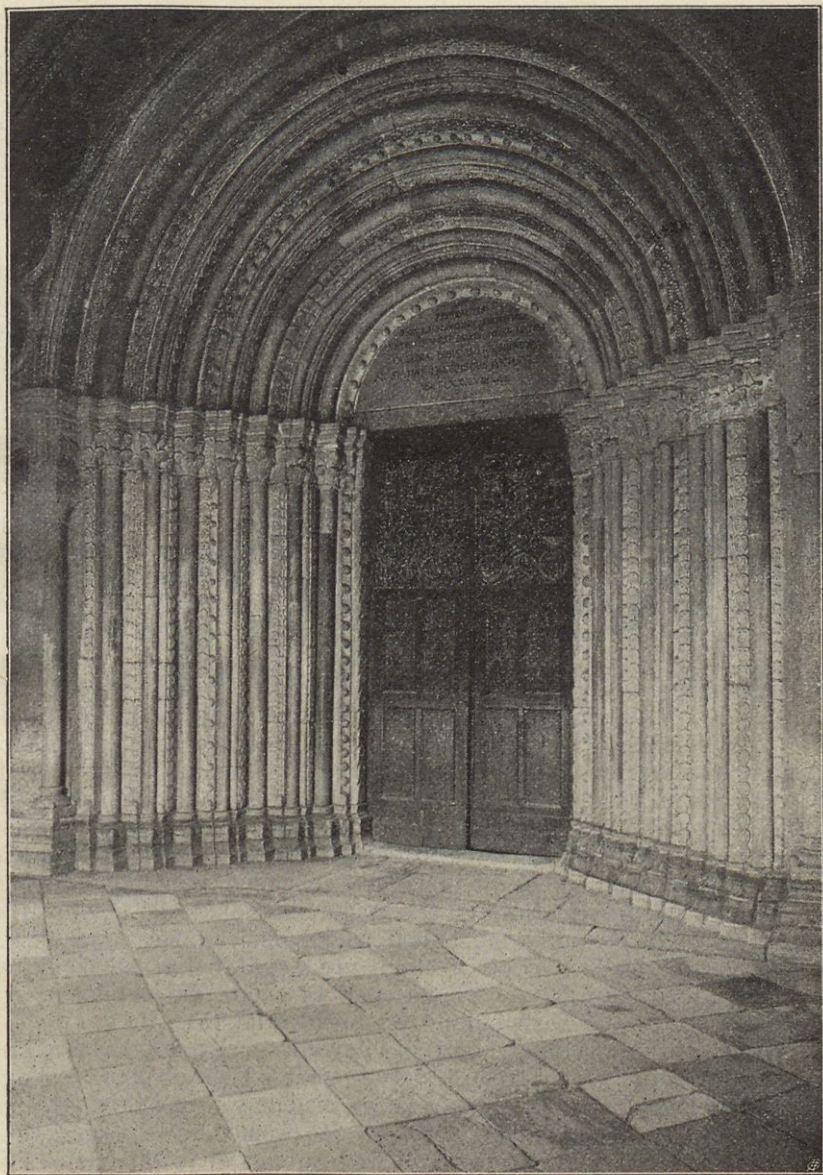
Akvilejska škofija je vsled madjarskih napadov posebno hudo trpela. Vse zgodovinske listine iz tedanje dobe tožijo o strašnem razdejanju in bridki nesreči, ki je zadela mesta, samostane in cerkve po Goriškem in Furlaniji. Umevno je, da patriarhi v takih razmerah niso mogli skrbeti za svoje pokrajine onstran julijskega pogorja, ker so imeli doma skrbi in dela dovolj. Šele v začetku 11. stoletja se je dvignila akvilejska cerkev iz mnogoletne razdejanosti k novemu življenju in delovanju.

Obnovitelj akvilejske slave je bil patriarh Popon (1019—1045). Rodil se je v Karantaniji iz plemenitega rodu grofov trebanjskih. Njegovi stariši so bili ustanovitelji znamenite osojske opatije. Predno je Popon dosegel čast akvilejskega patriarha, je bil več let kancelar cesarja Henrika II. Združeval je v sebi lastnosti vojaka, državnika in škofa. Bil je cerkveni knez, kakršnega so zahtevali tedanji bojevitiki časi. — L. 1023. je prišel na čelu mogočne armade na Kranjsko in prepodil Madjare iz dežele. Akvilejsko marko je popolnoma oprostil oblasti karantanskega vojvoda Adalbera in si tudi s silo podvrgel bližnje mesto Gradež, ki je imelo svojega patriarha. Največje zasluge pa si je pridobil s tem, da je iznova pozidal mesto Akvilejo.

Za burne dobe ljudskega preseljevanja je bila Akvileja skoraj popolnoma zapuščena. Stare stavbe so razpadle, tla so postala močvirna in prebivalci so se večinoma preselili drugam. Tudi patriarhi so iskali drugod priprajnejšega bivališča. Bivali so nekaj časa v Korminu, pozneje pa v Čedadu. Popon pa je prestavil svojo stolico zopet v Akvilejo in je starodavno mesto obudil k novemu življenju. Sezidal si je veličastno patriarhovsko palačo, popravil ceste in trge, obnovil pristanišče, skrbel za trgovino in promet. Najkrasnejši spomenik pa si je postavil z veličastno novo stolnico.

Akvilejska stolna cerkev ima še dandanes v bistvu isto obliko, kakršno ji je dal patriarh Popon. (Glej slike na str. 39. in 41.) Zidana je po vzorcu starokrščanske bazilike v podobi križa v zgodnjem romanskem slogu. Veličasten pogled se ti odpre po široki, prostorni cerkvi, ako vstopiš skozi glavna vrata. Mogočni stebri se vrste ob obeh straneh glavne ladje, ki nosijo gotske loke. Stene nimajo nobenih okraskov, a tem bolj vplivajo s svojo preprosto belino. Skozi okna glavne ladje prosto lije svetloba in napolnjuje vse prostore. Najlepši del cerkve pa je polkrožni, vzvišeni prezbiterij (svetišče), h kateremu vodita dve vrsti širokih kamenitih stopnic. Na sredi svetišča je glavni oltar z dvojno oltarno mizo, da more duhovnik tudi proti ljudstvu obrnjen maševati. Pod svetiščem je kript, kjer so imeli nekdanj shranjena trupla sv. Mohorja in Fortunata in druge relikvije. Zdaj so jih prenesli deloma v laški Videm, deloma pa v Gorico. Stolnica je bila posvečena Materi božji in ustanoviteljem akvilejske cerkve, sv. Mohorju in Fortunatu. Tudi mogočni, prosto stoječi stolp poleg cerkve je še iz Poponove dobe.

Za vzdrževanje božje službe je ustanovil patriarh stolni kapitelj, ki je štel petdeset kanonikov in ga bogato obdaroval. — Tako je Popon položil temelj srednjeveški Akvileji in slavi njene cerkve.

Romanski portal (vrata) v Krki.

Vendar je bila ondi stolica patriarhov le kakih dvesto let. Pozneje so jo vsled nezdravega, od močvirja okuženega podnebja prestavili v Videm (Udine), ki je dobil priimek „Nova Akvileja“.

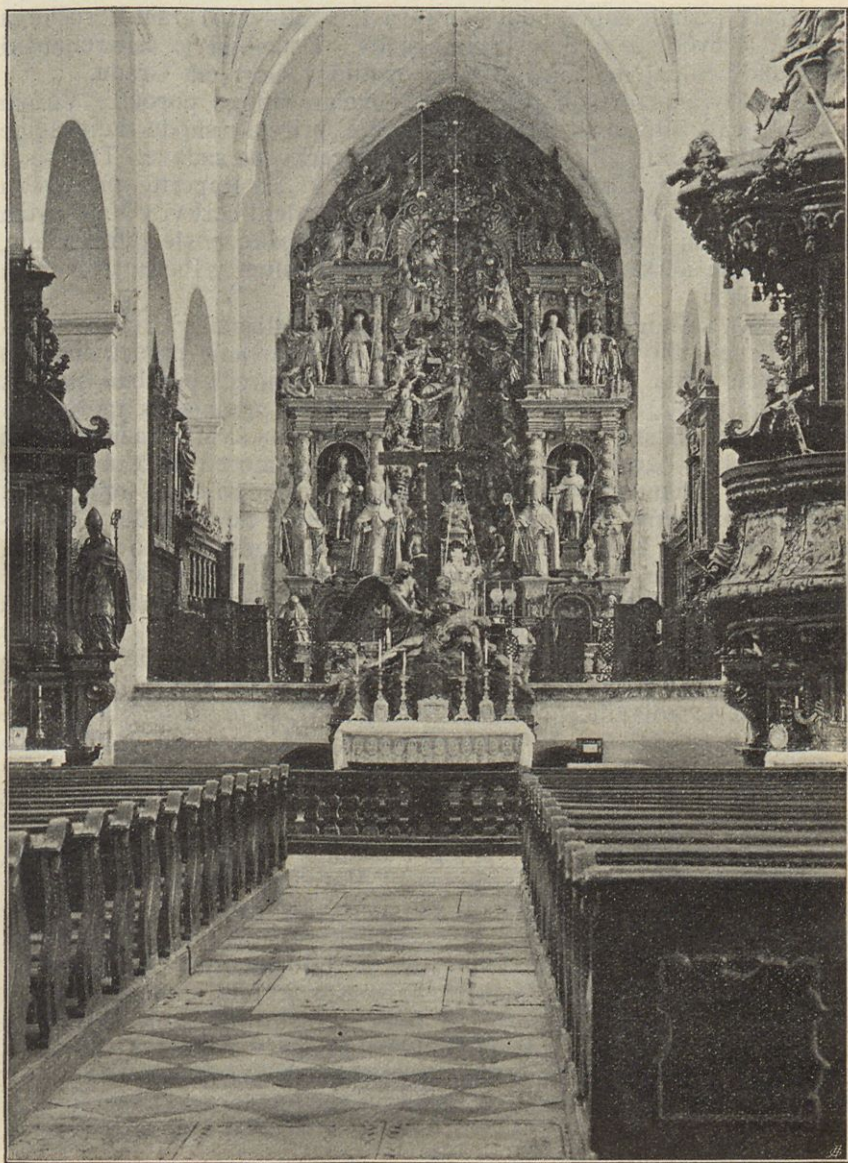
Popon in njegovi nasledniki na patriarhijski stolici tja do konca trinajstega stoletja so bili skoraj vsi nemškega plemiškega rodu. Nemški cesarji so podeljevali to častno službo svojim zvestim privržencem, da so imeli v akvilejskih patriarhih mogočne zaveznike za svojo politiko v Italiji. Prav iz tega vzroka so jim podelili tudi svetno oblast črez Furlanijo, Istro in Kranjsko. Zato opazamo, da so ob velikih sporih med papeži in cesarji akvilejski cerkveni knezi pogosto bili na strani cesarjev in se postavili v nasprotje s svojim vrhovnim cerkvenim poglavarjem.

Za slovenske dežele niso bili vsi akvilejski škofje enakega pomena. Mnogih delovanje je merilo drugam, a nekateri so uspešno zastavili svoje delo za povzdigo verskega življenja med našim narodom.

Za Poponom je zasedel akvilejsko stolico patriarh Eberhard (1045—1049), ki je bil prej kanonik v Avgsburgu, pa je vladal le malo časa. Tudi o Gotepoldu (1049—1060) in Ravangerju (1060—1068), ki sta bila oba Nemca po rodu, ni omeniti posebnih dejanj in dogodkov.

Mnogo pomenljivejši je bil Sieghard (1068—1077), ki je cerkvenemu dostojanstvu pridružil še svetno oblast črez velik del slovenske zemlje in ustvaril cerkveno državo akvilejsko. Imela je namen, da varuje nemškim cesarjem prost dohod v Italijo. Omenil sem že, na kakšen način si je Sieghard prislužil svetno vladarstvo. Prejel je knežje žezlo od cesarja Henrika IV. v plačilo, ker mu je izdatno pomagal v boju proti papežu Gregorju VII. in protikralju Rudolfu. Ko se je meseca maja leta 1077. Henrik vračal iz Italije domov na Nemško, da prične vojsko zoper Rudolfa, ga je Sieghard spremljal na vsej poti. Na državnem zboru v Ulmu je patriarh predložil celo ponarejena papeževa pisma, ki naj bi dokazala, da je le Henrik IV. pravi kralj. S tem je nemške kneze tako zbegal, da niso vedeli, pri čem da so. Ko se je Sieghard s tega zborovanja vračal domov, začelo se mu je blesti in izgubil je pamet popolnoma. Neki stari zgodopisec pravi: „Bolezen ga je mučila nekaj časa v svarilo verolomnikom in odpadnikom, potem pa je umrl in šel v pekel. A umrl ni le Sieghard, temveč z njim vred tudi nekaj služabnikov. Mrličje so odpeljali v Akvilejo.“ Sklepati bi smeli, da je bil patriarh in njegovo spremstvo zastrupljeno od protikralja Rudolfa.

Edini Slovan v sijajni vrsti akvilejskih cerkvenih oblastnikov je bil Friderik II. (1084—1085). Po rodu je bil Čeh, stričnik češkega kralja Vratislava. Prijateljske vezi so ga družile s slovenskim grofom Kocelom, kateremu je zapustil vse svoje premoženje za cerkvene ustanove v slovenskih pokrajinah. Zelo blagonosno je bilo delovanje patriarha Ulrika I. (1085—1121) iz rodu koroških Epenštajncev. Imel je sloves vnetega, strogega cerkvenega kneza, pa tudi hrabrega, pogumnega vojskovodja. Nobeden njegovih prednikov ni toliko storil za ustanovitev cerkvâ in samostanov, kakor Ulrik. Benediktinske opatijske: Možnica, Rozač (Rosazzo na goriško-furlanski meji), Belinje pri Akvileji, Sv. Ivan ob Timavu so bile od njega sezidane ali vsaj obnovljene. Tudi kolegiatni kapitelj v Dobrlivasi na Koroškem je

Notranjščina cerkve v Krki.

njegova ustanova. Na Goriško in Furlansko je poklical mnogo nemških plemiških družin in jim podelil akvilejske gradove in zemljišča v fevd.

Enak vrstnik mu je bil Peregrin I. (1132—1161), sin koroškega vojvoda Henrika iz rodbine Šponhajmov. Ustanovil je cistercijanski samostan v Stični in benediktinsko opatijo v Gornjem Gradu.

O delovanju drugih patriarhov nimamo mnogo poročil. Včasih so obiskovali slovenski del svoje škofije, prirejali shode duhovščine v posameznih okrožjih in na njih urejali cerkvene zadeve. Tak shod je imel patriarh Ulrik II. (1161—1182) v Št. Rupertu pri gradu Škrljevo na Dolenjskem l. 1163. Tedaj je podelil cerkvi v Velesovem na Gorenjskem župnijske pravice. Druge škofijske posle (birmovanje, posvečevanje cerkvâ) so navadno poverili škofom v Pičnu ali Novem Gradu v Istri.

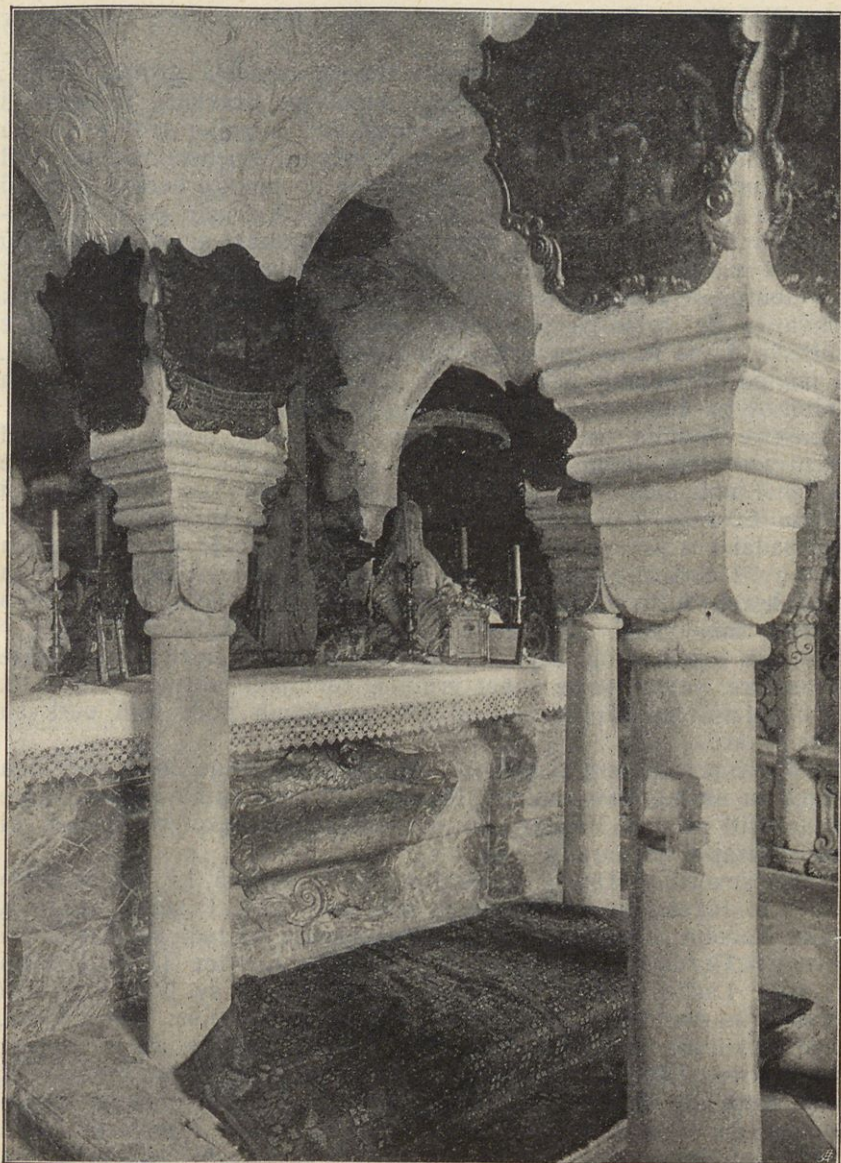
Kakor solnograški nadškofje so tudi akvilejski patriarhi izprevideli, da je njihovo okrožje za uspešno pastirovanje preveč obsežno in da bode treba za slovenske pokrajine ustanoviti posebno škofijo. L. 1237. je patriarh Bertold v tej zadevi vložil prošnjo na apostolsko stolico. V tej spomenici omenja, da se akvilejska škofija razteza deset dni hoda proti ogrski meji in da vsled tega ne more redno obiskovati vseh župnij. Duhovnikov zelo primanjkuje in mnogo ljudi umira brez svetih zakramentov. Bati se je tudi, da ljudstvo ne zabrede v krivoverske zmote, iz katerih bi je bilo težko osvoboditi. Zato predlaga, naj se v Gornjem Gradu ustanovi nova škofija, ali pa naj se tjakaj prestavi škofija iz Pična, ki je itak zapuščena in nima skoraj nobenih kanonikov. Papež Gregor IX. je poveril preiskavo te zadeve škofoma v Novem Gradu in Trstu z naročilom, naj mu natančno poročata, ako je načrt izvedljiv. Toda do izvršitve ni prišlo. Kakšne zapreke so se pojavile, ni znano. Šele l. 1461. se je uresničila namera patriarha Bertolda, ko je cesar Friderik III. ustanovil ljubljansko škofijo in ji pridružil gornjegrajsko opatijo.

Pri cerkveni vladi so patriarhom pomagali arhidiakoni. Vsa škofija je bila razdeljena v štiri arhidiakone: 1. Arhidiakonat akvilejski, kateremu je pripadalo poleg Furlanije tudi Goriško z Vipavo. 2. Arhidiakonat Kranjski (*Carniolae et Marchiae*) s sedežem v Ljubljani. 3. Arhidiakonat savinjski za Štajersko južno od Drave. To oblast so navadno izvrševali gornjegrajski opatje. 4. Arhidiakonat spodnjekoroški ali junske doline, ki je bil poverjen župnikom v Beljaku ali pa proštom v Dobrlivasi. — Ker je bila škofijska stolica zelo oddaljena in so patriarhi le redko obiskovali svoje slovenske pokrajine, je cerkvena vlada popolnoma prešla v roke arhidiakonov. Splošno je cerkvena organizacija v pokrajinah južno od Drave počasneje napredovala, kakor pa severno od nje, v solnograškem okrožju.

* * *

Za našo cerkveno zgodovino so posebno važne najstarejše župnije, ker nam kažejo prvotne misijonske postojanke in središča, od koder se je sveta vera širila po deželi.

Kdo je prvi pri nas zidal cerkve? To so bili oni plemiči in veleposestniki slovenskega in nemškega rodu, ki so si delili posest slovenske zemlje. Ti so na svojih obsežnih zemljiščih postavljali

Grob sv. Heme v Krki.

(Fot. Beer.)

prve cerkve za svoje podložnike, ki so imele izprva le značaj zasebnih kapel ali molilnic, pa so kmalu od škofov dobile župnijske pravice: krstni kamen, pokopališče in tako postale župnijske cerkve

za vso okolico. Zato opažamo, da stoje take cerkve navadno v bližini starih gradov.

Na Koroškem je zelo mnogo cerkvâ sezidala grofica Hema; nadškof Balduin pa jim je podelil župnijske pravice. V kanalski dolini je bamberski škof Oton ustanovil štiri župnije; grof Kocel pa eno v Dobrlivasi. Na Štajerskem je Markvard Epenštajnski postavil mnogo župnijskih cerkvâ. Na Kranjskem so mnogo cerkvâ sezidali freisinški in briksenški škofje; izmed plemiških družin pa zlasti Turjačani in Ortenburžani. Na Zgornjem Štajerskem sta v 11. stoletju Trdislav in Slava na svojem zemljišču blizu Admonta sezidala cerkev sv. Valburge. V Panoniji je bil slovenski knez Pribina velik dobrotnik cerkvâ. — Še večje pa je število onih, ki so cerkve obdarovali z zemljišči, da se je mogla vzdrževati duhovščina in vršiti božja služba. Tu imamo ohranjenih nebroj starih listin, ki pričajo o vnemi naših prednikov za čast božjo in razširjanje krščanstva.

Stare župnije so imele navadno jako velik obseg. Za zgled naj tu navedem župnijo sv. Petra v Ljubljani, ki je obsegala vse porečje Ljubljanice od njenega izvira pri Vrhniki, pa do izliva pri Zalogu. Še razsežnejša je bila župnija Št. Vid na Dolenjskem, kateri je pripadal ves svet med Savo in Krko. Pozneje je stalo v njenem okrožju 72 cerkvâ. — Seveda je bilo pastirovanje v takih obsežnih župnijah zelo težavno. Duhovniki so morali delati tako, kakor delajo še sedaj misijonarji. Ob gotovih časih so obiskali podružnice v oddaljenih krajih svoje župnije, imeli tamkaj božjo službo, delili svete zakramente, potem pa se zopet vrnili k župnijski cerkvi. Šele v 13. in 14. stoletju so bili nastavljeni pri oddaljenih podružnih cerkvah stalni vikarji.

Vseh posameznih župnij iz desetega, enajstega in dvanajstega stoletja tu ne moremo naštet. Mnogim se doba njihove ustanovitve niti določiti ne da. Vendar naj tu slede imena nekaterih župnij, ki segajo nazaj v najstarejše čase.

Na severu ob Dravi je nekaj župnij in cerkvâ, ki se omenjajo že v 9. in 10. stoletju. Med nje je prištevati: Ptuj, Pesnica, Lendova, Velika Nedelja (ok. 850). Stare matice-župnije so tudi sv. Martin pri Slovenjem Gradcu (omenjene l. 1090.), Maribor, Konjice (1173), Pilštanj (10. stol.), Laško, Braslovče, Žalec, Gornji Grad, sv. Jurij v Škalah (10. stol.). — Na Koroškem so prištevati med najstarejše: Gospa Sveta, Breže, Krka, Št. Andraž in Št. Pavel v lavantinski dolini, Št. Rupert pri Velikovcu, Otok na Vrbskem jezeru, Šmihel pri Pliberku, Dobrlavas, Osoje, Kotmaravas, Šmohor v Zilski dolini. — Na Kranjskem zaznamuje menda prvo in najstarejše misijonsko okrožje župnija sv. Petra v Ljubljani, ki je stala že davno, predno je nastalo sedanje mesto. Onstran Save je stara in prostrana mengeška župnija obsegala vso pokrajino tja do pogorja Karavank in Štajerske meje. Severo-zapadno od nje segata župniji Cerklje in Vodice še pred 13. stoletje nazaj. V porečju reke Sore, na zemljišču freisinških škofov, je bila že v 10. stoletju ustanovljena Stara Loka, mati vseh cerkvâ in duhovnij po okolici. V srednji savski dolini označuje stari grad Kranj nekdanje versko središče. Dve stari župnijski cerkvi sta že zgodaj v srednjem

veku stali tu druga blizu druge, Šmartin pred Kranjem in Sv. Kancijan v mestu. Za gorenje Posavje je bila Radovljica ne samo prva, temveč dolgo časa tudi edina župnija. Na Dolenjskem so prastare župnije: Št. Vid, Ribnica, Trebnje, Mirna peč, Bela cerkev, Leskovec. Kako počasi je tu doli napredovala uredba župnij, vidimo iz tega, da je akvilejski patriarh Bertold za Belo Krajino šele leta 1228. ustanovil prvo župnijo Črnomelj in ji podredil štiri podružnice: Tri fare pri Metliki, Podzemelj, Vinico in Semič. Na Notranjskem sta bili najstarejši akvilejski župniji Stari Trg pri Ložu in Cirknica; v okrožju tržaške škofije pa so zgodaj nastale: Slavina, Trnovo pri Ilirski Bistrici, Tomaj, Dolina pri Trstu. — Na Goriškem so bile že v prvi polovici srednjega veka ustanovljene slovenske župnije: Solkan, Volče, Bovec, St. Vid na Tolminskem, Vipava.

Stare cerkve po naših krajih so bile večinoma lesene, zato se niso dolgo ohranile. Le samostanske cerkve, škofijske stolnice in še nekatere druge cerkvene zgradbe so bile zidane od tujih staviteljev. Med cerkvene spomenike te vrste, ki so se ohranili iz zgodnjega srednjega veka, je prištevati stolne cerkve v Akvileji in v Krki.

Krška škofijska cerkev je dobila v bistvu svojo sedanjo obliko že proti koncu 12. stoletja. Zidana je v romanskem slogu s tremi ladjami, katere se končujejo s polkrožnimi apsidami. Ob pročelju cerkve stojita dva mogočna, četverokotna stolpa. Posebno krasen pa je romanski portal, ki je sestavljen iz cele vrste vitkih stolpičev in ličnih lokov in napravlja mogočen vtis. Iz zunanje lope, ki se zaradi stenskih slikarij, predstavljajočih Adama in Evo, imenuje paradiž, se pride v notranjo lopo, ki se v treh lokih odpira proti ladji. Preprosti slopovi s polkrožnimi loki ločijo glavno ladjo od stranskih. Vzhodni del cerkve s svetiščem (prezbiterijem) je dvignjen za šest stopnic. Pod njim se namreč nahaja znamenita kripta z grobom sv. Heme. Ta kripta je mala podzemeljska cerkev in je sama zase pravi biser. Cel gozd vitkih, belih stebričev se ti dviga pred očmi in nosi zajedno s šestimi slopovi obok. Lepa stavba se je ohranila skoraj neizpremenjena do današnjega dne.

Pri drugih cerkvenih zgradbah iz te dobe so se nam ohranili le posamezni deli, tako pri stiški opatijski cerkvi, pri župni cerkvi v Svibnem, v Konjicah itd.

O verskem življenju v zgodnjem srednjem veku nimamo skoraj nobenih poročil. Razvijalo se je v tistih določenih in preprostih oblikah, kakor sploh vse življenje našega ljudstva v tedanji dobi. Nek poseben značilen pojav so bila božja pota, ki jih je bilo več in ki pričajo, da je že od nekdaj naše ljudstvo rado romalo. — Naravno je, da je bila Akvileja in njena stolnica, od koder je prišlo krščanstvo v naše kraje, cilj romarskih potovanj. Slovenci so hodili tja zlasti Veliki teden, ko so bile izpostavljene relikvije v češčenje in pa ob slovesnem vmeščenju patriarhov. Tedaj so se vršili v Akvileji veliki shodi, ki so trajali po več dni in privabili ljudstvo od vseh strani. Furlanski zgodopisec Frančišek di Toppo opisuje tak shod l. 1334. na sledeč način: „Prihajali so prebivalci s kraških gorâ, pokriti s temnimi kapami, obšitimi s kožuhovino ali vidrovino

in rdečim čopom. Nosili so sive jopiče in kratke hlače, ki so bile pod kolenom brez gumb, in izpod katerih so se kazale rdeče aile pa višnjeve dolge nogavice. Nekateri so nosili tudi visoke, debele in podkovane škornje; držali so v rokah ali pa imeli na ramo naslonjeno debelo gorjačo. Prišle so žene s Kranjskega, ki leži onstran Goriškega in so nosile na glavi belo strjeno ruto, ki je visela doli po hrbtu in del tega zakrivala. Imele so bele ali pa rdeče modrce, krilo obšito z raznobarnimi trakovi; na nogah pa so nosile črevlje, ki so bili z jermeni dobro zvezani. Bile so večinoma plavolase, imele so višnjeve oči kakor nebo in mnoge tudi pege po obrazu. Na prvi pogled so kazale več moči in zdravja, kakor pa dražesti in mičnosti.“

Poleg Akvileje je bil tudi sv. Ivan pri Devinu mnogo obiskan. Tu so bile znamenite relikvije, katere je prišlo ljudstvo častit od blizu in daleč. Starodavna Marijina božja pot je bila na Stari Gori pri Čedadu. Njen začetek sega nazaj v osmo stoletje. Že v 11. in 12. stoletju so jo obiskovali mnogoštevilni romarji in ohranila se je do današnjega dne. Na Koroškem je bil zlasti grob sv. Heme v Krki in sv. Hildegarde v Kamnu od Slovencev pogosto obiskovan. Na Kranjskem je nastala najstarejša Marijina božja pot v Lescah na Gorenjskem. Že v 11. stoletju je tu stala lesena Marijina cerkvena. Čeprav ni bila posvečena, je vendar zlasti ob Marijinih praznikih prihajalo tja mnogo ljudstva od blizu in daleč. Prinašali so tudi mnogo darov in jih pokladali na Marijin oltar. Duhovniki so izprva odvrčali ljudi in se upirali temu češčenju, toda bilo je zaman. Okoli l. 1140. je plemič Nantwin, na čigar zemljišču je stala cerkev, leseno zgradbo podrl in sezidal novo Marijino svetišče. Lesce so ostale znamenita slovenska božja pot tja do 18. stoletja.

Iz teh podatkov se nam razkriva isti verni in pobožni značaj našega ljudstva, kakoršen je še dandanes. Slovenska vernost in pobožnost je že v 12. stoletju tako slovela, da je celo nemški zgodovinar Helmold, ki je živel v daljni Prusiji, zapisal o Slovencih sledeče lepe besede: „Karantanci (Slovenci), sosedje Bavarcev, so zelo pobožni ljudje. Ni ga naroda, ki bi bil tako vdan Bogu in svojim duhovnikom, kakor je ta.“ Pač lepo izpričevalo iz tujih ust!

Versko življenje je v srednjem veku tudi zelo vplivalo na druge socialne razmere, na gospodarstvo, trgovino in promet. Okoli cerkvâ in samostanov se je osredotočila trgovina; istemu namenu so mnogokrat služila romanja v daljne dežele. Naprava cest in mostov pa je veljala za dobro delo, ki ga je marsikdo izvršil „za blagor svoje duše“, cerkev pa še podpirala z odpustki.

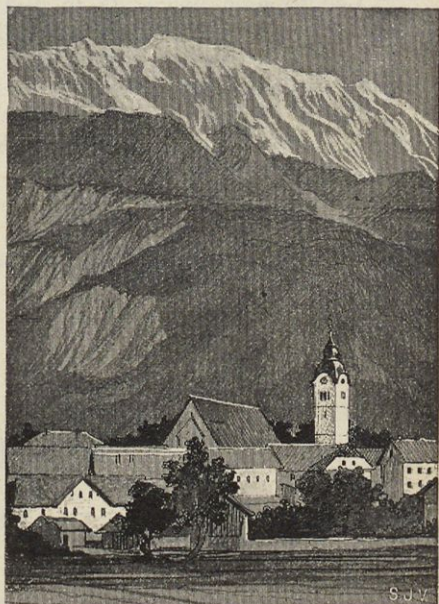
Velike važnosti je bila za srednjeveško trgovino božja služba, zlasti ob velikih praznikih ali cerkvenem „žeganju“ (opasilu). Čim redkeje so bile tedaj župne cerkve, čim obsežnejše posamezne župnije, tem več ljudstva se je zbiralo k božji službi ob cerkvenih slovesnostih. Trgovcem so nudili taki shodi najugodnejšo priliko za kupčijo. Zato so znamenite župnije, božja pota in druga cerkvena središča bili tudi važni tržni kraji, kjer so se vršili mnogoobiskovani sejmi. — Trgovce je privabila v obližje cerkve množica ljudi, ki se

je tam zbiralala, a še bolj varnost svetega kraja. Cerkve, samostani in njihova okolica so uživali pravico „božjega miru“. Z ostrim, cerkvenimi kaznimi je bil na teh krajih prepovedan vsak pobjo, ropi umor in sploh vsako nasilno dejanje. V dobi, ko je veljala le pravica močnejšega, ko je bilo oropanje trgovcev na dnevnem redu, ko so mnogi vitezi prežali na trgovske karavane, da se okoristijo z njihovim blagom, so bila taka zavetišča za trgovino neprecenljive vrednosti.

Omenil sem že velike semnje pri sv. Ivanu Devinskem. A tudi drugod, v Akvileji, pri samostanih, na božjih potih in ob shodih pri domačih župnijskih cerkvah so se pobožnosti pridružile kupčijske koristi. — Na Dolenjskem je bil velik shod v Stični v osmini sv. Petra in Pavla. Razuzdanost, ki se je večkrat ob tej priliki pojavljala, je prisilila menihe, da so prosili patriarha, naj shod preloži na vigilijo sv. Nikolaja, ko huda zima zabranjuje nenravne izgrede. V Bohinju so bili veliki semnji pri cerkvici sv. Janeza ob jezeru, kjer so furlanski [kupci in slovenski kmetje izmenjavali svoje blago. In slično je bilo tudi drugod.

Trgovina je bila tako zelo navezana na cerkve in božjo službo, da so se vsled tega kmalu pojavile mnoge razvade. Trgovci so namreč prodajali blago v cerkvenih lopah in hiše božje izrabljali za skladišča. Zato se pogosto slišijo tožbe o zlorabi cerkvâ za svetne namene, in škofje so se morali boriti proti takim razvadam.

Največje firme za trgovino in izvoz pa so bili samostani. Vsi starejši samostani na Slovenskem so bili ustanovljeni ob glavnih cestah, kjer je bil živahen promet. Bistra ob progi Ljubljana-Trst, oziroma Ljubljana-Akvileja; Stična in Kostanjevica ob dolenjski progi proti Krškemu in Sisku; Vetrinjski ob cesti, ki je vodila iz Št. Vida čez Ljubelj na Kranjsko; Arnoldštajn v trgovsko važni kanalski dolini. Vsi so živahno tržili z deželnimi pridelki. Svetna gosposka in kupčijska mesta pa so jim podeljevala razne privilegije: prostost od colnine in mitnine, pravico za napravo skladišč, da so jih privabila na svoj trg. Bistriški, stiški in vetrinjski samostan so imeli živahno kupčijo s primorskimi mesti ob Adriji. Kostanjevica pa je tržila s hrvaškimi pokrajinami. Vsled tega tudi opažamo, da so bila

Lesce na Gorenjskem.

C081SS 2042200

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJI2NICA

00000428363

